

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 06421

DI VOS ZAYNEN NISHT
GEBLIBN

Rachmil Bryks

•

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ירחמיאל בריקס

די וואָס זיינען נישט געבליבן

דערציילונגען

ארויסגעגעבן פון „ירחמיאל בריקס בוך קאמיטעט“, ניו יארק, נ. י.
מיט דער מיטהילף פון „יידישן פ.ע.נ. קלוב“, ניו יארק, נ. י.

תל אביב

1972

ניו יארק

Those Who Didn't Survive

Novel

by

Rachmil Bryks

Copyright 1972 by

RACHMIL BRYKS

240 W. 102nd Street
New York, N. Y. 10025
Tel. 663-3436

Printed in the United States of America

א מתנה מייגע טייערע פרוינט :
פרעזידענט ר' זלמן שזר,
פאעט און איינער פון די גדולי הדור,
און קאלעגע ר' מאיר ווייסנאל,
דעם גרויסן ייד און גרויסן מענטש.

ספרייה של משרד המשפטים

זכרונות אברהם אבינו מלפני אלף שנה

א בריוו פון נאבעל-פרייז געווינער ש. י. עגנון, געשריבן אין יידיש

„ירושלים, תלפיות, י"ג בטבת תשכ"ט.
לכבוד הסופר מר ירחמיאל ברוקס :

איך האב שוין ברוך השם באקומען פון אייך כמה
הבורים. איך בין אן אלטער איד און מיר איז זעהר שווער
צו לויפען. אבער צוליב די השיבות פון אייערע ספרים
אין פון אייך אלייך האט איך פון צייט צו צייט א פליק
אין אייערע ספרים. אין טאטש איך האב זעך איבער די
צרות, וואס איר האט איבערגעלעבט, פון איך זיך משי-
תומם אויף אייער פחד — אייך און אייער שרייבען.

בכבוד ובברכות,

ש. י. עגנון.

מכתב של חתן פרס נובל ש. י. עגנון הכתוב יידיש

ירושלים, תלפיות, י"ג בטבת, תשכ"ט.
לכבוד הסופר מר ירחמיאל ברוקס :

כבר קיבלתי ברוך השם ממך כמה חיבורים. יהודי זקן
אני וקשה לי מאד לקרוא. אבל משום השיבותם של
ספריך ושלך עצמך, הריני מעיין מזמן לזמן בספריך.
ואף שאני מוצער מצרות שעברו עליך, הריני משתומם
על כוחך — עליך וכתובתך.

בכבוד ובברכות,

ש. י. עגנון.

די וואָס זיינען נישט געבליבן

119 ירחמיאל בריקס

אין מיין שטעטל סקארזשיסק, פוילן, וואָס ליגט צווישן קעליץ און ראָדאָם און צווישן אָסטראָווצע און קינצק, האָב איך געהאַט אַן עלטערפעטער, ר' מענדל פעלדמאַן. ער איז געווען אַ ברודער פון מיין באַבע ליבע, מיין מאַמעס מוטער. ר' מענדל פעלדמאַן איז געווען איינער פון די שענסטע, בכבודיקסטע און אויך רייכסטע יידן אין פוילן. ער איז געווען אַ תלמיד-חכם און אויך געלערנט אין וועלטלעכקייט, אַ הדרת-פנים, אַ לאַנגע, ברייטע, שיינע באַרד, אַ הויכער שטערן, שוואַרצע לויכטנדיקע אויגן, פון וועלכע עס האָט אַרויסגעשטראַלט חכמה; אַ נאָז אַזוי ווי אַ הדר (שיינער אתרוג). ער האָט געטראָגן אַ קאַנגרעס-פוילן חסידישע-הלבשה. ריין און ציכטיק, פון טייערסטן וואָל, אַלפאַגע, זייד, פלוש, סאַמעט און אַטלאַס, תמיד זויבער, אַן אַ פגם און שיין אויסגעפרעסט. אין דער וואַכן: אַ לאַנגע, וואַלענע, גראַנאַטענע, געהאַקטע „ביצע“ מיט אַ שפּאַלט פון הינטן, הויזן מיט מאַנקעטן, פון דער זעלבער סחורה מיט אַ פרעס; אַ יידיש היטל (וואָס יידן האָבן גערופן „גלות היטעלע“): פון שוואַרצן טוך, קיילעכדיק און נידעריק, אַזוי ווי אַ בראַט-פעג-דעלע, מיט אַ קליינטשיק דאַשיקל פון זעלבן שטאַף.

ווי אַ שטיקעלע לבנה. זומער האָט ער געטראָגן האַלבע שטיבלעטן און ווינטער גאַנצע שטיבלעטן. ער איז געווען פון העכערן וואַקס, ברייט פלייציק. אַ שיין געשטאַלט. ער האָט געטראָגן אַ וויסן שטייפן קראַגן, מיט אַ שוואַרצער ברייטער בינדע. אין יענע צייט האָט דאָס ביי חסידים געהייסן אַפיקורסיש, אָבער פאַר ר' מענדל פעלדמאַן האָט דאָס געפאַסט. ער האָט געלאָזט נייען אַלע זיינע און זיינע זינס און זיינע איי-ניקלעכס מלבושים ביי פסח שניידער, וואָס האָט פאַר אים געאַרבעט אַ גאַנץ יאָר און דער שניידער האָט זיך מיט דעם געיוחסט.

* * *

ר' מענדל פעלדמאַן האָט געהאַט אין סקאַרזשיסק אַן אייזן-פאַבריק און אויך אַ טאַרטאַק. עס האָבן ביי אים געאַרבעט עטלעכע הונדערט פּאָליאַקן און אויך יידן. ער האָט אויך געהאַט אין שטעטל אַ צעמענ-טאָווינע, אַ טייך, פעלדער, לאַנקעס, סאַדזעווקעס, היי-זער, אַ הויז אויפן פּאַסאַדאַי, מיט אַ לאַנקע און פעלדער. ער האָט אויך פאַרמאַגט אַ „וואַלצאַווינע“ אין ראַדאַשיץ, וואו מען האָט אויסגעאַרבעט וואַלצן צו מילן און ער האָט אויך געהאַט הייזער אין וואַרשע און אין בערלין.

ר' מענדל פעלדמאַן האָט געוואוינט אין אַ פּאַ-לאַץ, וואָס איז געשטאַנען אין אַ גאַרטן. דער הויף האָט געהאַט דריי איינגענג: פון דער הויפט-גאַס, וואָס מען האָט גערופן „דריטער מאַי“; און פון הינטן, וואו מען איז אַריינגעפאַרן דורכן הויף, וואו עס זיי-נען געווען די שטאַלן פאַר זיינע פערד און פאַר די בהמות, די סטאַדאַלעס פאַר היי און שטרוי און פאַר די שעצקאַרניע. דער דריטער איינגאַנג איז געווען

פון דער פאברישנער גאס ביים טייך קאמיענא. אויף
דער גאס אין א גארטן איז אויך געשטאנען ר' מענדלס
א הויז, וואו עס האבן געוואוינט זיינע ידישע באאמטע
— די בוכהאלטערס און די בירא-אנגעשטעלטע. די
גאנצע אדמיניסטראציע איז געווען פון יידן.

* * *

אין פאלאץ גופא, זיינען געווען איינגענג פון אלע
פיר זייטן, מיט ברייטע, לאנגע וועראנדעס. די דריי
הינטערשטע וועראנדעס זיינען געווען מיט דעכער, און
די וועגט פון געפלאכטענע שטאכעטן זיינען זומער גע-
ווען געדיכט באוואקסן מיט גרינע בלעטער פון קריך-
פלאנצן. דער פראנטאוווע איינגאנג אין פאלאץ איז
געווען א ברייטער און א הויכער — וויס-מארמארנע
שטיגן מיט א וויס-מארמארנער פאדלאגע. ארום זיי-
נען געווען געשניצטע שטאלענע פארענטשעס, ארום
וועלכע עס זיינען געשטאנען לאנגע אנלעך-בענק. דא
איז שטענדיק געווען טומלדיק פון יידן, וואס האבן
געפירט הייסע וויכחים וועגן אלץ אין דער וועלט.
ביים פראנטאוווע איינגאנג איז געווען א קיילעכ-
דיקער גארטן מיט כלערליי בלומען-בייטן און ביי-
מער: יאשמין, קאלינעס, אקאציעס, בעז וויסער און
פיאלעטער. איז דער מיט איז געווען א קיילעכדיקער
בייט. אין די זייטן קלענערע בייטן — מיט אלערליי
בלומען. דער רונדיקער גארטן איז געווען ארומגע-
צוימט מיט וויסע שטאכעטן. ווען דער „פאואוו“ איז
אריינגעפארן האט ער זיך אפגעשטעלט ביים הויפט-
איינגאנג; דערנאך האט ער זיך ארומגעדרייט דעם
קיילעכדיקן גארטן און לייכט צוריקגעקומען צום טוי-
ער צוריק ארויסצופארן.
פון אלע זייטן זיינען געווען ארומגעצוימטע גערט-

נער וואו עס האָבן געוואַקסן אַלערליי ירקות און אַל-
 ערליי פּרוכט־ביימער. אַרום די פּלויטן האָבן גע-
 וואַקסן נידערדיקע ביימעלעך מיט רויטע וויינפערלעך
 און אַגרעסן. ביי די פּלויטן גופא: הויכע גראַבעס,
 ליפעס, אַקאַציעס, בזשאַזעס, יונגע דעמבעס, יאָד-
 לעס און סאַסנעס. אַרום פּאַלאַץ גופא זיינען געוואַקסן
 רויזן ווייסע, ראָזע, רויטע און געלע; אַ סך בעז־ביימער
 ווייסע און פּיאַלעטע; פון ביידע זייטן וועראַנדע זיי-
 נען געווען אויף שטאַלענע דרענגער גרויסע קיילעכ־
 דיקע שפיגלען אַזוי ווי גלאַבוסן, וואָס האָבן אין מיניאַ-
 טור אין זיך אַריינגענומען די גאַנצע פּאַנאָראַמע פון
 אַרום און אַרום מיט אַלע פּאַרבן פון די ביימער, גראַז
 און בלומען, ס'האַט אויסגעזען, אַז עס ציט זיך קילאַ-
 מעטערס ווייט.

אויסער די גערטנער איז דאָ אויך געווען אַן אַלייע,
 פון אַלערליי שמעקנדיקע ביימער, וואָס האָט זיך גע-
 צויגן ביז צום טייך קאַמיענאַ. (קאַמיען איז אויף פּויל-
 ליש אַ שטיין. דאָס וואָסער דאָ פליסט פון אַ שטיין,
 דערפאַר רופט מען דעם טייך קאַמיענאַ און דאָס
 שטעטל — סקאַרוזשיסקאָ קאַמיענאַ). דאָ, אין דער
 אַלייע, פלעגט ר' מענדל פעלדמאַן שפּאַצירן מיט זיינע
 פּריינט און רעדן דברי־תורה. דאָ פלעגט ער אין די
 זומערדיקע שבתים, פּאַרטאָג זיצן אין אַלטאַנקע, און
 מעביר סדרה זיין און לערנען אַ בלאַט גמרא. נישט
 ווייט פון דער אַלייע, וואו עס זיינען געוואַקסן הויכע און
 נידערדיקע ביימער, איז געווען אַ פּלויט און באַלד אינ-
 דרויסן האָבן זיך געצויגן באַן־רעלסן (וואָס יידן האָבן
 גערופן: די „ליניקע“), פון דער באַן ביז אין ר' מענדל
 פעלדמאַנס פּאַבריק אַריין. די „ליניקע“ האָט זיך גע-
 צויגן איבער דער גאַנצער ברייט פון סקאַרוזשיסקאָ, סיי

איבער די הויפט-גאסן און סיי איבער די געטלעך. עטלעכע מאָל אין טאָג האָט מען דאָ מיט גרויסע לאַ-קאָמאָטיוון אַרײַנגעפירט אין דער פּאַבריק צו עטלעכע וואַגאַנען רוי-מאַטעריאַלן: שלאַקע, קוילן, שמעלץ א. א. און אַרויסגעפירט וואַגאַנען אויסגעפאַרטיקטע סחורה: וואַנעס, אַקעראַייזנס, שעצקאַרניעס, רעזער-וואַואַרלעך, „קאַנאַנדלעך“, קיך-פּלאַטן מיט פּיערקעס, קעסטלעך טשוועקעס, ברעטער פון טאַרטאַק א. א. ר' מענדל האָט באַקומען מעדאַלן פון דער מלוכה און ער האָט אויסגעפועלט, אַז אין סקאַרזשיסק זאָל זײַן די הויפט באַן-סטאַנציע פון דער געגנט. נישט איין שלעכטע גזירה קעגן יידן האָט זיך אים איינגעגעבן צו צערייסן. נישט איין מאָל האָט דער זאַוואַדאַווצע פון דער באַן אויפגעהאַלטן דעם צוג, כדי דער פּאַן פעלדמאַן זאָל נישט פאַרשפּעטיקן. ר' מענדל האָט געהאַט בטחון אין גאַט, ער פּלעגט אָפט זיך אונטער-זינגען מיט אַ מיסטישן ניגון אַ זמרל:

אויב נישט קיין בטחון אין גאַט ברוך הוא ?
וואָס-זשע טויג מיר אַלץ וואָס איך טו ?
אויב נישט צו גלויבן אין זיין גאולה —
לוינט נישט צו לעבן אַ רגע אפילו.

* * *

ר' מענדל פעלדמאַן האָט מיט זיין עלטסטער טאָכ-טער, חיה שרה, זיך משדך געווען מיט דעם אַמשי-נאָווער רבין, דער איידעם האָט געהייסן מרדכיילע. ר' מרדכיילע איז געווען אַן איש תּמים. ער האָט נישט אַנגעקוקט קיין צורת מטבע. ער איז געווען אַ גרוי-סער תּלמיד חכם. די חתונה האָט זיך געצויגן אַכט מעת-לעת. ר' מענדל האָט געלאָזט אויפבויען ספּע-

ציעלע שאפעס פאר די געסט ביי זיך אין די גערטנער.
 ער האט ספעציעל אראפגעבראכט פון ווארשע קור-
 כערס, בעקערס און סארווערס. ער האט ספעציעל
 אראפגעבראכט א וואגאן לעבעדיקע פיש פון ווארשע,
 וואס איז צוגעשטעלט געווארן אויף זיינע באן-רעלסן
 אונטער זיין פאלאץ. מען האט געבאקן חלות און בול-
 קעס, אייער-קיכלעך, לעקעכער, פלאדן, טארטן,
 שטרודל און אלערליי געזאלצענע און זיסע געבעקס.
 מען האט געשאכטן טויזנטער עופות: הינער, קור-
 טשאקעס, גענדז, קאטשקעס, פערליטשקעס און אינדי-
 קעס. מען האט געקאכט און געבראטן. געבראטן טויבן
 אָנגעפילטע מיט ראָזשינקעס. אָרעמע לייט און מדינה-
 גייער זיינען געקומען פון גאַנץ פּוילן. יעדן טאָג האָט
 ר' מענדל געמאַכט אַ סעודה פאַר די אָרעמע לייט, פון
 די בעסטע און טייערסטע מאכלים. די קלעזמאַרים
 האָבן צוגעשפילט און די כלה האָט געטאַנצט מיט יעדן
 אָרעמאַן מיט אַ טיכל און מיט יעדער אָרעמער יידענע
 און ר' מענדל האָט יעדן פון זיי געטיילט אַ קערבל.
 דער מחותן, דער אַמשינאָווער רבי, איז איינגע-
 שטאַנען אין איינעם פון ר' מענדלס הייזער. אַן ערך
 אַ האַלבן קילאָמעטער פון ר' מענדלס פּאַלאַץ, איז דער
 וועג געווען אויסגעלייגט מיט פּערסישע דיוואַנען,
 לכבוד דעם רבין. דער רבי איז יעדן טאָג גאַנץ מי-
 טאָג אַהיים געגאַנגען זיך צו לייגן כאַפּן אַ דרימל,
 האָבן אים אַלע באַגלייט. די צוויי אַראָפּגעבראַכטע
 קאַפעליעס האָבן געשפילט אַ מאַרש און דער עולם
 האָט צוגעזונגען און צוגעפאַטשט מיט די הענט:

דער רבי גייט, דער רבי גייט. —

ואל ער גיין געזונטערהייט.

דער רבי הייסט לוסטיק זיין.

וועט מען טרינקען ר' מענדלס מעד און ווין.

דער רבי גייט, דער רבי גייט,
— זאל ער גיין געזונטערהייט.
אהיים, אהיים, אהיים,
שלאפן גיין, שלאפן גיין.
שפעטער קומען צוריק צוגיין.

ביינאכט, ווען מען האָט דעם רבין אַהיים געפירט.
האַבן זיי געזונגען:

דער רבי גייט, דער רבי גייט,
זאל ער שלאפן גיין געזונטערהייט.
אהיים, אהיים, אהיים,
מאַרגן קומען צוריקצוגיין.
מאַרגן ווידער פריילעך זיין.

עס זיינען געקומען אויף דער חתונה רבנים און
רביים כמעט פון איבער גאַנץ פוילן.

* * *

אין ר' מענדל פעלדמאַנס הויז איז געווען אַ באַ-
זונדערע פליישיקע קיך, אַ באַזונדערע מילכיקע קיך
און אַ ספעציעלע יום־טובדיקע קיך, וואָס איז אַ גאַנץ
יאָר געווען געשלאָסן, מען האָט זי געעפנט נאָר אויף
פסח; ר' מענדל האָט אויך געהאַט ביי זיך אין הויז
אַ כשרע מקווה מיט ווייסע קאַפליעס.

ר' מענדל האָט פאַרמאַגט עפעס אַ כוח, אַז אַלע
האַבן אים ליב געהאַט — סיי יידן, סיי גוים. ר' מענדל
איז געווען אַ גרויסער בעל צדקה. אויף אַ שמחה, ווי
דער שטייגער איז ביי יידן, האָט מען אויפן טיש אַני-
דערגעשטעלט טעלערס פאַר פאַרשידענע הצטרכות.
פלעגט ר' מענדל אַריינלייגן צו עטלעכע הונדערט זלאַ-

טעם, בעת אַנדערע יידן האָבן אַריינגעלייגט צו איינצל-
נע זלאָטעס, אָדער צו צענדליקער גראַשנס. ר' מענדל
האַט אויך געשטיצט תלמוד תורות און ישיבות פון
אַנדערע ישובים.

אין איינעם פון ר' מענדלס הייזער איז געווען די
תלמוד-תורה. אין אַן אַנדערן — די פוילישע מלוכה-
שע פּאַלקס-שול, ביז די מלוכה האָט אויפגעבויט אַן
אייגענעם שול-בנין. אין איינעם פון ר' מענדלס היי-
זער איז אויך געווען אַ יידיש-וועלטלעכע שול, וואו
מען האָט געלערנט אין די בלויזע קעפּ. דער פרעזעס
פון דער שולע איז געוועזן הערשל וואַלאַווסקי, אַ שניי-
דער בן שניידער, אַ ייד מיט אַ צוגעשוירענער רויטער
באַרד, אַ פירער פון די האַנטווערקער, וואָס יידן האָבן
גערופן „האַנטוועגעלעך“, אַ פּאַלקיסט. דאָרטן האָבן
נאָר געלערנט קינדער פון באַלמעלאַכעס. די שולע האָט
נאָר עקזיסטירט אַ קורצע צייט.

אין איינעם פון ר' מענדלס הייזער איז אויך געווען
דער פּאַליציי קאָמיסאַריאַט.

* * *

ר' מענדל פעלדמאַן האָט געהאַט יחוס עצמו. מיין
מאַמע, סערל הינדע, ע"ה, די טאָכטער פון ר' נתן
קאַגען, ע"ה — זי איז אומגעבראַכט געוואָרן פון דייטשן
און אוקראַינער אין יאָר 1942 — פלעגט אָפט דער-
ציילן:

— דער פעטער מענדל איז געבוירן געוואָרן אין
אַ דאָרף, נישט ווייט פון סקאַרזשיסק, ביי אַרעמע לייט,
אַבער זייער בכבודיקע און שטאַרק פרומע. זיין פאָ-
טער איז געווען אַ גרויסער תלמיד-חכם, ער האָט
געהייסן ירחמיאל (נאָך וועמען דער מחבר הייסט) און

די מוטער האָט געהייסן לאה, זיי זאָלן האָבן אַ ליכטיקן גן־עדן. האָבן דערצויגן זייערע קינדער פאַר גוטע יידן, זאָלן חלילה נישט זיין אַזוי פאַרגרעבט, ווי זייערע שכנים, וואָס האָבן נישט געקענט נישט שרייבן און נישט לייענען. דאָס איז געווען די איינציקע יידישע משפּחה אין דעם דאָרף. דער זיידע אַליין האָט גע־לערנט מיט די קינדער. זיי זיינען געווען אַזוי אַרעם, אַז זיי האָבן נישט געהאַט וואָס צו עסן. מענדל האָט געמוזט פאַשען די בהמות פון גלח, כדי עפעס צו פאַר־דינען, מען זאָל קענען מאַכן שבת. ער האָט צונויפ־געקליבן פון די פעלדער אַלטע שטיקלעך אייזן און ער האָט באַצאָלט די פּאַסטוכער פאַר צונויפקלייבן אַלטע שטיקלעך אייזן. ווען ער האָט שוין געהאַט אַנגעזאַמלט אַ פּור מיט „שמעליץ“ (אַלט אייזן), האָט ער דאָס אַריינגעפירט אין שטעטל אין דער אייזן־פּאַבריק, וואָס האָט געהערט צום פּאַליאַק גראַבינסקי. אַזוי איז דאָס צוגעגאַנגען עטלעכע יאָר. מענדל האָט אַנגעזאַמלט אַ ביסל געלט און האָט אויסגעהאַלטן די משפּחה. שפעטער האָט ער שוין צוגעשטעלט וואַ־גאַנען שמעליץ און גראַבינסקי איז אים שוין שולדיק געווען אַ סך געלט פאַר שמעליץ.

דער פּאַליאַק גראַבינסקי האָט געזען, אַז דער ייד פעלדמאַן האָט אַ גוטן קאַפּ — ער אַליין האָט געוואָלט אַרומהוּליען אין וואַרשע — האָט ער אים פאַרגע־שלאָגן: ער זאָל ווערן אַ שותף צו דער פּאַבריק. מענדל האָט דאָס אַנגענומען. און אַלצדינג איז גע־פּאַלן אויף זיין קאַפּ. מיט זיין ענערגיע און שווערער אַרבעט האָט ער אויפגעבויט אַ גרויסע פּאַבריק מיט אַ גיסערניע, וואו מען האָט געגאַסן שטאַל און פּראַ־דוצירט אַלערליי מעטאַל־מאַטעריאַלן, וואָס ער האָט פאַרשפּרייט וואַגאַנענווייז איבער גאַנץ פּוילן און אין

אויסלאַנד און ער האָט כסדר פאַרגרעסערט די פאַבריק.
 אויסער די עטלעכע הונדערט פוילישע משפחות,
 וואָס האָבן געלעבט פון ר' מענדלס פאַבריק, האָבן
 אויך פון אים געהאַט פרנסה אַ סך יידישע משפחות
 און האָבן אויך געוואוינט בחינם אין זיינע הייזער.

* * *

ביי ר' מענדלס טיש האָבן תמיד מיטגעגעסן
 אורחים און מדינה-גייערס (מדינה-גייערס פון גאַנץ
 פוילן האָבן געוואוסט, אַז ביי ר' מענדל פעלדמאַן באַ-
 קומט מען אַ שיינע נדבה), סיי אינדערוואָכן, סיי שבתים
 און יום-טובים. ער האָט אַלע אויפגענומען בכבודיק
 און מיט שיינע נדבות.

ר' מענדל איז אויף קיין שום יום-טוב נישט גע-
 פאָרן צו אַ רבין, אָבער ער האָט זיך תמיד שואל עצה
 געווען מיטן אַלטן ראַדאָשיצער רבין, איידער ער האָט
 באַשלאָסן דורכצופירן אַ וויכטיק געשעפט, אָדער אַן
 אַנדערן וויכטיקן ענין.

* * *

ר' מענדל פעלדמאַן האָט געהאַט ס'צווייטע ווייב.
 זי האָט געהייסן באַשעלע, אַ יפת תואר, אַ שטילע טוב.
 דאָס ערשטע ווייב פערעלע איז געשטאַרבן אין קימפעט
 ביים פינפטן קינד, אַ מיידל, וואָס האָט געטראָגן איר
 נאָמען. באַשעלע האָט אים געבוירן פיר קינד, דריי
 זין און איין מיידל: ירחמיאל, פריידקע, שלאָמטשו
 (שלמה) און סימטשו (שמחה בונים), נאָך דעם פסטיס-
 כער רבין; די קינדער פון ערשטן ווייב האָבן געהייסן:
 הירש-משה, חוה-שרה, אסתר-רבקה, ברוך-משה און
 פערעלע.

ר' מענדל פלעגט אויף יעדן שבועות פאָרן מיט דער גאַנצער משפּחה קיין מאַריענבאָד (ער איז קראַנק געווען אויפן האַרץ). אויף שבעה עשר בתמוז איז ער אַהיים געקומען, ווייל דעמאָלט דאַרף אַ ייד שוין אָנהייבן קלאָגן אויפן חורבן בית־המקדש. עס הייבן זיך אָן די דריי וואָכן ביז תשעה באב.

ר' מענדל האָט געהאַט אַן אייגן חסידים־שטיבל, וואו עס האָבן געדאַוונט חסידים פון קלענערע „הייף“ (פון נישט שטאַרק באַוואוסטע רביים), אָבער גרויסע תלמידי חכמים. זיי האָבן נישט געוואָלט געהערן צו די „הייף“, וואָס האָבן געפירט פּאָליטיק: גער, אַלעקסאַנדער, באַבאָוו און אַנדערע. און מיט זייער רבין האָבן זיי זיך שטענדיק געקאָנט שואל עצה זיין, ווייל מען האָט געקענט צו אים אָנקומען.

דאָס שטיבל איז אויך געווען אַ חדר פאַר גמרא יינגלעך און דעם גמרא־מלמד, אברהם פּאָלאַטעצקי, האָט ר' מענדל ספּעציעל אַראָפּגעבראַכט פון ליטע פאַר זיינע קינדער. איך האָב דאָ אויך געלערנט צו־זאַמען מיט אַ צוויי מנינים גמרא יינגלעך. דער מלמד האָט דאָ געוואוינט, טיר ביי טיר, מיטן ווייב און דריי קינדער. אַזוי ווי עס זיינען דאָ אַריינגעקומען מדינה־גייער נאָך אַ נדבה, האָט שלאַמטשו געמאַכט אַ קאָסעלע מיט אַ שלעסל. יעדעס יינגל האָט געגעבן יעדע וואָך פינף גראַשן — אַזוי איז באַשלאָסן געוואָרן. דאָס קאָסעלע איז געשטאַנען אויפן ארון־קודש און שלאַמטשו האָט געהאַלטן דאָס שליסעלע. ווען עס איז אַריינגע־קומען אַן אַרעמאַן נאָך אַ נדבה, האָט ער עס אַראָפּ־גענומען, אויפגעשלאָסן און געגעבן פינף גראַשן. אויף דער נאַכט האָבן דאָ יידן געלערנט משניות.

* * *

אין דעם שטיבל האָבן געדאָונט צוויי מנינים. די וואָס האָבן געדאָונט השכמה, האָט מען גערופן: „פרעסטרס“. דאָס זיינען נישט געווען קיין חסידים, נאָר פשוט פאָרהאַרעוועטע פרומע יידן. אין די ימים־נוראים האָבן אַלע געדאָונט צוזאַמען אין איין מנין. מיין פאָטער, ר' טוביה בן אליהו, ז"ל (ער איז אומגעבראַכט געוואָרן אין דער טויט־פאַבריק, טרעב־לינקע, אין שמחת תורה תש"ב, 1942 יאָר, דורך די דייטשן און אוקראַינער) איז געווען אַ חסיד פון וואָנ־כאַצקער רבין. דער רבי, ר' יוסעלע זצ"ל, ער איז געווען אַ גרויסער תלמיד חכם. ער האָט געוואוינט אין ראַדאָם. ער איז אומגעקומען אויף קידוש השם דורך די דייטשן אין יאָר תש"ב. מיין פאָטער פלעגט צו אים פאָרן עטלעכע מאל אין יאָר זיך שואל עצה זיין און אויף יעדן יום־כיפור, ווען ער פלעגט מיך מיט־נעמען. מיין פאָטער האָט געדאָונט מיטן צווייטן מנין. זומער, יעדן שבת אין דער פרי, נאָך מעביר זיין די סדרה, שניים מקרא ואחד תרגום, איז ער געגאַנגען צו מיין זיידן, ר' נתן קאַגען, מיין מאַמעס פאָטער, טרינקען טיי פון „שבת־אויבן“. מיין זיידע האָט געוואוינט אין אַ הויז פון מענדל פעלדמאַן, אין מיטן שטעטל. ביי מיין זיידן האָט מען אויף יעדן שבת גע־מאַכט אַ „שבת־אויבן“: מען האָט אויף די „פייערקעס“ (רינגען פון דער פליטע) אַרויפגעשטעלט אַ קופערנעם קעסל, פול מיט וואַסער, דאָס אַרומגעשיט מיט ווייס זאַמל, כדי עס זאָל האַלטן היץ. די קינד־פליטע איז געוואָרן אַנגעפילט מיט שטיין קוילן, אַדער מיט „כאַש“ (קוילן־שטייב). דאָס אונטערשטע טירל פון דער עפע־נונג, וואו עס איז אַריינגעפאַלן דאָס אַש, האָט מען

געהאלטן קוים אביסעלע אָפן, עס זאל אַריינגיין אַ ביי־
 סעלע לופט, כדי דאָס פייער זאל זיך נישט קאָנען צע־
 פלאַמען און אויספלאַמען. האָט דער כאַש נישט גע־
 פלאַמט, נאָר געטליעט; כדי דער כאַש זאל זיך נישט
 דורכשיטן דורך דער רושט אין אַש אַריין, האָט מען
 דעם כאַש נאָס געמאַכט, איז געוואָרן אַ מאַסע. ווען
 דאָס פייער האָט עס אויסגעטריקנט איז עס געוואָרן
 איין שטיק, דאָס האָט שטאַרק געהיצט. דאָס נישט
 פלאַמענדיקע פייער האָט געטליעט ביז איבער שבת,
 טיילמאָל ביז זונטיק.

נישט יעדער האָט געהאַט די מעגלעכקייט צו האָבן
 אַן אייגענעם שבת־אויון, האָבן אַ סך שכנים און אַ
 טייל פון דער פאַרצווייגטער משפּחה געטרונקען טיי
 פון מיין זיידנס שבת־אויון. מיין זיידע ר' נתן קאָנען
 איז זיין גאַנץ לעבן געווען דער גשיא פון דער ייִדישער
 קהילה און אַלע הוצאות האָט ער אויסגעטראָגן, ער
 האָט געהאַט אַ סעקרעטאַרין, אסתר וואָלפּאָוויטש, וואָס
 האָט געאַרבעט פאַר דער קהילה, צוועלף יאָר אומבאַ־
 צאָלט. ווען עס האָט זיך געמאַכט אַ קריזיס אין לאַנד
 און איר משפּחה האָט נישט געהאַט פון וואָס צו לעבן,
 האָט זי דעם זיידן איינגעקלאָגט אין געריכט און מען
 האָט איר צוגעמשפּט: דער נשיא זאל איר באַצאָלן
 שכירות פאַר צוועלף יאָר. ר' נתן קאָנען האָט איר באַ־
 צאָלט זיין אייגן געלט און זיי זיינען געבליבן גוטע
 פריינט ווי פריער. אַזוי ווי ער איז געווען אַ ליבער
 מענטש און אַ צוגעלאָזענער ראש הקהל, האָט יעדער
 צו אים געהאַט אַ דריסט רגל. אַז מען האָט אויסגע־
 טרונקען דאָס קאָכעדיקע וואַסער פון קעסל, האָט מען
 צוגעגאָסן קאַלט געקאַכט וואַסער, וואָס מען האָט ספּע־
 ציעל צוגעגרייט, ווייל צוגיסן רוי וואַסער טאַר מען

דאך נישט, עס וועט אויפקאכן און דאס הייסט שוין
געטאן אן אַרבעט.

* * *

וועגן איינעם וואָס איז געקומען טרינקען טיי צו
מיין זיידן, לוינט זיך אַביסל ברייטער צו דערציילן:
געהייסן האָט ער שמואל יונה, איז געווען אַ לאַ יוצלח.
אין זיין גאַנץ לעבן האָט ער נישט געהאַט קיין פּרנסה.
אַזוי ווי ער האָט נישט געהאַט קיין עולם הוה האָט
ער זיך געוואָלט פאַרויכערן מיט עולם הבא.
שמואל יונה איז געווען פון העכערן וואוקס. ער
האַט געהאַט אַ שאַטין קורץ בערדל. געטראָגן אַ שוואַרץ
רונדיק היטעלע, מיט אַ קליין דאַשיקל פון זעלבן טוד.
(דאָס איז געווען אַ פּויליש־יידיש היטל, וואָס יידן האָבן
גערופן „גלות־היטל“), אַ לאַנגע, געהאַקטע יוביצע,
אַ ווייס העמד, מיט אַ ווייכן קאַלנער און אַ שוואַרצע
בינדע און שטייול מיט ווייכע כאַליעוועס. ער איז
שטענדיק געווען ריין און ציכטיק. ער האָט געהאַט
צען קינדער. דריי זיינען געשטאַרבן — זיינען אים
געבליבן דריי יינגלעך און פיר מיידלעך. זיין שווער
האַט זיי אויסגעהאַלטן: געצאַלט דירה־געלט, פאַר
עסן, קליידן און אפילו שכר לימוד פאַר די קינדער.
שמואל יונה איז געווען עפּעס צווישן אַ מתנגד
און אַ חסיד. צו אַ רבין איז ער נישט געפאַרן. יעדן
טאָג האָט ער געלערנט אַ בלאַט גמרא און האָט שטאַרק
געהאַלטן פון תּניא. קיין מעבל האָט ער נישט פאַר־
מאַגט, אָבער אַ ספרים שאַנק מיט גאַנץ ש״ס, משניות,
זומשים, חוקלעך און אַנדערע ספרים האָט ער געהאַט
און אַלע ספרים זיינען געווען געבונדן אין שיינער,
ברוינער לעדער און זיין נאַמען איז געווען אויסגע־
קריצט אין גאַלד.

זיינע טרוימען האָט ער גאַנץ אָפּן דערציילט : „גאָט וועט מיר העלפּן, איך וועל וואוינען אין וואַרשע, כּוועל זיין אַ גרויסער סוחר, אָדער אַ גרויסער פּאַבריקאַנט — אַ שמייכלעך פּון נחת איז אויף זיין פּנים — איך וועל וואוינען אין אַ הויכער קאַמיעניצע אויפן העכסטן שטאַק, מ'וועט אַרויפפאַרן אין אַ ווינדע (עלעוויטאַר). אויף דער טיר וועט זיין אַ פּלעטעלע מיט מיין נאָמען און צו דריקן אַ קנעפל אַנצוקלינגען. און די דינסט וועט עפענען די טיר. איך וועל אויך האָבן אַ טעלעפּאָן.“

די וועמען ער האָט דאָס דערציילט, האָבן געמאַכט אַן ערנסטן אַנשטעל, פּאַטאַקעוועט און צוגעוואונטשן. נאָר אין אמתן האָבן זיי געהווקט פּון זיינע פּאַנטאַזיעס. אַזוי ווי פּון ווערן אַ גרויסער סוחר אָדער אַ גרויסער פּאַבריקאַנט אין וואַרשע האָט זיך אויסגעלאָזט אַ בוידעם, האָט ער דערווייל כּאַטש געוואָלט ווערן אַ פּאַבריקאַנט אין שטעטל. איז די מעשה געווען אַזוי :

ערגעץ נישט ווייט פּון שטעטל, איז געווען צו פּאַרקויפּן מאַשינען פּון אַ פּיילן-פּאַבריק. קיינער האָט נישט גע-וואָלט קויפּן, אָבער שמואל יונה האָט געזען אַ געלעגנ-הייט צו ווערן אַ פּאַבריקאַנט. האָט ער זיך ערגעץ גע-באָרגט אַ ביסל געלט, איינגעצאָלט אַן אַדערויף און געקויפט די פּאַבריק. די רעשט, האָט ער אויסגעצאָלט אין ראַטעס מיט דעם שווערס געלט. דער שווער האָט געוואָלט שמואל יונה זאָל זיך שוין אַמאָל דערשלאָגן צו אַ פּרנסה. דערווייל האָט שמואל יונה דערציילט זיינע פּאַנטאַזיעס : „אַצינד בין איך שוין אַ פּאַבריק-קאַנט. איך פּאַרמאַג שוין אַ פּאַבריק און כּוועל מיטן אויבערשטנס הילף זיין אַ גרויסער עושר. אין מיין פּאַבריק וועט מען אַרבעטן טעג און נעכט. איך וועל פּאַרוואַרפּן מיט מיינע פּיילן און פּיילעכלעך גאַנץ פּוילן

און אויסלאַנד אויך. איך וועל מיר אויפבויען אַ קאַ-
 מייעניצע מיט אַלע באַקוועמלעכקייטן און דאַרטן מיט
 מיין ווייב און קינדער פירן אַ גבירישע באַלעבאַטיש-
 קייט. אַרעמע לייט וועלן ביי מיר האָבן אַן אַפענע
 טיר. הונגעריקע וועלן אַרויסגיין זאַטע און מיט אַ
 שיינע נדבה דערצו; איך וועל אויסהאַלטן אַרעמע
 אלמנות און יתומים און כוועל חתונה מאַכן אַרעמע
 כלות“.

ווען די פורן מיט די מאַשינען זיינען אַנגעקומען
 אין שטעטל און די באַלעגאַלעס האָבן געוואַלט אָפּ-
 לאַדענען, האָט זיך ערשט שמואל יונה געכאַפט, אַז
 ער דאַרף האָבן פּלאַץ וואו אויפצושטעלן די פּאַבריק.
 עס האָט זיך צונויפגעקליבן אַן עולם, מען האָט גע-
 לאַכט און זיך געוויצלט אויף דעם חשבון פון „פּאַב-
 ריקאַנט“ שמואל יונה; ער האָט זיך געשעמט די אויגן
 אויפצוהייבן, ער האָט זיך געפילט אַ פאַרלוירענער.
 דאָ איז אונטערגעקומען אַ באַלעבאַטישער פּאַלאַק, וואָס
 האָט געקענט אַרבעטן אויף די מאַשינען. ער האָט
 פאַרמאַגט אַ צוויי-שטאַקיקע קאַמיעניצע, שאַפעס, אַ
 גאַרטן און אַ פעלד. ווען ער האָט געהערט וועגן וואָס
 דאָ האַנדלט זיך, האָט ער געזאָגט צו שמואל יונה:
 „שמולקו, איך קויף ביי דיר די מאַשינען פאַר
 פיר הונדערט זלאַטעס און כוועל דיך אויסלייזן פון
 די צורעס [צרות]“.

שמואל יונה האָט געטראַכט: די פּאַבריק קאַסט
 מיך צוויי טויזנט זלאַטעס, אָבער נישט מיין געלט, נאָר
 דעם שווערס; פיר הונדערט זלאַטעס איז ביי מיר
 אַ גרויסע מטבע. די מאַשינען קען איך דאָך נישט
 לאָזן אויף הפקר אונטערן הימל. עס פעלן גנבים?
 און טאַמער רעגנט, וועלן זיי פאַרזשאַווערט ווערן. איז

דאך דער גוי ממש אצינד מיין גואל — נישט אנדערש ווי אראפגעשיקט פון הימל. אבער אפשר וועט ער עפעס דערלייגן. האָט ער אים געענטפערט:

„פאָניע וויסט אליין, אַז די פאַבריק קאָסט מיך אַ סך, אַ סך מער. דערלייגט צוויי הונדערט זלאָטעס. איר וועט כאָפן אַ מציאה ווי פון אַ גנב.“

האָט אים דער פּאָלאַק געענטפערט: „מער ווי פיר הונדערט האָט עס ביי מיר נישט די ווערט. ווילסט איז גוט. אויב נישט — דאָוידזעניאַ.“ און האָט גע-
נומען אוועקגיין.

שמואל יונה האָט אים צוריקגערופן און געמאכט דאָס געשעפט. די באַלעגאַלעס האָבן אויסגעלאָדן די מאַ-
שינען אין פּאָלאַקס שאַפעס. און דער פּאָלאַק איז גע-
וואָרן דער פאַבריקאַנט; שמואל יונה האָט פון דעם
געלט אָפגעצאָלט אַ ביסל חובות, די רעשט אייפגע-
געסן און געבליבן דער זעלבער אַרעמאַן.

איין מאָל איז שמואל יונה אַהיים געקומען מלא
שמחה, ער האָט אַזש אונטערגעטאַנצט פון פרייד:
„שווער לעבן, — האָט ער געזאָגט, — אצינד וועל איך
ווערן אַ גביר, אַן אַדיר. פאַר יעדן קומט זיין צייט. נו,
האָט זיך דער רבונן של עולם אין מיר דערמאַנט:
ער האָט מיר צוגעשיקט אַן אוצר, ממש אַ גאַלד-גרוב.
איך האָב אָפגעקויפט אַ גראָבן מיט שטאַל, הינטער
בליזשין. איך וועל דאָס אויסגראָבן און פאַרקויפן אויפן
קילאָ אין די סטאַלאָווינעס אַריין. שווער לעבן, איך
וועל נתעשר ווערן. איך האָב דאָס אָפגעקויפט פאַר אַ
שיבוש און כוועל איינלייזן צענדליקער טויזנטער
זלאָטעס.“

דער שווער האָט אים רואיק אויסגעהערט, גלעטנ-

דיק בשעת מעשה זיין שיינע, ברייטע, לאנגע באַרד און מיט אַ שמייכלעלע אים געענטפערט: „איך וויל טאַקע זען דייןע נייע גליקן, מיין טייערער שמואל יונה“.

שמואל יונה האָט געדונגען פויערים, זיי האָבן צוויי וואַכן צייט געגראָבן און געהאַקט מיט קילאַפן, שפּאַדלעס, האַמערס און שטאַלענע דרענגער און דאָס שטיק שטאַל נישט געקענט אונטערגראָבן, אַזוי טיף און ברייט איז עס געווען איינגעוואַקסן אין דער ערד. זיי האָבן אפילו נישט געקענט אָפהאַקן קיין פיצל. מען האָט אים געראָטן צו ברענגען אַן אינזשענער. שמואל יונה האָט אַזוי געטאַן. דער אינזשענער האָט אָפּגעאַרבעט עטלעכע טעג מיט די פויערים און האָט גאַרנישט געקענט אויפטאַן. שמואל יונה האָט באַגראָבן עטלעכע הונדערט זלאַטעס און איז געוואָרן נאָך אַ גרעסערער אַרעמאַן. און נאָך אַ גרעסער בעל-חוב.

מען האָט געזאָגט, אַז דאָס שטיק שטאַל איז אַראָפּגעפאַלן פון הימל נאָך אין ששת ימי בראשית.

* * *

שמואל יונה האָט געזען אַז ער האָט נישט קיין מזל צו עולם הזה, האָט ער געוואַלט זיך פאַרזאָרגן מיט עולם הבא. האָט ער באַשלאָסן ווערן אַ מוהל, וויל מיט יידישן קינדער וועט ער זיכער פאַרדינען עולם הבא. די וועלט איז אַן עולם השקר, אַ קאַרידאָר צום עולם האמת, וואו מען לעבט אייביק צוזאַמען מיט משה רבנו, אהרן הכהן, די אבות און די צדיקים פון אַלע דורות. האָט ער זיך גענומען לערנען ווערן מוהל. און מיט פרנסה, משטיינסגעזאָגט, האָט שוין דער שווער ווייטער געמוזט פאַרזאָרגן.

ווען שמואל יונה האָט שוין געקענט דורכפירן

מצוות מילה, און דער אַלטער מוהל איז געשטאַרבן, איז ער געווען דער איין און איינציקער מוהל אין שטעטל, אָבער די קימפעטאַרינס האָבן מורא געהאַט אים צו געבן די קינדער מל צו זיין. זיין האָבן גע־ברענגט אַ מוהל פון אַ שכנותדיקן שטעטל, פון פשיסכע אָדער שידלאָווצע. נאָר די אָרעמע לייט, וואָס האָבן זיך נישט געקענט דערלויבן צו באַצאָלן פאַר דעם מוהלס הוצאות (פאַר מל זיין האָט דער מוהל נישט פאַרלאַנגט מען זאָל אים באַצאָלן, ווייל ווער פאַרלאַנגט דאָס מען זאָל אים באַצאָלן פאַר אַ מצווה — דעמאָלט ווערט דאָך די מצווה אויס מצווה). עס איז אַוועק עט־לעכע יאָר און קיין איין קינד איז נישט געשטרויכלט געוואָרן דורך זיינע הענט, האָט מען געזאָגט: „שמואל יונה האָט אַ לייכטע האַנט“, און ער איז געוואָרן דער אָפיציעלער מוהל אין שטעטל און פון אומגעגנט. אָבער פאַר זיין אַרבעט איז אים קיין מאָל נישט געקומען אויפן זינען, אַז ער דאַרף קריגן באַצאָלט און עס איז קיין מאָל קיינעם נישט איינגעפאַלן, אַז מען דאַרף אים באַצאָלן. האָט ער נאָר געאַרבעט פאַר עולם הבא און געפּוכניעט פון הונגער מיט דעם ווייב און קינדער.

שמואל יונה איז אויף אַזוי ווייט געווען אָפּגע־היטן אין כשרות, אַז כאַטש ער האָט געהונגערט, האָט ער אויף קיין שום ברית נישט טרעם געווען מער ווי לעקעך און בראַנפן. אָבער כדי נישט צו פאַרשעמען די משפּחה מיט דעם נישט עסן אויף איר שמחה, האָט ער אָפּגערעדט מיט זיינס אַ קינד: עס זאָל קומען די און די צייט אים אַהיים רופן מיט דעם אויסרייד, אַז „עס וואָרט אויף אים אַ וויכטיקער סחר“.

דאָרט וואו ר' שמואל יונה האָט זיך יאָ געקענט פאַרלאָזן אויף כשרות, האָט ער אַהיים גענומען „רע־

שינקע" פאר די קינדער. רעשינקע האט מען געטיילט אויף אַ ברית-מילה. דאָס איז געווען אַ געבעקס וואָס אויף אים האָט מען נישט געמאַכט קיין המוציא, נאָר אַ בורא מיני מזונות. דאָס הייסט, ס'איז נישט געווען קיין פשוט ברויט, נאָר אַ צוקער געבעקס. רעשינקע איז געווען אַ נישט געוואָרן טייג : אַ נידעריקער, קיי-לעכדיקער קוכן, געבאַקן פון ווייצן-מעל אויף אייער און צוקער, מיט ראָזשינקעס און זיסע מאַנדלען. אין דער מיט איז געווען אויסגעפלאַכטן פון זעלבן טייג אַ מגן-דוד, אין מגן אַ "מזל טוב". נאָך דער סעודה האָט דער מוהל גענומען די רעשינקע, מיט אַ מעסער אויס-געשניטן דעם קיילעכדיקן טייל פון מזל-טוב, וואָס איז געווען אין מגן-דוד. מען האָט דאָס אַריינגעגעבן די קימפעטאַרין, זי האָט געגעסן אַ כזית און צעטיילט פיצלעך די ווייבער, וואָס האָבן איבער דעם זיך גע-ריסן, ווייל דאָס איז אַ "סגולה צו מאַכן אַ ברית".

נאָכן אויסשניידן דעם מיטן איז געבליבן אַ גרוי-סער בייגל, האָבן יידן זיך געגעבן אַ וואָרף אַרויף מיט די הענט, צעריסן, צעפיצלט די רעשינקע, געכאַפט אין מויל אַריין, ווייל ס'איז דאָך אַ סגולה צו מאַכן אַ ברית ; אָבער ר' שמואל יונה, דער מוהל, פלעגט אזוי שנעל "איינאַרבעטן", אַז ער פלעגט באַווייזן אַרונטערצוכאַפן די רעשינקע אונטערן בוזעם. מיט די פינגער האָט ער אַרויסגעצופט צו פיצלעך און יעדן איינעם איינגע-טיילט אַ כזית. דער מוהל האָט פאַר זיך איבערפלאַזט אַ שפּאַרע פאַרציע און אַהיים גענומען פאַר זיינע קינדער. קינדער האָבן זייער ליב געהאַט רעשינקע.

מיין אַלף-בית מלמד איז געגאַנגען אויף יעדער חתונה און אַניף יעדן ברית. ער האָט דאַרטן געמאַכט מי-שברכס און פון דעם איז אים צוגעפאַלן צו דער

פרנסה. ווען ער איז צוריקגעקומען, האָט ער פון זיין רויטער פּאַטשיילע יעדן קינד איינגעטיילט אַ כּזית רעשינקע. מיר קינדער האָבן דאָס איינגעשלונגען מיט גרויס הנאה, און כּסדר געבענקט נאָך רעשינקע.

* * *

געווען איז אין שטעטל אַן אַרעמער שניידער, אַן אפיקורס, וואָס האָט געהאַט אַ ווייב מיט צוויי קינדער. ווען ער האָט נישט געהאַט אויף אַ שטיקל ברויט, איז ער געקומען צום מוהל און אים געזאָגט: „ר' שמואל יונה, יעדער ייד האָט דאָך אַ חלק עולם הבא. איך האָב אין מיין לעבן געטאָן אַ סך גוטע מעשים. איך וויל אייך פּאַרקויפּן מיין עולם הבא פאַר צען זלאַטעס.“ ר' שמואל יונה האָט אויפגעציטערט: „וואָס?! — האָט ער אויסגעשריגן נישט מיט זיין קול — משוגע מיינע שונאים! וואָס אַ ייד רעדט! עולם הזה האָט איר דאָך נישט. חוץ הונגער, צרות און יסורים האָט איר דאָך גאַר נישט אויף דער וועלט, ווילט איר אויך נישט האָבן יענע וועלט? זיצן אין גן־עדן צוזאַמען מיט משה רבנו, מיט אברהם אבינו, מיט דוד המלך און שלמה המלך, דער גרעסטער חכם, און רבי עקיבא און אַלע צדיקים. עסן און טרינקען כיד המלך און לערנען די הייליקע תורה מיט משה רבנו אַליין.“ „איך גלויב נישט אין די אַלע זאַכן — איז אים דער שניידער אַריינגעפאַלן אין די רייד — איך וויל האָבן דעם גן־עדן אויף דער וועלט. פאַר צען זלאַטעס וועל איך האָבן ס'גן־עדן עטלעכע טעג אין מיין שטוב.“ „איר וועט חרטה האָבן.“

„אַ, נישט איך. ס'איז נישטאָ קיין יענע וועלט. דאָ אויף דער וועלט איז דאָ ס'גיהנום און ס'גן־עדן.“

איך גלויב שוין מער נישט אין די נאַרישע בזדורעס". זיי האָבן זיך נאָך געאַמפּערט אַ שפּאַרע ווילע. צום סוף האָט ר' שמואל יונה אויסגעשריבן אַ שטר מכירה. ער האָט אַריינגערופן צוויי עדות. אַלע פיר האָבן זיך אונטערגעשריבן און ער האָט אים באַצאַלט די צען זלאָטעס.

עטלעכע וואָכן שפּעטער, ווען דער שניידער האָט נישט געהאַט אויף אַ שטיקל ברויט, איז ער ווידער געקומען און געזאָגט:

„ר' שמואל יונה, איך בין געקומען אייך פאַרקויפן מיינע מצוות: געדאַוונט און געלייגט תפילין האָב איך שיינע יאָרן. כ'האָב אויך געגעבן צדקה. כ'האָב נאָך געטאָן אַ סך אַנדערע מצוות אין מיין לעבן. איך פאַרקויף זיי אייך ביליק — נאָר צען זלאָטעס“.

ר' שמואל יונה האָט דאָך שוין געוואוסט אַז ער איז אַן אַפיקורס, האָט ער געמאַכט אַ שטר מכירה, אַריינגערופן צוויי עדות. אַלע פיר האָבן זיך אונטער-געשריבן און ער האָט אים באַצאַלט די צען זלאָטעס. ווען דער שניידער האָט שוין געהאַט דאָס געלט אין די הענט האָט ער געזאָגט: „איר זעט, ר' שמואל יונה, פאַר מיינע עבירות וועל איך אַצינד האָבן דעם גן-עדן עטלעכע טעג אין מיין שטוב אַזוי ווי כ'האָב געהאַט פאַר מיינע מצוות“, און ער האָט זיך צעלאַכט. אין עטלעכע וואָכן שפּעטער איז דער שניידער ווידער געקומען אַן אויפגעהייטערטער און ער האָט אַנגעהויבן מיט אַ טאָן, ווי ער וואָלט אים געברענגט דאָס אמתע גליק: „ר' שמואל יונה, איך וועל אייך גליקלעך מאַכן. ביז היינט זענט איר געווען מיין קונה, אָבער אַצינד וועל איך ווערן אייער קונה...“

ר' שמואל יונה האָט זיך דערשראָקן: „וואָס, איר

האָט חרטה? „חלילה! איך וויל ביי אייך אָפקויפן אַלע אייערע עבירות אַזוי, אַז איר זאָלט קומען אויף יע- נער וועלט מיט בלויז מצוות, נאָר איר דאַרפט מיר צו- צאָלן צען זלאָטעס.“

ר' שמואל יונה האָט דאָך שוין געוואוסט מיט וועמען ער האָט דאָ צו טאָן, האָט ער געמאַכט אַ שטר- מכירה, אַריינגערופן צוויי עדות, אַלע פיר האָבן זיך אונטערגעשריבן און ער האָט אים געגעבן די צען זלאָטעס. ווען דער שניידער האָט שוין געהאַט דאָס געלט אין דער האַנט האָט ער געזאָגט: „איר זעט, ר' שמואל יונה, אַצינד וועל איך פאַר אייערע עבירות האָבן עטלעכע טעג דעם גן-עדן אויף דער וועלט“, און האָט זיך צעלאָכט.

* * *

טרינקען שבת טיי פון שבת-אויבן האָט שמואל יונה אויך געהאַלטן פאַר אַ מצווה און אַ צושטייער פאַר עולם הבא. און ביי ר' נתן קאָגען האָט ער זיך געפילט אין דער היים, דערפאַר איז ער דאָ געקומען יעדן שבת אין דער פרי, און נאָך דעם שלאָפן נאָכן טשאַ- לענט טרינקען אַ גלאָז טיי מיט ציטריין. און שמואל יונה האָט געטרונקען איין גלאָז נאָך דעם צווייטן און דערביי דערציילט זיינע גליקן, וואָס זיינען געווען הוילע פאַנטאַזיעס. ער האָט געשוויצט, רויט געוואָרן און גע- רעדט.

געטרונקען דאָ טיי האָבן יידן, וואָס האָבן גע- דאוונט מיטן צווייטן מנין. ביי מיין זיידן איז מען ממש געשטאַנען אין דער ריי נאָך טיי פון שבת אויבן. מיין פאָטער פלעגט זיצן שבת אין דער פרי, מיט זיינע שוואַגערס (מיין זיידע האָט געהאַט געקליבענע איי-

דעמס) נאָענט צום שבת אויוון, ביים קיך־טיש. זיי האָבן געטרונגען איין גלאָז טיי נאָך דעם צווייטן, האָבן גערעדט דבר־תורה, אויסגעזונגען די ניגונים פון זייערע רביים. שכנים פלעגן שטיין אונטער די פענצטער, זיך איינהערן מיט הנאה און קנאה. ווען די איידעמס האָבן געזען, אז „פרעסערס“ גייען שוין אַהיים פון ערשטן מנין, זיינען זיי געגאַנגען אין שטיבל אַריין צום צווייטן מנין.

* * *

דער צווייטער מנין האָט זיך פאַרזאַמלט און מען וואַרט מיטן דאַוונען אויף ר' מענדל פעלדמאַן. דער־ווייל דאַוונט יעדער פאַר זיך פון פאַרנט. מען וואַרט אויף ר' מענדלען. ענדלעך קומט ר' מענדל אַריין, אַנגעטאַן אין גרויסן שבתדיקן וואַלענעם טלית מיט אַ גאַלדענער עטרה, אויף דער שוואַרצער אַטלאַסענער געהאַקטער שבתדיקער קאַפּאַטע, מיט דעם ברייטן זיי־דענעם גאַרטל. די מתפללים מאַכן אים אַ וועג מיט גרויס דרך־אַרץ. הינטער אים קומען: זיין איידעם, ר' מרדכילע, דעם אַמשינאַווער רבינס זון, אויך אין אַ שטריימל, אין אַ שוואַרצער, זיידענער, געהאַקטע ייביצע איינגעהילט אין שבתדיקן וואַלענעם טלית, מיט אַ זילבערנער עטרה, אין האַלבע שטיבלעטן און אין ווייסע זאַקן. הינטער ר' מרדכילען קומען ר' מענ־דעלעס צוויי דערוואַקסענע זין און ביידע יינגלעך, מיט וועמען איך לערן צוזאַמען אַלע יאָרן אין חדר, און ר' מרדכילעס יינגל, משהלע.

ר' מענדל און ר' מרדכילע טוען אויס די שטריימ־לעך, בלייבן אין די גרויסע שוואַרצע סאַמעטענע קאַפּ־לעך, ציען אַריבער די טליתים איבער די קעפּ. די עטרות גיבן זיי צו פרומען חן.

ר' מרדכי'ע שטעלט זיך ביים אָרון קודש לינקס, ווייל די רעכטע זייט האָט פאַרכאַפט ר' חיים מאיר — אַ ברייטער ייד, מיט אַ וויסער ברייטער באַרד, וואָס האָט פאַר קיינעם נישט קיין דרך ארץ און אַלע האָבן פאַר אים מורא. ער דוצט יעדן איינעם, פון קלענסטן

ביון גרעסטן, אויסער ר' מענדלען. ער קוקט זעלטן אַריין אין אַ ספר, ער לעבט פון פראַצענט. דאָס גע- שעפט פירט כלומרשט זיין ווייב. ר' חיים מאיר טראַגט נאָך פון דער חתונה אָן, סיי שבת, סיי יום-טוב און סיי אין דער וואַכן, זיין ברייטן, ברוינעם, פלושענעם שלאַפראַק. דאָ אין שטיבל ציטערן אַלע פאַר אים אמת מות. ענדלעך הייבט אָן דער בעל תפילה — „נשמת כל חי“ און מ'דאוונט. ר' חיים מאיר ציט אַריי- בער זיין פאַרשוויסטן בכבודיקן טלית איבערן פנים און דאוונט בלחש. ר' מענדל איילט זיך נישט, ער זאָגט יעדעס וואָרט פאַמעלעך, ברייטלעך, מיט האַרץ, אַזוי ווי מען לייגט פאַר וועמען אַ בקשה; ר' מענדל האָט אַ סך, אַ סך צו בעטן ביים רבונג של עולם, דער בעל-תפילה מוז שטענדיק וואַרטן ביז ר' מענדל ענדיקט אַ תפילה.

אין מיטן דאווענען קומט אַריין זלמן באַרד, אַזוי האָט מען אים גערופן, ווייל מען האָט אים ערשט איינ- געמאַלדן, ווען ער האָט געמוזט שטיין צום מיליטער און ער האָט שוין געהאַט אַ לאַנגע, ברייטע, באַרד. ער האָט געהאַט אַ ווייב מיט פיר קינדער, איז געווען אַ גרויסער אַרעמאָן. זלמן באַרד שטייט הינטער ר' מענדלען. ווען יענער פאַרענדיקט אַ תפילה, זאָגט ער הכנעהדיק, האַלטנדיק זיין חתן מתנה — אַ זילבערנעם טאַשן-זייגער: „פעטער, פעטער.“ ר' מענדל דרייט זיך אויס. זלמן באַרד זעצט פאַר: „מיין קינד איז

קראנק, האָט דער פעלדשער פאַרשריבן אַ רעצעפט, וויל
 איך איינלייגן דעם זייגער ביים פעטער פאַר אַ משכן...“
 ר' מענדל האָט אים נישט געלאָזט פאַרענדיקן און האָט
 גערופן: „יאַנקעלע! יאַנקעלע!“ כהרף עין איז ער
 צוגעקומען, יאַנקעלע וואָלפּאַוויטש. ער איז געווען
 אין ר' מענדלס משפּחה. אין שטיבל איז ער געווען
 ר' מענדלס שליח. „יאַנקעלע“, האָט ר' מענדל געזאָגט,
 „גיי מיט זלמען צו ביעלניצקי אין אַפטיק אַריין און
 זאָג אים, אַז איך האָב געהייסן געבן די רפואה. און דו,
 זלמן, באַהאַלט דיר דעם זייגער.“ יאַנקעלע מיט זלמן
 באַרד האָבן פאַרלאָזט דאָס שטיבל און מ'האָט ממשיך
 געווען דאָס דאָווענען.

ביים פעטער מענדל האָט זיך עטלעכע יאָר „גע-
 קריוועט“ (אויסבאַהאַלטן) אַ גאַנץ פּרעמדער חסידי-
 שער בחור פון אַטוואַצק. יאָסל האָט ער געהייסן. ער
 האָט נישט געוואָלט דינען צווישן אַנטיסעמיטן. דאָס
 גאַנצע שטעלט יידן האָט פון דעם געוואוסט, אָבער קיי-
 נער האָט אים נישט געמסרט. דער יאָסל האָט אויך
 אויסגעפירט דעם פעטער מענדלס שליחות צו העלפן
 יידן.

* * *

יעדן שבת, ביי שלוש סעודות, האָט ר' מענדל ביי
 זיך אין עסזימער געפירט אַ רבנישן טיש. מען האָט
 אָפּגעדאָונט מנחה אין שטיבל און אַן ערך פּופציק
 חסידים זיינען אַריינגעגאַנגען מיט ר' מענדלען אין זיין
 עסזימער. דאָס איז געווען אַ זאָל, גרויס ווי אַ וואַלד.
 אויסער די טיר פון פאַראַדנעם איינגאַנג, זיינען דאָ
 געווען פינף טירן צו אַנדערע שטיבער און אויך אַ
 טיר מיט צוויי פענצטער צום גרויסן פאַרענטש (טעראַ-
 טעראַ)

סע). וואָס האָט געדינט פאַר אַן עסצמער אין זומער, וואָס האָט זיך געגרענעצט מיט דער אַליי פון שמעקנ-דיקע ביימער און לויפנדיקע געוויקסן האָבן מיט גרינס איינגעהילט דעם פאַרענטש.

אין זאַל איז געווען אַ גרויסער קרעדענץ, מיט יידישע אַנטיקן, אַ לאַנגער דעמבענער אויסרוקטיש, מיט ווינער שטולן, אויבן אָן אַ ברייטע געבעטע פאַ-טער-שטול, וואו קיינער האָט זיך קיין מאַל נישט גע-וואָגט אַנידערצוזעצן — דאָס איז געווען פאַר דעם ראש פון הויז — פאַר ר' מענדלען; אַ לעדערנע קאַנאַפּע. אין אַ ווינקל איז געשטאַנען אַ שטיי-זייגער — ער איז געווען הויך פון דער פאַדלאַגע ביז איבער די פענצטער, מיט אַ מעשענעם אומרו. יעדע ערשטע פערטל שעה האָט ער געגעבן — איין קלונג, יעדע האַלבע שעה — צוויי קלונג, יעדע דריי פערטל שעה — דריי קלונג און יעדע שעה — פיר קלונג. דערנאָך האָט ער, מיט אַ באַזונדערן קלאַנג, אויסגעקלונגען אַזויפיל וויפיל די וויזערס האָבן געוויזן, ביי איין וואַנט איז געשטאַנען אַ הויכער שפיגל מיט פליגל, וואָס האָבן זיך געעפנט און מען האָט זיך געקאַנט אַפ-שפיגלען פון אַלע פיר זייטן.

ביי איין וואַנט זיינען געשטאַנען שענק מיט גלע-זערנע טירן, מיט ש"ס און הונדערטער ספרים. באַ-זונדער איז געשטאַנען אַ ספרים-שאַנק מיט יידישע און העברייאישע ביכער. אין אַ ווינקל לעבן אַ טיר איז געוועזן אַ זלעוו און אַ קראַן מיט וואַסער; וואו די יידן האָבן זיך געוואַשן צום עסן און יאַנקעלע און יאַסל האָבן דערווייל „געמאַכט“ די הערינג; אַפּגע-וואַשן, אַראַפּגעצויגן די-הויט און צעשניטן אויף „פיק-לעך“.

ווען ר' מענדל ענדיקט מיט כוונה די ברכה על נטילת ידים, מאַכט ער אַ המוציא איבער אַ גרויסער חלה. אַלע ענטפערן: „אַמן!“ ער שניידט אָן אַ המוציא, מיטן שבת-קודש מעסער, ברעכט אָפּ אַ כזית, טונקט איין אין וואַלץ, עסט און צעשניידט די חלה אויף הערינג און מ'זינגט אויס די שבתדיקע זמירות. יעדער זינגער האָט אַ חזקה אויף אַ זמר און זינגט אים שטענדיק מיטן זעלבן ניגון, און אַלע זינגען מיט. ר' מענדל רופט אויס ווער און וואָס עס זאָל זינגען. דאָס הייסט ער איז מכבד. עס איז געווען אַ בין-השמשותדיקע טונקלייט, עס איז געוואָרן פינצטערער און פינצטערער, דעמאָלט זינגט זיך מיט גרויס הנאה.

איך בין געלעגן אונטערן טיש, לעבן מיין פאָטערס פיס און מיטגעזונגען יעדן זמר. מיין יונגע, קלינגענדיקע שטימע האָט איבערגעהילכט די עלטערע, און טייל הייזעריקע, שטימעס פון די יידן.

ווען מען האָט שוין געהאַט אויסגעזונגען אַלע זמירות האָט ר' מענדל אַרויסגעשיקט יאַסלען אויפן הויף: „יאָסל, גיי זע צי ס'זיינען שוין דאָ דריי שטערן.“ יאַסל איז אַרויס און באַלד צוריקגעקומען: „יאָ! כ'האַב אַפּגעציילט דריי שטערן.. האָט ר' מענדל געזאָגט: „יאָסל, זינג שיר המעלות, נאָר מיט אַ פריי-לעכן ניגון.“ יאַסל שפּאַרט אונטער די לינקע באַק מיט דער לינקער דלאַניע און זינגט מיט ח. נ. ביאָליקס ניגון, אַלע האַלטן אים אונטער און בשעת מעשה גייט דער זילבערנער מים אחרונימניק פון הענט צו הענט און מ'נעצט איין די שפיץ פינגער מיט ריטם, לויטן טאַקט פון ניגון.

ווען מ'ענדיקט דעם זמר, זיינען שוין אַלע געוואָשן

צום בענטשן און ר' מענדל האָט שוין איינגעגאַסן דעם גרויסן זילבערנעם בעכער מיט וויין. ר' מרדכי'לע, וואָס זיצט ביי זיין רעכטער האַנט, איז אים משמש — ער דערלאַנגט אים דעם בעכער. ר' מענדל געמט אים אין דער רעכטער האַנט מיט דריי פינגער אונטערן באַדעם און מיטן ווייז און דאַמען פינגער האַלט ער אים אָן, ער הייבט אים אויף און מיט פאַרמאַכטע אויגן זינגט ער אויס מיט אַ זיס האַרציק קול: „רבּוּתִי, מִיר וועלן בענטשן!“

און אַלע ענטפערן: „יהי שם מבורך מעתה ועד עולם!“ און ווי כוואַליעס זינגען אַלע אויס דאָס בענטשן. ווען מ'ענדיקט דאָס בענטשן צינדט אָן דער שבת-גוי די עלעקטרע (ר' מענדל האָט דעמאָלט גע- האָט אייגענע עלעקטרע פון אַ קליינעם דינאַמאָ, וואָס איז געטריבן געוואָרן פון איינגעזאַמלטע פאַרע אין זיין פאַבריק). עס ווערט ליכטיק און אַלע מיט אַ מאָל שרייען אויס: „גוט וואָך!“ איין ייד, וואָס האָט שוין אויף דעם חזקה, הייבט אָן דעם וואַכעדיקן מעריב מיטן וואַכעדיקן ניגון. עס ווערט טרויעריק אויפן האַרצן — שוין אַוועק דער שבת. דער מעריב ווערט שנעל אָפגעכאַפט. ביי דער טיר אין איין צימער שטייען די מומע באַשעלע — ר' מענדעלעס ווייב, אַלע טעכ- טער, געסט — מומעס, ווייבער, מיידלעך און די דינסט- מיידלעך, צו הערן די הבדלה.

ר' מענדל שאַרט אַוועק דאָס טישטעך פון איין עק טיש, גיסט אָן אַ קליין זילבערן בעכערל מיט זעקס-און-ניינציקער שפירט. משהלע, ר' מרדכי'לעס, דאָס אייניקל, האַלט אָן אָנגעצונדענע געפלאַכטענע הבדלה מיט זיבן פאַרבן. ער קריכט אַרויף אויף אַ

שטול, ציט אויס הויך דאָס ליכט — אַ סגולה צו קריגן אַ הויכע כלה. דער פעטער מענדל קוקט אויף זיין שייַן באַחנט פנימל, זיינע גרויסע, שוואַרצע, לויכטנ-דיקע אויגן און לאַנגע געדרייטע פאות, און שמייכלט פון נחת. ער מאַכט די הבדלה מיט זיין אייגנאַרטיקן האַרציקן ניגון. ווען עס קומט צו דער ברכה בורא מיני בשמים, שטעלט ער אַוועק דאָס בעכערל, נעמט דאָס אַלטע אַנטיקנע זילבערן בשמים ביקסל, שאַקלט אויף די בשמים וואָס אינעווייניק, עפנט אויף דאָס טירעלע, מאַכט די ברכה, שטעקט אַריין די נאַז און שמעקט. ר' מרדכיילע און עטלעכע יחסנים טוען אויך דאָס זעלבע. ר' מענדל מאַכט צו די הענט, שפיגלט די נעגל אין ליכט און מאַכט די ברכה בורא מאורי האש. אַלע טוען דאָס זעלבע. דערנאָך נעמט ער צוריק דאָס בעכערל, זעצט פאַר און ענדיקט מיט אַ העכערן טאָן: „המבדיל בין קודש לחול“. ער טרינקט אַביסעלע און גיסט אַריין דעם שפירט אין אַ טעלערל. נעמט פון משהלען דאָס הבדלה-ליכט, צינדט אָן דעם שפירט, לעשט אויס דאָס ליכט אָן טיש, זינגט המבדיל בין קודש לחול, כאַפט דאָס פייער פון טעלערל מיט די פינגער, „פילט“ אָן די הויזן-קעשענעס, דאָס טוען אויך עטלעכע יידן — אַ סגולה צו האָבן פולע קעשע-נעס מיט געלט. ר' מענדל לייגט צוזאַמען דעם שבת-דיקן טלית, זינגט: ויתן לך. מ'ווינטשט זיך. „אַ גוטע וואָך! אַ מזלדיקע וואָך! אַ וואָך פון געזונט און פרנסה!“

ר' מענדל זינגט זיין שבתצונאַכטיקן ניגון, שטיל, האַרציק, און פאַררויכערט אַ ציגאַר. דער עולם צע-גייט זיך אַהיים שלעפן דעם עול פרנסה פון דער וואָך, אָבער פול מיט ביטחון, אַז דער וואָס לעבט איי-

ביק וועט זיינע קינדער נישט פארלאזן, נאָר זיי שפייזן
אָזוי ווי ער שפייזט אַלע זיינע באַשעפענישן.

* * *

אויף דער בר־מצווה פון ירחמיאל דעם פעטער
מענדלס. די סעודה איז פאָרגעקומען אין דעם גרויסן
עס־זאַל, וואו ס'איז געווען אָנגעפאַקט כמעט אַ האַלב
שטעטל יידן. דאָס איז געווען אין אַ וואַכנדיקן אָונט,
אין דעם טאָג ווען ירחמיאל האָט אָנגעהויבן לייגן
תפילין. באַלד נאָך דער בר־מצווה־דרשה, ווען דער
עולם האָט אָנגעהויבן זיך משמח זיין מיט אַ גלע־
זעלע וויין און ר' מענדל האָט נחתדיק געשמייכלט פון
זיין געראַטן בחורל, האָט זיך פון דער גאַס אַריינגע־
ריסן אַ יידענע, די יאָסקעניצע — יאָסקע שוסטערס
ווייב, מיט אַ יאָמערלעך געוויין: „ראַ ראַ ראַב
מענדל! וויי געוואַלד און געשריגן! יאַ כאַ נישט ווי
צי וואוינען! יאָך ליג אינדראַסן אינטערן הימל!
יאָך בראַך אַ דירה! יאָך מיט יאָסקע און פינף קינד־
דער!“ זי האָט דאָס אויסגעשריגן מיט אַ ניגון ווי
מען באַוויינט אַ טויטן. דער ביסן איז יעדן געבליבן
שטיין אין מויל, אַ שוידער איז יעדן דורך. לאַנגע
סעקונדן האָט געהערשט אַ טויטע שטילקייט. עס האָט
נאָר געקלונגען אין די אויערן אַ ווידערקול פון אַ
געוויין נאָך אַ טויטן.

די יאָסקעניצע איז געוועזן אַ נידעריקע, דאַרע
יידענע, איינגעבאַבלט אין אַ „דאַרע“ (פאַטשיילע). זי
האָט געהאַט אַ שיינ געמויערט הויז פון צוויי וואוי־
נונגען, צו צוויי גרויסע שטיבן. אין איין וואוינונג
האָט זי געוואוינט מיט איר משפחה, און אין דער
צווייטער דער געלער שניידער מיט זיין משפחה, האָט
זי דאָס הויז פאַרקויפט דעם געלן שניידער. עפעס איז

אין קאנטראַקט געווען אַ שטיקל פאַרדרייעניש, זי האָט אים געברויכט צאָלן דיר-הגעלט און ס'האָט איר באַנגן געטאָן, וואָס זי האָט אים פאַרקויפט דאָס הויז. אַבער פאַרקויפט איז פאַרקויפט. איבערהויפט ווען ס'איז אונטערגעשריבן ביים „רייענט“, און זי האָט פאַרלאַנגט דער געלער שניידער זאָל איר צוריקגעבן דאָס הויז. זיי האָבן זיך כסדר אַרומגעקריגט. זי האָט אינט געשלעפט פון איין געריכט אין צווייטן. צום סוף האָט ער אויף איר אַרויסגעקראָגן אַן עקסמיסיע און זי אַרויסגעוואָרפן אויף דער גאַס. דאָס געלט, וואָס זי האָט באַקומען פאַר דעם הויז, האָבן אויפגעפרעסן די געריכטן און די אַדוואָקאַטן. אַזוי איז זי געבליבן אַ בלוטיקער אַרעמאַן.

ווען זי האָט איינגעשטילט איר געוויין, האָט ר' מענדל זיך אויפגעשטעלט, געטראַכט אַ לאַנגע ווילע און איר געזאָגט: „זאַרגט נישט. איך גיב איך אַ דירה אויפן פאַסעדיי. דאָרטן וואו עס וואוינט דער געלער לייבישל, שטייט אַ ליידיקע דירה, איר קענט איך שוין די מינוט אַריינציען“.

„אַ שיינעם דאַנק, ר' מענדל. איר זאָלט האָבן אַ סך נחת, און איר זאָלט דערלעבן אַקעגן צו גיין משיחן. אַ גוטע נאַכט“.

„אַמין! אַ גוט יאָר. גייט געזונטערהייט“, האָט איר ר' מענדל געענטפערט.

די יאַסקעניצע איז אַוועק טאַפלט צופרידן: זי איז אויך פטור געוואָרן פון צאָלן דיר-הגעלט. ווייניק יידן און גוים וואוינען אין ר' מענדלס הייזער בחנם? די שמחה איז ווייטער אַנגעגאַנגען.

* * *

דאָ וואו די יאָסקעניצע האָט געוואוינט, האָט ר' מענדל געהאָט אַ גרויסע לאַנקע מיט אַ לויפנדיקן שמאַלן טייך, אַז אַ ייד פון שטעטל האָט געמאַכט אַ שמחה, האָט מען דאָרטן געכאַפט פיש און אויך פון די סאַדזעווקעס פון ר' מענדלס צעמענטאַווינע און אויך אַ פעלד, וואו עס זיינען געוואקסן קאַרטאַפל. פּרילינג, ווען די אַרבעטער האָבן פאַראַקערט דאָס פעלד צו פאַר-זעצן קאַרטאַפל, איז דער „זאַוויאַדאַווע“ פון ר' מענדלס פאַבריק, הערשל וואולפאַוויטש, וואָס מ'האָט אים גערופן הערשל „פּויער“, געקומען קאַנטראַלירן, ווי אַזוי עס גייט די אַרבעט, האָט צימל, דעם געלן לייבישעס ווייב אים געפרעגט: „ר' הערשל, וואָס וועט דאָ ר' מענדל פעלדמאַן פאַרזעצן?“ האָט ער איר געענטפערט: „קרעפלעך! וואָס דען וועט דער פאַן ר' מענדל פעלדמאַן פאַרזעצן — קאַרטאַפל?“

נאָך דעם האָט זי זיך פאַרקלאַגט פאַר מענטשן, ווי דער הערשל פּויער האָט זי באַליידיקט.

די יאָסקעניצע מיט איר משפּחה און דער געלער לייבישעל מיט זיין משפּחה האָבן דאָרטן געוואוינט אַן דירה-געלט ביז די נאַציס האָבן זיי פאַרטריבן אין געטאָ אַריין.

* * *

ר' מענדל האָט קיין מאָל נישט געדאַונט פאַרן עמוד, אויסער אַז ער האָט געהאַט יאַרצייט. אַ חזקה האָט ער געהאַט — ראש השנה און יום כיפור צו

נעילה איז ער געווען דער בעל תקיעה. ער האָט געזאָגט די תפילות פאַר שופר בלאָזן מיט אזא יראה און צעבראַכן האַרץ. אַז מען האָט געפילט ער רעדט מיטן רבוננו של עולם. ער האָט געגעבן אַ קלאַפּ אין שולחן און אויסגערופן: „מ'טאָר נישט אַרויסרעדן ביז נאָך דער הויכער שמונה עשרה!“ און ער האָט אויס-געבראַכן אין אַ געוויין — „למנצח לבני קורח מזמור!“ אַז-דאָס גאַנצע שטיבל מתפללים האָט געמוזט מיט-וויינען. ר' מענדל איז געגאַנגען אָנגעטאָן אינגאַנצן אין ווייסן — אַ ווייס קיטל, ווייסע זאַקן, ווייסע לייזונ-טענע לאַטשן און אַ הויך ווייס קאַפל צו דערמאַנען אַן די ווייסע תכריכים אין וואָס מען איז מקבר אַ מת.

לעבן ר' מענדלען איז געשטאַנען זיין ברודער, ר' חיים, אויך אינגאַנצן אין ווייסן. ר' חיים האָט גע-וואוינט אין איינעם פון ר' מענדלס הייזער אָן דירה-געלט און ער האָט אויך כלומרשט געהאַט אַ פאַסטן אין ר' מענדלס פאַבריק. ר' חיים איז געווען אַ הדרת פנים, ער האָט געלערנט יומם ולילה. זיין ווייב, די מומע זעלדע, מיט אירע טעכטער, האָבן געהאַט אַ געוועלב פון שרייב-מאַטעריאַלן. דעם פעטער חיים האָבן די באַלשעוויקעס נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה געפאַנגען, האָט די מומע זעלדע געגעבן אַ נדר, אויב ער וועט באַפרייט ווערן, וועט זי לאָזן שרייבן אַ ספר תורה. מיט נסים איז ער אַהיים געקומען. צום דריטן יאָרטאָג פון זיין באַפרייאונג איז די ספר תורה פאַרטיק געוואָרן און עס איז פאַרגעקומען אַ סיום-הספר — אזוי ווי אַ חתונה. מען האָט דאָס ספר מיט מוזיק און געזאַנג און מיט גרויס פאַראַד גע-פירט צו ר' מענדלען אין שטיבל אַריין. דער עולם האָט געגעסן, געטרונקען און זיך משמח געווען ביזן

העלן טאג אריין. ר' חיימס ספר-תורה איז געווען די שענסטע און די גרעסטע אין דעם שטיבל. אין דעם ספר האָט מען געלייענט אַ גאַנץ יאָר. ר' מענדלס ספר תורה איז אַצינד געווען דאָס צווייטע צום ליענען. ר' חיימס ספר תורה איז געווען אָנגעטאָן אין אַ בריוו פלושן מאַנטעלע און ר' מענדלס אין אַ בלוי פלושן מאַנטל. ביידע זיינען געווען אויסגעהאַפּטן מיט גאַלד — מיט אַ קרוין און צוויי לייבן מיט פייער-רויטע צונגען און מיט די שני לחות. אינעם ארון קודש איז אויך געשטאַנען אַ קליין ספר תורהלע, אָנגעטאָן אין אַן אַרעם אָפּגעשאַסן געל מאַנטעלע, אָן אַ שום באַפּוצעכץ אָדער אויפּשריפט. מען האָט עס גערופן „אַבעלעס ספר-תורה“. ס'איז געווען אַ ייד אַן אַרע-מאַן, אַבעלע, איז ער יונג געשטאַרבן און איבערגע-לאָזט דאָס ספר-תורהלע, וואָס איז איבערגעאַנגען צו אים בירושה. מען האָט אין דעם ספרל קיין מאָל נישט געלייענט, קיין מאָל עס נישט אַרויסגענומען פון אַרון-קודש, אויסער שמחת תורה צו הקפות. ביי מיר האָט דאָס תורהלע שטענדיק אַרויסגערופן רחמנות. ס'האַרץ האָט מיר וויי געטאָן. „הכל תלוי במזל אפילו ספר תורה בהיכל“. וועמען האָט מען מיט גרויס כבוד מכבד געווען מיט אַ הקפה מיט דעם ספר תורהלע? „געניו וואָדי נאַשי“, יאַנקעלע „קאַסטעק“, חיים יאַנקל „קוקירוקו“, אָדער אַנדערע שטאַט-משוגעים, אָדער גרויסע קבצנים. ר' מענדל האָט טאַקע געקראָגן די ערשטע הקפה, אָבער ווען עס איז געקומען צו דער הקפה „עוזר דלים“ — העלף די אַרעמע לייט! — איז ר' מענדל געגאַנגען דער ערשטער און ער האָט געזונגען און געטאַנצט מיט די אַרעמע לייט.

ווער איז געווען „געניו וואָדי נאַשי“? זיין נאָ-

מען איז געווען געצול. ער איז געווען א וואסער-טרעגער. שוין אן עלטערער גרויער ייד מיט א גרויער באַרד. ער האָט טאַג-טעגלעך געגעסן ביי ר' מענדלען און אויך דאָרטן געשלאָפֿן. ער האָט געהאַט זיינס אָן אייגן לידעלע מיט זיינס אָן אייגענעם ניגון, האַלב אין יידיש און האַלב אין פּויליש. מען האָט אים געפרעגט און ער האָט געענטפּערט :

- צאָ געניו ראָבי ? (וואָס טוט געניו ?)
  - געניו וואָדי נאַשי. (געניו טראָגט וואָסער).
  - דלאַ קאַגאַ ? (פאַר וועמען ?)
  - דלאַ פּאַנאַ (פאַר דעם פּאַן).
  - דלאַ קטורעגאַ ? (פאַר וועלכן ?)
  - דלאַ פּאַנאַ פעלדמאַנאַ (פאַרן פּאַן פעלדמאַן).
- ווער איז געווען יאַנקעלע „קאָסטעק“ ? אַ יונגער אלמן, וואָס זיין ווייב האָט אים איבערגעלאָזט אַ גע-ראָטן יינגל און זיין מאַמע האָט אים דערצויגן. ער האָט זיך איינגערעדט, אַז ער וועט חתונה האָבן מיט ר' מענדלס אַ טאַכטער, אָדער מיט דעם מלוכה-פרע-זידענטס אַ טאַכטער. באַלד נאָך זיין ווייבס טויט איז ער אַראָפּ פון זינען. ער האָט זיך מיט גאַרנישט באַ-שעפּטיקט, פון רחמנות האָבן אים אַלע יידן געגעבן צו עסן. בעתן עסן און נאָכן עסן האָט ער ליב גע-האַט צו דערציילן מעשיות. ווען מ'האַט אים געהייסן עפעס טאָן — צעהאַקן האַלץ, אָדער אַריינברענגען אַן עמער וואָסער, איז ער אַנטלאָפּן וואו דער פּעפּער וואַקסט. דער יאַנקעלע „קאָסטעק“ איז אויך געווען אַ שטענדיקער אורח ביי ר' מענדלס טיש.

ווער איז געווען חיים יאַנקל „קוקוריקו“ ? דער ערשטער שטאַט-משוגענער, אַ שניידערס אַ זון, אַן אַלטער בחור, אַן אַרבעטזאַמער, תמיד פאַרהאַרעוועט

מיט שלעפן וואסער, האָקן האַלץ, רוימען און קערן. ער האָט געאַרבעט אין די בעקערייען, אָז מען האָט אים געגעבן עטלעכע גראַשן האָט ער געפאַטשט מיט די הענט אַזוי ווי אַ האָן מיט די פליגל פאַר דעם קרייען און ער האָט געקרייעט אַזוי ווי אַ האָן: „קוקירוקו!“ און די צוהערער האָבן זיך געוויילט. איבערהויפט, די חדר־ינגלעך האָבן זיך מיט אים אַזוי אַרום געשפילט און האָבן פון דעם געהאַט גרויס הנאה. בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה, שמחת־תורה, בעת די דייטשן און אוקראַינער האָבן ליקוידירט די סקאַרזשיסקער געטאָ, האָט זיך חיים יאַנקל קוקוריקו באַהאַלטן אין קעסל פון דער מקווה און אין קעסל האָבן זיי אים דערשאָסן. חיים יאַנקל „קוקוריקו“, איז אויך געווען אַ שטענדיקער אורח ביי ר' מענדלען.

* * *

אין ר' מענדלס שטיבל, יעדן אין דער פרי נאָך דעם ערשטן דאַוונען, האָבן די חתן־בחורים געדאַוונט. מיר, די גמרא־ינגלעך, האָבן זיך צו זיי צוגעקוקט און איינגעהערט אין זייערע שמועסן. ווען זיי האָבן אָפּגעדאַוונט און אויסגעטאַן די תפילין, האָבן צען בחורים אויסגעליידיקט זייערע מלבושים פון יעדן פיצל מעטאַל. צו פיר בחורים האָבן זיך אַוועקגעשטעלט פון ביידע לענגלעכע זייטן שולחן, צוויי אין דער שמאַץ־לער זייט, און האָבן אַרויפגעלייגט זייערע פולסן אויף דעם ברעג פון שולחן. (דער שולחן האָט נישט געהאַט קיין פיצל מעטאַל. ער איז געווען צוניפגעפוגעוועט און צוניפגעלאַמט). זיי האָבן אַזוי געהאַלטן אַ צען מי־נוט. דערנאָך האָט איין בחור, מיין פעטער, יידל

קאָגען. וואָס איז אויך געווען אויסגעליידיקט פון יעדן פיצל מעטאל. אַ באַפעל געגעבן: „טיש, הייב דײך!“ די זייט טיש, וואו ס'איז קיינער נישט געשטאַנען, האָט זיך אויפגעהויבן און געבליבן שטיין אויף צוויי פיס. דערנאָך האָט יידל געפרעגט: „טיש, ווי אַלט איז חיים?“ האָט דער טיש אַראָפּגעלאָזן די פיס אויף דער פּאָדלאָגע און אויסגעקלאַפט וויפיל יאָר חיים איז אַלט געווען. אַלע האָבן געשטוינט. דערנאָך איז אַרייַנגעקומען דער בחור יצחק. האָט יידל געפרעגט: „טיש, וויפיל געלט האָט יצחק ביי זיך?“ האָט דער טיש אויפגעהויבן די צוויי פיס און געגעבן אַכט שטאַרקע קלעפּ און פּערצן קליינע קלעפּעלעך און איז געבליבן שטיין אויף אַלע פיר פיס. מען האָט יצחקן געהייסן אַרויסנעמען דאָס בייטעלע און מ'האַט ביי אים אַפּגעציילט אַכט זלאָטעס מיט פּערצן גראַשן. אַלע האָבן זיך געוואונדערט ווי גענוי דער טיש האָט געטראָפּן. נאָכן אָפּפרייען זיך האָט יידל געזאָגט: „טיש, הייב דײך! נאָך! נאָך! בלייב שטיין!“ איז ער געבליבן שטיין מיט צוויי פיס אַרויף. האָט אים יידל געפרעגט: „וויפיל מענטשן געפינען זיך אַצינד דאָ אין שטיבל?“ און דער טיש האָט גענוי אויסגעקלאַפט וויפיל. פאַר יעדן דערוואַקסענעם האָט ער געגעבן אַ שטאַרקן און הויכן קלאַפּ און פאַר די קינדער קליינע, שטילערע קלעפּעלעך. דער טיש איז געבליבן שטיין אויף די פיר פיס. מען האָט איבערגעציילט און ס'האַט געשטימט. אַלע האָבן זיך צעלאַכט און די יינגלעך האָבן זיך געפרייט. אַצינד האָט יידל געזאָגט: „טיש, הייב דײך! נאָך! נאָך! שוין! טיש, וויפיל געלט האָט ביי זיך דאָס קליינע יינגעלע ירחמילאלע?“ האָט דער טיש געגעבן זיבן קליינטשיקע קלעפּעלעך. מען האָט

דערנאך אָפּגעציילט ביים יינגעלע זיבן גראָשן. מען האָט געלאַכט און זיך געפרייט. דערנאָך האָט יידל גע- זאָגט: „טיש, הייב דיך! נאָך! נאָך! שוין! טיש, וויפיל געלט האָט דאָס יינגעלע לייזער ביי זיך?“ די צוויי פיס האָבן זיך פאַמעלעך אַראָפּגעלאָזט אָן אַ קלאַפּ. מען האָט בודק געווען לייזערן און מען האָט ביי אים קיין איין גראָשן נישט געפונען. מען האָט געלאַכט און זיך געפרייט. דערנאָך האָט יידל גע- זאָגט צו די בחורים: נעמט אַראָפּ די הענט פון טיש.“ האָבן זיי אַזוי געטאַן. האָט יידל אַ באַפעל גע- געבן: „טיש, הייב דיך!“ האָט ער אויפּגעהויבן די זעלבע פיס ווי פריער. „נאָך! נאָך! שוין! וויפיל גמרות ליגן אויף דעם לאַנגן טיש?“ האָט ער גענוי אויסגעקלאַפט וויפיל. ביז היינט ווייס איך נישט דעם סוד, ווי אַזוי עס איז געלונגען צו פאַרהיפּנאַטיזירן דעם שולחן.

ווען דער גמרא-מלמד, ר' אברהם פאלאטעדסקי, איז אַריינגעקומען, האָט זיך יידל דעם זיידנס, וואָס איז שוין געווען „געכאַפט אין דער מעשה“ פון לייענען ביכער, געוואָלט זיך באַווייזן מיט אַ חכמהלע. איז צו אים צוגעגאַנגען און געפרעגט מיט איראַניע: ר' אברהם, איז דאָס אמת, אָז דער לויטן איז אַזוי גרויס, אָז ער רינגלט אַרום די גאַנצע וועלט האַלטנדיק זיין עק אין מויל, און ווען חלילה ער לאָזט אַרויס דעם עק פון מויל ווערט צעשמעטערט די גאַנצע וועלט?“ האָט אים ר' אברהם געענטפערט מיט אַ גמרא-ניגון: „אַזאָ וויינדל, וואָס דער לויטן האָט — איז אַזאָ וויינדל, ווי דו ביסט!“ האָבן אַלע אַרויסגעפלאַצט אין אַ געלעכ- טער און יידל איז אַנטלאָפן אַ פאַרשעמטער. און דער רבי קומט צו צו די יינגלעך און זאָגט: „קינדער, ס'איז

פאר שבועות. לאַמיר לערנען אקדמות, און ער זינגט מיט אונדז איין מיט אַ ספעציעלן ניגון דאָס לידעלע:

זעקס טעג אין חודש סיון,
האַט גאָט גערעדט עשרת הדבורות,
אויפן באַרג סיני;
איבער דעם לייענט מען היינט,
דעם ערשטן טאָג שבועות, עשרת הדבורות.
איידער מען לייענט די עשרת הדבורות,
זאָגט מען דעם אַקדמות.
אין אַקדמות שטייט אַ לויב צו גאָט,
אַ לויב צו אַלע מלאכים;
אַקדמות האָט געמאַכט ר' מאיר חזן,
אויף תרגום לשון,
כדי די מלאכים זאָל אים נישט פאַרשטיין —
די מלאכים פאַרשטייען נישט קיין תרגום לשון.
זאָגט ר' מאיר חזן: „אַקדמות איידער כיהייב אָן —
מלין צו ריידן, ושריות שותא — צו שפרעכן“.
ווען אַלע הימלען זאָלן זיין פאַרמעט.
אַלע וועלדער זאָלן זיין פענעט.
און אַלע וואַסערן זאָלן זיין טינט —
וואַלט מען נישט געקאָנט אויפשרייבן:
די לויב פון דער הייליקער תורה“.

דאָס זינגען מיר אַלע מיט, מיט גרויס התלהבות.
און די חתן-בחורים הערן זיך צו מיט הנאה.

* * *

תשעה באב, האָט מען אין שטיבל אויף דער פּאָד-
לאַגע אויסגעשיט היי. מ'האַט אומגעלייגט די לאַנגע
בענק. די יידן האָבן אויסגעטאָן די שיד, געגאַנגען אין
די זאַקן. זיי האָבן זיך אַנידערגעזעצט אויף דעם זויס
פון די אומגעלייגטע בענק.
די עלעקטרישע ליכט האָט מען נישט אָנגעצונדן.

יעדער האָט געהאַלטן אַ קינדה אין איין האַנט און אין דער צווייטער אַן אַנגעצינדן חלבן ליכטל און מ'האַט געקלאָגט אויפן חורבן ירושלים. מיין זיידע ר' נתן ראָגען, האָט געהאַט די חזקה צו זאָגן די קינדה. ער האָט אויסגעזונגען מיט דעם טראַדיציאָנעלן אַלטן קלאַג־ניגון, מיט זיין האַרציקער, וויינענדיקער שטימע; און די מתפללים האָבן אים נאָכגעזאָגט פסוק בפסוק און טרערן זיינען אים גערונען פון די אויגן. קליינע, פאַר־שייטע יינגלעך, האָבן דורך די אָפענע פענצטער און טיר, אַריינגעוואַרפן אויף די מתפללים „תשעה באָב־לעך“ (שטעכערלעך), וואָס זיי האָבן אָפגעריסן פון ר' מענדלס פעלדער, און געטראָפן אין די יידנס בערד. תשעה באב האָט ר' מענדל געטראָגן אַ ספעציעל וואַכעדיק כאַלאַטל, וואָס ער האָט עס אַ גאַנץ יאָר נישט גענוצט. ער האָט אַראַפגעוואַרפן דעם גאַנצן וואַכע־דיקן עול, ער איז נישט געגאַנגען אין פאַבריק אַריין און נישט עוסק געווען אין קיין שום געשעפטן.

נאָכן אַפזאָגן די קינות האָט ר' מענדל שפּאַצירט מיט זיינע חסידים אין שאַטן פון זיין אַליי. מ'האַט גערעדט דברי תורה, פּאַליטיק, זיך דערציילט חסידישע מעשיות. און מען האָט גערעדט מיט ווייטיק וועגן די היינטיקע מיידלעך, וואָס טראָגן קורצע קליידער מיט קורצע אַרבלי, מיט דעקאַלטן. און וועגן די יונגאַטשעס, וואָס גאַלן זיך און אפילו אום שבת, רחמנא לצלן! און פרעסן אַן געדאַוונט! — צאַרנט דער אַלטער ר' חיים מאיר.

„וואָס“ — רופט זיך אַן מיין טאַטע, ר' טוביהלע — „זוי קאַנט איר אַזוי רעדן אויף יידן? וועלכער ייד וועט דאָס עסן פאַר דעם דאַוונען? אָדער וועלכער ייד

וועט זיך וואָגן ראַזירן שבת? איי, ר' חיים מאיר, זינדיקט נישט!"

„ווער און וואָס איז שולדיק אין דעם? — רופט זיך אָן דער גמרא-מלמד, דער ליטוואַק, ר' אברהם פּאַלאַסעדסקי — „נאָר די יידישע ביכער. אַ ביבליאָ-טעק ברויכן זיי? צי אַלדע שוואַרץ יאָר! זיי לערנען צופיל תנ"ך! גמרא מאַכט פאַר אַ ייד. דער גרעסטער אפיקורס איז פּרץ, אַ גוי מיט וואַנצעס פון אַ פּוילישן פּריץ. ער האָט אויף זיי אַ גרויסע השפעה. ער האָט דאָס זיי אַראַפּגעפירט פון וועג. און שלום-עליכם ער איז גאָר אַן אומגליק. ער לאַכט אויס און חזקט אָפּ פון גאַנצן יידישן פּאַלק! זעט איר שלום אַש, מאַכט זיי נישט קאַליע. זיין, שטעטל' איז ממש אַ ספרל. דער ערגסטער איז שלום עליכם — אַ לץ!" פאַרענדיקט ער גיפטיק. און די צוהערער זיינען גרייט אַצינד צו צערייסן שלום עליכמען אויף פיץ-פיצלעך. נאָר איין ר' מענדל שמייכלט אין זיך: „קומט, וועל איך איך דערציילן אַ מעשה". זיי פאַרלאָזן די אַלטאַנקע און שפּאַצירן אין שאַטן, אין דער אַליי. און ר' מענדל דער-ציילט זיי אַ מעשה פון שלום עליכם, וועגן אַן אַרענדאַר און אַ רב. נאָר די יידן הייבן נישט אָן צו וויסן, אַז דאָס איז שלום עליכמס אַ מעשה. נאָר ווען ר' מענדל ברענגט אַרויס די טפשות פון דעם רב און פאַרענדיקט מיט שלום עליכמס ווערטער: „איך האָב אייך נאָר געוואַלט ווייזן, וואָס פאַר אַ רב מיר פאַרמאַגן", ברעכן אויס אַלע אין אַ שטאַרק געלעכטער. נאָר צום מיינסטן האָט גע-לאַכט יאַנקעלע וואַפּאוויטש, וואָס מען רופט אים פאַר זיין טפשות „פּאַי צאַדיק". ער האָט זיך נישט געקאַנט איינהאַלטן. ער האָט זיך ממש געקייקלט פון געלעכ-טער. נוינו, איז דער אַלטער ר' חיים מאיר אויף אים

ארויפגעפאלן מיט גרויס צארן: „דו, דו, פ. צ. ! תשעה-
באב מעג מען לאכן? ! האא? ! אין תשעה-באב !
תשעה-באב מוז מען קלאגן אויף חורבן ירושלים ! דו,
פ. צ. וואס דו ביסט ! ווען דו ברענגסט מיר א שעפל,
וואלט איך אָנגעגאָסן אַ פּוּל שעפל מיט טרערן“.

האַט ר' מענדל זיך צעשמייכלט און געזאָגט צו
יאַנקעלען: „ווען דו וואָלט טאַקע נישט געווען קיין
פּאַי צאַדיק, וואָלסטו אים געברענגט אַ שעפל און זאָל
ער אָנגיסן אַ פּוּל שעפל מיט טרערן“.

* * *

איין מאָל אין הושענא רבה, ווען דער ערשטער
מנין האָט שוין געהאַט אָפּגעדאַוונט, האָט זיך פאַר-
זאַמלט דער צווייטער מנין און, ווי דער שטייגער איז
געווען, האָט מען געוואַרט אויף ר' מענדלען מיטן
אַנהייבן דאַוונען. ערשט נאָך איינס איז ר' מענדל
אַריינגעקומען, אַ טרויעריקער און שטאַרק צעטראָגן.
מען פאַרענדיקט דאָס דאַוונען נאָך דריי. מען האָט
געזען אויף ר' מענדלס פנים, אַז ער האָט גרויס שברת-
הלב.

די מעשה איז געווען אַזאַ: זיין שוועסטער חנה,
האַט אַליין געזען, ווי זיין טאָכטער, אסתר רבקה, טרעפט
זיך מיט אַלעקס לאַנדע, דער „גאַלעבראַדע“ (ראַזיר-
טער), און ער טראָגט אַ קאַפעלוש און זיין טאַטע טראָגט
אויך אַ „קאַפעלאַטש“, כאַטש ער האָט אַ שיינע ברייטע
באַרד, און זיינע איידימס און די טעכטער רעדן נאָר
פויליש אַזוי ווי די גוים; און האָבן נאָר געלערנט
אין די גויאישע שקאַלעס.

„מענדל, מיר דאַכט זיך, אַז דיין טאָכטערל פירט
מיט דעם אַלעקסן אַ... אַ ליבע! אַ מאַדע אַרויסגע-
קומען — ליבעס! זי וועט נאָך ברענגען חרפות און
בושות אויף אונדזער משפּחה. דו הערסט, מענדל !“

ליבע? ! איין איידעם, דעם אַמשינאַווער רבינס זון, אַ גרויסער תלמיד חכם, אַ צדיק, וואָס לערנט טאָג און נאַכט. אַ קלייניקייט ר' מרדכי לע? און דער צווייטער איידעם — אַלעקס לאַנדע, דער גאַלעבראַדע! פּוּי זאָל עס ווערן!" האָט זי אויסגעשפּיגן.

דער אַלטער לאַנדע, אַלעקס פּאַטער, איז געווען אַ בכבודיקער פרומער ייד. ס'איז ביי אים געווען אַ כשר הויז. ער האָט זיך אָבער נישט געמישט מיט די חסידים. ער האָט אַבאַנירט אַ יידישע טאַג־צייטונג און אויך אַ העברייאישן זשורנאַל. ער איז אויך געווען וועלטלעך. ער האָט נישט געטראָגן דאָס „גלות־הי־טעלע“, נאָר אַ שוואַרצן קאַפעליש מיט אַ ברייטן ראַנד. אין דער וואַכן איז ער געגאַנגען קורץ־געקליידט, אין אַ מאַרינאַרקע. נישט קיין כאַלאַטל. נאָר שבת און יום־טוב האָט ער געטראָגן דעם פּויליש־חסידישן טראַכט. ער איז געווען אַן אויסנאַם אין שטעטל, אַ גאַליציאַנער.

ר' מענדלען איז פינצטער געוואָרן פאַר די אויגן פון זיין שוועסטער חנהס אַנטפלעקונג. ניין! נישט ביי מיין לעבן! — האָט ר' מענדל אויסגעשריגן — „איך מוז מיט אַסתר־רבקהן טאָן אַ שידוך לויט מיינס גלייכן. דער חתן מוז זיין אַ תלמיד חכם! און דער מחותן אַ שיינער חסידישער ייד. איך מוז האָבן מיט וועמען זיך פאַרצושטעלן. עס מוזן פון זיי אויסוואַקסן תלמידי חכמים.“

באַלד האָט ר' מענדל אַריינגערופן אַסתר רבקהן אין זיין צימער און זי געפרעגט: „איז דאָס אמת, מיין טאָכטער, אַז דו גייסט מיט אַלעקסן?“ זי האָט אים געזאָגט דעם אמת: „יא, טאַטעשי, איך טרעף מיך מיט אַלעקסן. מיר האָבן זיך ליב און מיר האָבן באַ־שלאָסן חתונה האָבן.“

ר' מענדל האָט אויפגעציטערט. ער האָט אַ שווערן זיפץ געטאָן און זי געפרעגט פאָטערלעך: „אסתר רבקהלע, דו ווילסט ברענגען חרפות און בושות אויף דיין טאָטן?“

„איך קאָן מיר נישט העלפן, טאָטעשי. איך האָב אים ליב. איך קאָן אָן אים נישט לעבן.“

ר' מענדל האָט מיט איר איינגעטענהט מיט גוטן און מיט בייזן, און, אַז זיין קראַנק האַרץ וועט די חרפה נישט איבערטראַגן. און זי האָט געהאַלטן אין איין ענטפערן: „איך האָב אים ליב.“ ר' מענדל איז אַריין אין כעס, ער האָט זי געשלאָגן, דערנאָך האָט אים ס'האַרץ וויי געטאָן פאַרוואַס ער האָט זי געשלאָגן. ער האָט דעם הושענא רבה אין שטיבל צו קיינעם קיין וואָרט נישט אַרויסגערעדט. ער איז געווען פול מיט צער.

* * *

באַלד נאָך סוכות האָט ר' מענדל מיטגענומען אסתר רבקהן קיין וואַרשע און מיט איר תנאים געשריבן מיט אַ חתן, אַ לערנער, אַ זון פון אַ גרויסן גביר און אייזן-סוחר, אַ גערער חסיד. ר' מענדל האָט באַלד געסילוקט אַ וואַגאָן סחורה פון זיין פאַבריק. אויף ר' מענדלען האָט מען זיך געקענט פאַרלאָזן. דער חתן איז געווען עפעס „אָזוינס און אַנעלכעס“, און פון גרויס יחוס. ר' מענדל איז אַהיימגעקומען און האָט פון דעם נישט געמאַכט קיין רעש. ער'ט אפילו נישט געמאַכט אַ קידוש לכבוד דעם שידוך. ער האָט עפעס געהאַט אַ שלעכטס פאַרגעפיל.

שפעט אין ווינטער האָט ר' מענדל, ווידער מיט-גענומען אסתר רבקהן קיין וואַרשע איר קויפן אַ פו-טער-מאַנטל. זיי זיינען אַריין אין גרעסטן פוטער-

געשעפט. זי האָט אָנגעמאַסטן איין פּוטער נאָך דעם צווייטן און נישט געקענט זיך צוקלייבן. פּלוצלינג האָט זי געזאָגט: „טאַטעשי, איך מוז אַרויסגיין אויף עטלעכע מינוט. זאָל דער טאַטעשי אַזוי גוט זיין דאָ וואָרטן אויף מיר. איך וועל באַלד צוריקקומען.“ דער פּאָטער האָט איר דערלויבט. אָבער זי איז נישט צוריקגעקומען. עטלעכע טעג שפעטער האָט זיך פּאַר-שפּרייט די נייס, אַז אסתר רבקה מיט אַלעקס לאַנדע האָבן ערגעץ אין אַ קליין שטעטל הינטער וואַרשע גענומען חופּה וקדושין.

* * *

ר' מענדלען איז די חרפה שווער געווען איבערצורטראַגן. ער האָט זי פּאַרלייקנט: „אויס, אויס מיין טאָכטער! איך וויל מער נישט הערן איר נאָמען!“ דאָס פּאַרפּאָלק האָט ערגעץ געוואוינט אין וואַרשע אין איין צימער. אַלעקס איז געווען אַ בוכהאַלטער, פון דעם האָבן זיי זיך דערנערט. צום יאָר איז געבוירן געוואָרן אַ קינד. שפעטער איז אָנגעקומען אַ קריזיס אין פּוילן. אַלעקס איז געבליבן אַן אַרבעט. זיי האָבן געלעבט אין גרויס גויט.

ר' מענדל האָט זיך פון דעם דערוואויסט און ער האָט זיי אַהיימגעברענגט. ער האָט זיי אָפּגעגעבן אַ וואוינונג ביי זיך אין פּאַלאַץ און אויסגעהאַלטן מיט אַלעם.

* * *

איך געדענק ווען אַלעקס מאַמע איז געשטאַרבן. כּ״האָב דעמאָלט געלערנט אין בית־המדרש. איז ער יעדן טאָג געקומען אין בית־מדרש דאוונען פאַרן עמוד און געזאָגט קדיש. ער האָט גוט געקאָנט עברי, געזאָגט מיט אַ גוטער אויסשפּראַך און אַ שיינעם ניגון. דעם ערשטן טאָג האָב איך באַוואונדערט זיין קליינעם זיין-

דענעם טלית און קליינע תפילין, וואָס איז מיר אויס-
געקומען צו זען צום ערשטן מאל. אַלעקס איז געווען
רעליגיעז, אָבער נישט קיין פרומאַק.

* * *

ווען מיין פעטער, ר' מענדל פעלדמאַן, האָט גע-
קויפט אַן אתרוג חוץ, וואָס ער האָט געמוזט זיין אַ
הדר, האָט ער זיך אויך באַמיט, אַז דער אתרוג זאָל
האָבן דעם צייכן פון דעם ביס פון חוהס ציין (אַ קניישט);
וואָרים עס איז דאָ אַן אגדה: דער עץ הדעת פון וועלכן
אַדם און חוה האָבן געגעסן אין גן-עדן איז געווען אַן
אתרוג-בוים און דער ביס פון חוהס ציין איז פאַרבליבן
אויף אייביק.

שמחת תורה, איז שוין איין מאל געווען היימלעך
ביי ר' מענדלען. גאַנץ סוכות האָט ר' מענדל פאַר-
ברענגט אין זיין יאָר-סוכה, וואָס האָט זיך אויפגעמאַכט
מיט צוויי פליגלען מיט שטריק אויף רעדלעך. מען
האָט געטרונקען וויין און ביר, געזונגען און געטאַנצט.
ביר גאַנצע פעסער, וואָס מען האָט געפלומפט מיט אַ
מעשענעם פלומפל. שמחת תורה האָט גאָר געדאוונט
איין מנין. דער פריילעכסטער ייד איז געווען דער
שוואַרצער שיע. ער האָט אַלעמען פריילעך געמאַכט.
דער שוואַרצער שיע איז געקומען פון אַסטראָווע. ער
האָט געהאַט פיר זין: צוויי פון ערשטן ווייב און צוויי
פון צווייטן ווייב. דאָס זיינען געווען צוויי יינגלעך וואָס
האָבן מיט מיר צוזאַמען געלערנט אין חדר. גערופן
האָט מען אים „שוואַרצער“ שיע, ווייל ער איז געווען
שוואַרץ הויטיק, געהאַט אַ פעך שוואַרצע באָרד,
שוואַרצע ברענענדיקע אויגן, שוואַרצע האָר מיט אַ
פליך. זיין שוואַרצע באָרד איז געווען צוגעשוירן און
תמיד שוין געקעמט. ער האָט געטראָגן אַ וויסן שטייפן
קאַלנער מיט אַ ברייטן שוואַרצן קראַוואַט, אַן עלע-

גאנטע וואָלענע חסידישע קאָפּאַטע און אַ יידיש היטל. אַ גאַנץ יאָר האָט דער שוואַרצער שיע געאַרבעט אין וואַרשע, אַ האַנדלס־אַנגעשטעלטער געווען, ער איז נאָר אַהיים געקומען אויף די ימים נוראים ביז איבער סוכות. און יעדעס יאָר האָט ער מיטגעברענגט אַ נייעם מאָדזשיצער מאַרש, וואָס ער האָט אים געזונגען ביי ר' מענדלעך אין שטיבל. דאָס גאַנצע שטיבל האָט באַלד מיטגעזונגען און באַלד האָט דאָס גאַנצע שטעטל יידן געזונגען. אַ יאָר שפּעטער האָט ער געברענגט אַ צווייטן ניגון און יענער האָט שוין געהייסן דער אַלטער ניגון. אַזוי איז דאָס געגאַנגען יאָר נאָך יאָר. דער שוואַרצער שיע איז געווען אַ בעל־שחרית, אַ מתיקותדיקער בעל־תפילה, און ביים עמוד האָט ער זיך צעזונגען מיט זיין נייעם מאַרש. ער האָט געהאַט אַ לירישן טענאַר, געזונגען מיט האַרץ. שמונת־תורה האָט שוין דאָס גאַנצע שטעטל יידן געזונגען מיט פּיער און ברעך זיין נייעם ניגון.

דער שוואַרצער שיע זיצט ביים טיש נאָענט צו ר' מענדלעך. ער הייבט אָן זיין ניגון אויפן הויכן קול, אַלע האַלטן אונטער און פּלאַסקן צו מיט די הענט. ער שאַרט אַוועק דאָס טישטוך, שפּרינגט אַרויף אויפן טיש און טאַנצט אויפן גאַנצן טיש. די יידן און די יינגלעך זינגען אַלץ לעבעדיקער און פּריילעכער זיין נייעם ניגון, פּאַטשן מיט די הענט, טופּן מיט די פיס און דער שוואַרצער שיע טאַנצט מיט עקסטאַז. פּלוצלונג שטעקט ער אַריין צוויי פינגער אין מויל און פּייפט אויס דעם ניגון. דערנאָך פּייפט ער סתם אין דער וועלט אַריין. „יידן, דער בעל־שם־טוב זכר צדיק קדוש לברכה האָט געהייסן פּריילעך זיין! עצבות איז עבודה־זרה! יידן, זייט פּריילעך! לעבעדיקער! לעבעדיקער!“ זינגט

מען נאך לעבעדיקער. דערנאך פרעגט ער אויפן הויכן קול:

„וואָס זיינען מיר?“

„יידן!“ ענטפערן אַלע צוזאַמען.

„וועמען האָט גאַט געגעבן די תורה?“

„אונדז יידן!“

„ווער האָט אָנגענומען די תורה?“

„מיר יידן!“

פלוצלונג שפּרינגט ער אַראָפּ פון טיש און שרייט אויס:
 „אַ קאַזאַצקע!“ מען מאַכט אַן אָרט און ער טאַנצט
 אַ קאַזאַק. אַלע זינגען נאָך התלהבותדיק, מען פליעס-
 קעט מיט די הענט. דערנאָך מאַכט מען אַ ראָד און מען
 טאַנצט — אַלץ מיט דעם נייעם מאַרש, און דער שוואַר-
 צער שיע גיט צו פייער: „יידן לעבעדיקער! לעבע-
 דיקער!“ און מען זינגט און מען טאַנצט טאַקע נאָך
 לעבעדיקער אַזוי אַ לאַנגע צייט ביז דער שוואַרצער
 שיע שרייט אויס: „אַ גוט יום-טוב, יידן! לשנה הבאה
 בירושלים!“ ענטפערן אַלע: „גוט יום-טוב, גוט יום-
 טוב! לשנה הבאה בירושלים!“

דערנאָך ברענגט מען אַריין דאָס געבראַטע עגנע
 גענדזנס מיט געפילט קרויט. מען פאַרטרינקט מיט
 ביר און דער שוואַרצער שיע הייבט ווידער אָן דעם
 נייעם ניגון, ער נעמט אָן ר' מענדלען ביי דער האַנט
 און באַלד שאַפט זיך אַ ראָד און אַלע זינגען און טאַנצן
 מיט גרויס התלהבות.

„אשרינו ישראל! אשרינו ישראל!“

און אַזוי אויך די חסידים. איך האָב אַ גאַנץ יאָר
 געמאַכט אינדערהיים הקפות מיט אַ חומש מיט דעם
 שוואַרצן שיעס ניגון און נאָכגעמאַכט מיטן זינגען און
 טאַנצן דעם שוואַרצן שיען.

* * *

וועגן ר' מענדל פעלדמאָנס שוואַגער, מיין זיידע ר' נתן קאָגענס הויז, מוז איך כאַטש עפעס דערציילן. אזוי ווי ער איז כל ימיו געווען דער פרנס פון שטעטל און אַ ליבער צוגעלאָזענער מענטש, איז ביי אים גע-ווען אַן אָפן הויז: אין עסצימער זיינען אַריינגעקומען כמעט אַלע יידן פון שטעטל געוואויר ווערן נייעס. קודם איז אין זיידנס הויז יעדן טאָג אַנגעקומען די טאָג-צייטונג „היינט“ פון וואַרשע. דאָ האָט עס תמיד גע-קאָכט מיט דיסקוסיעס פון פרומע און וועלטלעכע, פון עלטערע יידן, תלמידי-חכמים, און יונגע, וואָס האָבן נאָך אַ סך לערנען תנ"ך און גמרא, פאַרלאָזט דאָס בית-המדרש און געלייענט די נייע יידישע ליטעראַטור און די וועלט-ליטעראַטור. טייל האָבן גענומען זוכן נייע געטער, געוואָלט באַפרייען די וועלט. אין שטעטל זיינען אויך אַנגעקומען די אַנדערע טאָג-צייטונגען: „דער מאַמענט“, „דער עקספרעס“. איין איינציקער ייד, אַ היטלמאַכער, האָט אַבאַנירט די בונדישע „פאַלקסצייטונג“.

דאָ, אין עסצימער, איז אויסגעדראַשן געוואָרן די וועלט-פּאָליטיק. מען האָט דיסקוטירט וועגן ביכער, וואָס מען האָט אויסגעבאַרגט אין דער יידישער ביב-ליאָטעק פון „פּראָפעסיאָנעלן שניידער-פאַראַיין“. דאָ זיינען פאַרגעקומען פייערדיקע וויכוחים צווישן אַר-טאָדאָקסן, ציוניסטן, סאָציאַליסטן, קאָמוניסטן און אַנ-אַרכיסטן. יידל, מיין זיידנס בן-יחיד, אַ פידלער און אַ זינגער, וואָס האָט פאַרלאָזט דאָס בית-המדרש און זיך אַריינגעלאָזט אין ליענען ביכער, האָט זיך דאָ גע-

קאכט מיט זיינע נייע תורות, אז יידן מוזן האָבן אַן אייגן לאַנד.

עס זיינען דאָ אַריינגעקומען יוקל-יעקל-יאַקל. יוקל איז געווען דער שמש און דער קברן. ר' יוקל — אַן עלטערער ייד מיט אַ-לאַנגער, ברייטער, גרויער באַד. ווען איך האָב צו אים געהאַט אַ טענה: „ר' יוקל, פאַרוואָס האָט איר באַגראָבן מיין באַבע? !“, האָט ער גאַרנישט געענטפערט. „יעקל“ האָט מען גע-רופן יעקב לאַנדע, דער סעקרעטאַר פון דער יידישער גמיינע. „יאַקל“ האָט מען גערופן ר' יאַקל עסיגמאַ-כער, וואָס איז געווען אַ דאָזער אין דער יידישער גמיינע. האָט מען זיי גערופן צוזאַמען — „יוקל-יעקל-יאַקל“.

דאָ איז אויך אַריינגעקומען איטשעלע „קאַפּע-ליוש“. אַזוי האָט מען אים גערופן, ווייל ער איז גע-ווען דער ערשטער ייד אין שטעטל, וואָס האָט גע-טראָגן אַ קאַפעליוש, בעת אַלע האָבן געטראָגן „גלות-היטעלעך“. שפעטער האָט מען אים גערופן „רב“, ווייל ער האָט גערייכערט פאַפיראַסן אין שבת. ער איז געווען אַ פאַרברענטער לינקער „פעצעק“ (פּועל-ציוניסט).

דאָ איז אויך אַריינגעקומען שמואל „פּאַזנאַסקי“. אַזוי האָט מען אים גערופן, ווייל ער איז געווען דער גרעסטער קבצן אין שטעטל און אַ בעל מטופל מיט אַ גאַנצן טויף קינדער, און דווקא בלויז מיידלעך. גע-וואוינט האָבן זיי אין אַ פינצטערן, נאַסן קעלער און געפּוכניעט פון הונגער און אַזוי ווי דער ייד, פּאַזנאַ-סקי, איז געווען דער ראַקעפעלער אין פּוילן האָט מען אונדזער שמואל גערופן פּאַזנאַסקי.

דאָ איז אויך אַרײַנגעקומען: שרה „גיט מיר די
 געהאַרע“, גאָדל סטאַלאַזשס אַ טאַכטער, וואָס האָט
 געדינט בײַ שמואל „אוגערקאַלע“, אַזוי האָט מען אים
 גערופן, ווייל ער איז געווען אַ קליינער. ווען זײַן קינד
 איז קראַנק געוואָרן, האָט זײַן ווייב, ציפע, געמיינט, אַז
 עס האָט געקריגן אַן עין־הרע, — אַז אַ „בייז אויג“
 האָט דאַרויף געקוקט, האָט ציפע גענומען זיבן שטיק־
 לעך הייסע האַלץ־קוילן און אַרײַנגעוואָרפן אין אַ גלאַז
 קאַלט וואַסער. זײַנען די קוילן אַראָפּגעפאַלן איז גע־
 ווען אַ סימן, אַז די עין־הרע איז אויסגעלאָשן גע־
 וואָרן, זײַנען די קוילן געבליבן אויפן וואַסער, איז גע־
 ווען אַ סימן, אַז ס'איז נישט קײן עין־הרע. ווען דאָס
 האָט נישט געהאַלפן, האָט ציפע אויסגעלעקט דעם
 קינדס אײגעלעך און דריי מאָל באַשפּיגן דאָס פּנימל:
 „טפּו־טפּו־טפּו!“ ווען דאָס האָט אויך נישט געהאַלפן,
 האָט זי געשיקט שרהן צו מיין טאַטע, ר' טוביהלע, ער
 זאָל דאָס קינד אָפּשרעכן אַן עין־הרע. זי איז אַרײַב־
 געקומען צו אונדז, איז געבליבן שטיין בײַ דער טיר
 מיט דער האַנט אויף דער קליאַמקע און געזאָגט שע־
 מעוודיק: „ר' טוביה, שפרעכט אַן אַנעהאַרע ציפעס
 קינד“.

„ווי הייסט דאָס קינד?“ פרעגט מיין טאַטע בײַ

איר.

„שפּרינצע“.

„אַזוי, שפּרינצע בת ציפע“, זאָגט מיין טאַטע,
 וואַשט זיך די הענט און שפרעכט אָפּ אַן עין־הרע
 בלחש: „איוב היה הולך בדרך ופגש בו אליהו ז"ל
 מי ירפא שרפא...“ און איך חזר מיר איבער ווי אַזוי
 די יינגלעך אין חדר שפרעכן אָפּ אַן עין־הרע:

ניהאָר, ניהאָר, ניעקיריקי,
 צוויי ווייבעלעך שטייען און קוקן זיך צו.
 איינע זאָגט: „יאָ!“ די צווייטע זאָגט: „ניין!“
 זיי האָבן זיך אזוי לאַנג געשלאָגן
 ביז זיי האָבן זיך אויסגעהאַקט די ציין.

דאָס מיידל איז אַלץ געשטאַנען ביי דער טיר
 מיט דער קליאַמקע אין דער האַנט. מיר האָבן שוין
 געהאַט פאַרגעסן אָן איר. עס האָט גענומען אַן ערך
 אַ האַלבע שעה האָט זי אַרויסגעפלאַצט אין כעס: „נו,
 גיט מיר שוין די נעהאַרע! ר' טוביה!“

האַט איר מיין טאַטע אויפגעקלערט: „דו, טאַכ-
 טערשי, דאַרפסט גאַרנישט מיטנעמען. גיי זאָג ציפען,
 אַז כ'האַב אָפגעשפראַכן אַן עין הרע און עס וועט
 זיין צו רפואה שלימה.“ ערשט דעמאַלט האָט זי אַראָפּ-
 גענומען די האַנט פון דער קליאַמקע און איז אַוועקגע-
 גאַנגען. די מעשה האָט זיך שנעל פאַרשפרייט איבערן
 שטעטל און פון דעמאַלט אָן האָט מען זי גערופן:
 „גיט מיר די ניהאַרע.“

ס'איז דאָ אויך אַריינגעקומען יידל, בינעם בערי-
 שעס, וואָס מען האָט אים גערופן מיט צוויי צונעמען:
 „נדן“ און „בדחן“. די מעשה איז אזוי געווען: יודלס
 מוטער איז געווען אַ שוועסטער פון ר' מענדל פעלד-
 מאַן און זיין פאָטער, ר' בינעם בעריש, איז געווען אַ
 גרויסער תלמיד חכם, ממש אַ גאון. האָט זיי נישט
 געפאַסט, זייערס אַ קינד זאָל ווערן אַ באַלמעלאַכע.
 אָבער יידל האָט זיך איינגעשפאַרט, אַז ער מוז דווקא
 ווערן אַ באַלמעלאַכע. אָבער נישט קיין שוסטער און
 נישט קיין שניידער, ווייל ס'איז דאָ אַ ווערטל אין פוי-
 ליש: „שעווצי אי קראַווצי טאָ ניע לודזשיע“ (שוס-

טערס און שניידערס זיינען נישט קיין מענטשן). און א גויאיש ווערטל איז, להבדיל, אזוי ווי א תורה. איז ער געווארן א סטאליאר. ער איז אוועק אויף דער לער, אפגעארבעט דריי יאר בחינם און נאך עטלעכע יאר פאר א קליינעם לוי. האט ער געזען, אז מען נוצט אים אויס, האט ער גענומען ארבעטן אויף דער אייגענער האנט און ער האט אויך נישט א סך פאר דינט. פון גאנצע טעג שטיין און הובליעווען ברע טער האט ער באקומען א הויקער אין דער מיט פלייצע און דא לויפן אוועק די יארן, מען דארף חתונה האבן. האט ער געזען, אז א באלמעלאכע קריגט נישט קיין נדן, האט ער זיך מיישב געווען און באשלאסן אוועק צואווארפן ס'פאך און ווערן א סחר. באשלאסן און געטאן: צום האנדל דארף מען דאך אבער האבן געלט און ער האט דאך, נעבעך, נישט געהאט, האט ער זיך גענומען האנדלען מיט טיי. אזוי ווי ביי מיין זידן איז נאך שבת געבליבן אין א טשייניק א סך אויפגע בריטע טיי, וואס איז געשטאנען לעבן "שבת־איוון", פון וועלכן כמעט ס'גאנצע שטעטל פרומע יידן האבן אין די שבתים געטרונקען, האט יידל גענומען פון טשייניק די נאסע אויסגעוויקטע טיי, זי אויסגע טריקנט, אגגעפארלט און אויסגעמישט מיט א פעקעלע פויזע טיי און פארקויפט צו די באלעבאסטעס אויפן דעקא. ווען איך האב אים איין מאל געזען דאס טאן ביי מיין זידן אין דער קיך, האב איך אים געפרעגט: "יידל, צו וואס טויג דיר דאס, האסט דאך א גוט פאך אין דער האנט?" האט ער מיר געענטפערט: "נדן!" פרעג איך אים: "וואס הייסט דאס?" ענטפערט ער מיר: "פון פאך האב איך מיר אפגעשפארט א"

הויקער און שוואַכע לונגען. אַצינד, אַז כ'בין נישט קיין, באַלמעלעקע' [באַלמעלאַכע], נאָר אַ סוחר, האָב איך אַ שאַנס צו באַקומען נדן. אַ שיינע כלה מיט אַ שיינעם נדן. אַ בעל-יחוס בין איך דאָך, אויס באַלמע-לאַכע — איז אויס פלעק אין דער משפּחה. און כ'וועל נעמען אַ גרויסן נדן, וועל איך ווערן אַ גרויסער סוחר", האָט ער פאַרענדיקט מיט אַ האַפּערדיקן טאָן און מיט אַ שמייכל פון בטחון.

"אוי, יידל, יידל: "יחוס הקברות, אַ וו'דאָמו צרות", האָב איך געזאָגט מיט אַ וויציקן טאָן, און ער האָט נאָך אַ מאָל געזאָגט מיט זיכערקייט: "אַצינד, אַז כ'בין אַ סוחר וועל איך קריגן נדן". אַצינד ווייסט מען שוין, פאַרוואָס מען האָט אים גערופן "נדן". יידל האָט אויך געוואָלט שפּילן טעאַטער. וואו ער האָט געהאַט די געלעגנהייט האָט ער אויסגעפאַקט זיין טאָל-לאַנט. צום מייסטן האָט ער דאָס געקענט באַווייזן צווישן ווייבער. די ווייבער פון דער גרויסער משפּחה פון ר' מענדל פעלדמאַן פלעגן זיך אויסזעצן אויפן הויך לעבן מיין זיידן ר' נתנס פענצטער. זיי פלעגן זיך דער-ציילן מעשות, טרייבן רכילות, אויסריידן אויף די מענער. האָט זיך יידל באַוויזן און, אַז ער האָט דער-זען אַ סך ווייבער, האָט ער פאַר זיי אויסגעפאַקט זיין גאַנצן רעפּערטואַר — אַ ליד וועגן אַ חתונה און אַ דע-קלאַמאַציע וועגן ליבע, מיט גראַמען. דערפאַר האָט מען אים אויך גערופן: "בדחן".

ווען כ'בין אַהיים געקומען פון לאַדזש, נאָך עט-לעכע יאָר שטודירן אין דער "לאַדזשער יידישער טע-אַטער סטודיע", נאָך שפּילן קלאַסישן רעפּערטואַר און נאָך מיינע רעציטאַציע-אויפטריטן אין לאַדזש און אין די אַרומיקע שטעטלעך — איז שוין יידל געווען אַן

אַלטער פאַרזעסענער בהור, און געטרוימט וועגן אַ
 שיינער רייכער כלה מיט אַ סך גדן. פורים ביינאכט
 איז, ווי יעדעס יאָר, פאַרגעקומען אַ פאַרשטעלונג —
 „מכירת יוסף“ — פון דראַמאַטישן קרייז פון שטעטל,
 אין גרעסטן קינאַזאַל פון שטעטל. דאָס געלט איז
 געגאַנגען אויף מעות חטים. דאָס גאַנצע שטעטל יידן
 איז געקומען, אויסער די חסידים. דער זאַל איז געווען
 איבערגעפאַקט — הונדערטער יידן, יונג און אַלט,
 פרומע און וועלטלעכע. בעת מען האָט אויפגעשטעלט
 די דעקאָראַציעס צווישן איין אַקט און דעם צווייטן,
 האָט מען מיך געבעטן, כ׳זאַל עפעס רעציטירן. איך
 בין געשטאַנען אויף דער ראַמפע, הינטער מיר איז
 געווען אַראַפּגעלאָזט דער פאַרהאַנג און איך האָב רע-
 ציטירט משה שולשטיינס אַנטי-מלחמה ליד, „צוגן“.
 אויף דעם האָב איך געהאַט אַ „מאַרקע“. איך האָב
 געלייענט מיט אַזאַ ריטם, ווי עס גייט אַ לאַקאַמאַטיוו,
 און שפעטער — ווי אַ צוג. איך האָב באַלד פאַרכאַפט
 אַלע צוהערער. ס׳איז פאַר זיי געווען עפעס נייעס
 און דער אינהאַלט האָט גערעדט צו זייערע הערצער.
 איך האָב געפילט, אַז דער עולם איז פאַרוואַנדלט גע-
 וואָרן אין איין צוהערער. יידל האָט אין דער פּיעסע
 סטאַטיסטירט, איז ער געווען אויף דער בינע, מיך
 געהערט און דערפילט מיין דערפאַלג, האָט זיך אין
 אים אַנגעצונדן די קנאה און דורך דעם פאַרהאַנג האָט
 ער מיך אַנגעכאַפט ביי דער לינקער זייט, מיך געוואַלט
 אַריינשלעפּן. כ׳האַב געהערט זיין שרייען מיט היס-
 טעריע: „שוין גענוג!“ איך האָב מיך נישט פאַרי-
 לוירן. כ׳האַב געמאַכט אַ צוויי טריט פאַרויס. ס׳איז
 געווען אַ ברייטע ראַמפע — און, ווי קיין מאַל גאַר-
 נישט, פאַרגעזעצט. ווען כ׳האַב געענדיקט האָט דער

זאל געהילכט פון אפלאָזן. און יידל האָט דערנאָך זיך געשעמט מיר צו קוקן אין די אויגן אַריין.
 דאָ אין עסצימער האָבן זיך געטראָפּן, נאָך לאַנגע יאָרן, צוויי וואָס האָבן געלערנט צוזאַמען אין חדר: פּראָים „ציצל“ (אַזוי האָט מען אים גערופּן, ווייל ער האָט געהאַט אַ דינעם לאַנגן וואַרצל, ביים לינקן אויער) און איטשע ראָזענצווייג. פּראָים איז געפּאָרן קיין קאַלומביע, „מאַכן געלט“. ער האָט געפּעדלט און אַהיים געשיקט דעם ווייב אַמעריקאַנער דאָלאָרן און איר געשריבן, זי זאל קויפּן הייזער. האָט זי אַזוי גע-טאָן; שפּעטער איז ער אַהיים געקומען מיט אַ גרויסער אפּותיקאַ, האָט ער געקויפּט נאָך הייזער און זיך גע-עפּנט אויף דער וויטפּורניע (אַ פּאַרשטאַט) אַ געשעפּט פון בריי-מאַטעריאַלן און פּאַרבן. פּראָים איז שטענ-דיק געווען פּאַריאַנט, פּאַרפּלאַנט. ער האָט נישט גע-האַט קיין צייט צו לעבן. מיט וואָס פּאַראַ אוילן און מיט וואָס פּאַראַ פּאַרבן ער האָט געהאַנדלט, זיינען גע-ווען סימנים אויף זיינע קליידער, הענט און פנים.
 איטשע ראָזענצווייג איז אויך אַוועקגעפּאָרן פון שטעטל קיין וואַרשע שטודירן און איז געוואָרן אַ בוכ-האַלטער. ער איז געווען ריין און ציכטיק געקליידט, אין אַ ווייס העמד מיט מאַנקעטן. ווען איטשע האָט אים געגעבן שלום עליכם מיט זיין ריינער האַנט און מאַניקורטע נעגל, האָט זיך פּראָים געשעמט צו דער-לאַנגען זיין האַנט, וואו עס זיינען איינגעוואַקסן אויל און אַלערליי פּאַרבן און אונטער די נעגל — שוואַרץ ווי בלאַטע.

האַט אים איטשע געפרעגט: „וואָס שעמסטו דיך?“
 „כ'ווייס? דו זעסט דאָך אויס אַזוי ווי אַ לאַרד...
 און דו לעבסט דיר אַזוי ווי אַ קייסער... איך קאָן

מיר דאָס נישט דערלויבן, אפילו נישט חלומען וועגן דעם“.

„פּראַים, איך פאַרמאָג דאָך נישט דיין מיסט. דו האָסט הייזער און געשעפטן און איך פאַרמאָג נישט מער ווי מיינע צען פינגער — כ'בין אַ פּראַלעטאַריער. זאָג מיר: ווער לעבט — איך צי דו? ווער איז רייך — איך צי דו? קוק אָן מיינע מלבושים און קוק אָן דייןע מלבושים. איך פאַר אַצינד אויף אַפּרו קיין זאַקאַפּאַנע, האָב איך דאָ אַפּגעטראָטן זיך זען מיט מיינע עלטערן, שוועסטער און ברידער. דו ביסט שוין אַמאָל געווען אין זאַקאַפּאַנע? איך פאַר יעדעס יאָר. איך אַרבעט און כ'פאַרלעב אַלצדינג, וואָס כ'פאַרדיין און דו האָסט מאַיאַנטקעס און ווילסט האָבן נאָך און נאָך. לעב! פאַר וועמען האַרעוועסטו? פאַר דעם טייוול! פאַר די אַנטיסעמיטן! זיי וועלן דיר דאַנק-באַר זיין! פאַלג מיך: פאַרקויף אַלע דייןע הייזער, פאַרלאָז די געשעפטן און פאַר קיין אַרץ-ישראל. קויף דיר דאָרטן באַדן און בוי הייזער. דאָרטן, נאָר דאָרטן זאָלסטו בויען! דאָ וועט פאַר דיר גאַרנישט בלייבן. מיט דיין געלט קענסטו שייַן לעבן. שייַן לעבן אין אַרץ-ישראל. ווען איך פאַרמאָג דיין קאַפיטאַל, בלייב איך נישט איין שעה אין פּוילן, צווישן די חיהשע אַנטיסעמיטן“.

פּראַים האָט געזען, אַז אַיטשע איז גערעכט און ער האָט געטראַכט, וואָס צו ענטפּערן, אָבער עס האָט זיך אַרייַנגעמישט חיים זלאַטאַוויטש, אַ זון פון נאַטע דעם גאַלדשמיד, וואָס מען האָט אים גערופן „נאַטע גנב“, ווייל וואָס מען האָט אים געגעבן צו פאַרריכטן — אַ פינגערל, אויערינגלעך, אַ בראַנזלעט, אַדער אַ

קייטל — האָט ער צוגעגנבעט דאָס גאָלד. אין בעסטן פּאַל, האָט ער אַראָפּגעגנבעט אַ שטיקל. אָט דער חיים איז געווען אַ שניידער-געזעל, אַ קאַמוניסט, וואָס האָט אין די פינצטערע נעכט אויפּגעהאַנגען רויטע פענדל-לעך אויף די עלעקטרישע דראָטן. האָט זיך דער חיים אָנגערופן: „יידן דאַרפן נישט קיין אייגן לאַנד. עס וועט באַלד קומען אַ צייט מיט אַ וועלט אָן גרענעצן, מיט איין פּאַלק, מיט איין שפּראַך. מיר יידן דאַרפן זיך פּאַרייניקן מיט אַלע פּאַרשקלאַפּטע אַרבעטער און פּויע-ערים, זיך באַפּרייען פון קאַפיטאַליזם און אין איינעם בויען דעם סאָציאַליזם. זעט, ווי אין סאָוועטן-פּאַר-באַנד לעבן אַלע פּעלקער בשלום און בויען צוזאַמען דעם סאָציאַליזם. „פּראָליטאַריעט פון אַלע לענדער, פּאַרייניקט אייך“, זאָגט קאַרל מאַרקס“.

האָט זיך אָנגערופן כּיל „באַבע“, אַ יונגערמאַן פון די אָנהויב צוואַנציקער יאָרן. „באַבע“ האָט מען אים גערופן, ווייל פון קינדווייז אָן האָט ער געלייענט. אין חדר, ווען די יינגלעך האָבן זיך געשפּילט אָדער זיך אַרומגעשלאָגן — האָט ער געלייענט די מעשיות פון ספר הישר, שפּתי חכמים, בית יהודה, פּירוש לתורת משה, וואָס זיינען געדרוקט אין חומש, אָדער גאָר די צאינה וראינה. היינט שלינגט ער יעדעס בוך, יעדע צייטונג, יעדן זשורנאַל — לייענען איז זיין פּאַרגעניגן. האָט זיך כּיל „באַבע“ אָנגערופן: „וואָס זאָגסטו, פּראָ-לעטאַריעט פון אַלע לענדער פּאַראייניקט אייך דאָס האָט מאַרקס געזאָגט? און איך זאָג: פּראָלעטאַריעט פון אַלע לענדער, פע! רייניקט אייך! וואָס פּאַר-שטייען זיי? וואו האָבן זיי שכל? אַז מענטש איז נאָך אַ חיה. די ערשטע קריסטן זיינען געווען יידן. קריסטוס האָט דען שלעכט געמיינט? האָבן זיך זיינע יידישע

תלמידים אוועקגעלאזט צו די גוים, כדי אין איינעם צו באַפרייען די וועלט. נו? האָבן די גוים פאַרקריפלט קריסטוסעס לערע. וויפיל מיליאָנען יידן האָבן זיי שוין אויסגעהרגעט אין נאָמען פון קריסטוסן? און וויפיל קריסטלעכע דענאָמינאַציעס זיינען שוין פאַר-ראַגען, וואָס הרגענען זיך אויס איינער דעם אַנדערן אין נאָמען פון קריסטוסן? איך בין זיכער, אַז יידן וועלן האָבן אַזאַ „נחת“ פון זייער זון קאַרל מאַרקס, ווי זיי האָבן פון זייער זון ישוע הנוצרי און די מאַרקסיסטישע דענאָמינאַציעס וועלן זיך אויך אויסהרגענען. נאָר די ערגסטע כפרה וועלן זיין מיר יידן; איך בין פאַר סאַציאַליזם, נאָר אין אַן אייגן לאַנד, אין ארץ ישראל.“

ענטפערט אים מיין טאַטע, ר' טוביהלע: ווען משיח וועט קומען, און ער קאָן קומען יעדע מינוט, וועלן אַלע יידן גיין קיין ארץ ישראל און די טויטע, וואָס וועלן זוכה זיין, וועלן זיך קוילערן אונטער דער ערד קיין ארץ־ישראל. יעדער ייד, וואָס פאַרפעלט נישט אין זיין לעבן צו עסן מלוה מלכה, בלייבט פון אים אין זיין קבר איין ביינדל און, אַז משיח וועט קומען, וועט פון דעם ביינדל צוריק ווערן אַ קערפער. עס וועט זיין תחית המתים און זיי וועלן זיך קוילערן אונטער דער ערד קיין ארץ־ישראל. „איר“ — ווענדט ער זיך צו חיים זלאַטאָוויטש — „איר זאָגט סאַציאַליזם? איר ברענגט ראיות פון קאַרל מאַרקס און לענין? סאַציאַליזם איז ביי אונדז יידן נישט קיין נייעס. אונדזערע נביאים זיינען געווען די ערשטע סאַציאַליסטן. דאָס איז אַ גוטע און שיינע אידיע. טאַקע אַ יידישע אידיע. מיט וועמען ווילט איר איינפירן סאַציאַליזם? מיט פאַיאַק, דעם חזיר־קוילער? אָדער מיט אייזעק, דעם מעסער-

שטעכער? מיט די אַרבעטער און פויערים, וואָס שיכורן
 און שלאָגן די וויבער? מיט די נואפים, שיכורים,
 גנבים, אַנטיסעמיטן און מערדער? ניין, מיר יידן וועלן
 צווישן זיי קיין מאָל נישט געפינען קיין רח, וויל מיר
 יידן זיינען אַנדערש און זיי קענען אונדז נישט פאַר-
 שטיין. דער סאַציאַליזם, קאָמוניזם און דער אַנאַר-
 כיום זיינען יידישע אידעאָלן, וואָס געפינען זיך אין
 אונדזרע הייליקע ספרים. אפילו יידן, קענען דאָס
 נישט איבערנעמען, ווילט איר, אַז דער היינטיקער גו-
 זאַל דאָס פאַרשטיין און איינפירן? דער מענטש וועט
 בכלל קיין מאָל נישט ראוי זיין צו לעבן לויט די כללים
 פון די אידייען, אַכיבע משיח וועט קומען און די גאַנצע
 וועלט וועט אויסגעלייזט ווערן פון היינטיקן מענטש.
 חיים זלאַטאָוויטש האָט אים געוואָלט ענטפערן.
 נאָר דאָ איז אַריינגעקומען פון געוועלב מיין זידע,
 ר' נתן, קעמענדיק מיט די פינגער זיין שיינע, ברייטע
 באַרד, איז ער צוגעגאַנגען צום לאַנגן דעמבענעם טיש,
 מיט די דיקע געשניצטע פיס אויבן אָן, וואו עס איז
 געווען אויסגעשפרייט אַ ווייס טישטוך, וואו עס איז
 געלעגן: אַ גאַנץ קיילעכדיק קאַרן-ברויט, אַ „וואָ-
 כעדיק“ מעסער, דאָס פערלמוטערנע שבת קודש־מע-
 סער, האָט מען גאָר גענוצט שבת און יום־טוב.
 וואָכעדיקע לעפל און גאַפל, אַ פוטערניצע מיט מאָר-
 גאַרין און אַ „שלעדזשיק“, וואו עס איז געלעגן אַ גע-
 מאַכטער „אוליק“, צעשניטן אויף קליינע „פיקלעך“.
 דער „אוליק“ האָט פאַרשמעקט די שטוב, אַרום דעם
 טיש זיינען געשטאַנען ווינער שטולן, אויבן אָן איז גע-
 שטאַנען פאַר דעם זידן אַ „פאַטער־שטול“: אַ בריי-
 טער, געבעטער־שטול, מיט אַ הויכן אַנלען, באַצויגן
 מיט ברוינעם לעדער. קיין מאָל האָט זיך קיינער נישט

דערוועגט אַנידערצוועצן אויף דעם פּאָטער־שטול. ער
איז תמיד געשטאַנען ליידיק, אויב דער זיידע איז נישט
אויף אים געזעסן.

דער זיידע זיצט אַצינד אויף זיין פּאָטער־שטול און
מאַשקע. זיין טאַכטער, האָט אים צוגעטראָגן אַ ווייס
האַנטוך, אַ ווייסע שיסל, וואָסער אין אַ קופּערנעם שע־
פּער, מיט צוויי אויערן. דער זיידע וואָשט זיך צום
עסן, באַגיסט פּריער די לינקע האַנט, דערנאָך די
רעכטע און מאַכט הויך די ברכה: „על נטילת ידים“,
און מען ענטפּערט אים: „אַמן!“ דער זיידע איבער־
שטרייכט מיטן מעסער ס'ברויט, לייגט אַנידער ס'מע־
סער, הייבט אויף ס'ברויט מיט ביידע הענט מיט אַן
אויפגעהויבענעם קאַפּ צום הימל, מיט צוגעמאַכטע
אויגן מאַכט ער מיט כוונה די ברכה: „המוציא לחם
מן הארץ“, און מען ענטפּערט: „אַמן!“ ער האָט
אַנגעהויבן ס'ברויט און ער האָט דערפילט, אַן ס'שניידט
זיך עפּעס לייכט, האָט זיך זיין פנים פאַרקרימט. ער
האָט געוואָלט איינטונקען אין זאַלץ דעם אָפּגעבראַ־
כענעם ביסן פון דער מוציא, איז ס'זאַלץ־מעסטל גע־
געווען ליידיק. האָט ער געזאָגט: „מלח, נו, אַ מלח.“
ווייל מ'טאַר נישט אַרויסרעדן נאָך דער ברכה, ביז
מען עסט נישט אויף אַ כזית ברויט, אויסער אויף
לשון־קודש. האָט מאַשקע גיך געברענגט זאַלץ. ווען
ער האָט אַראָפּגעשלונגען דעם כזית האָט ער געזאָגט:
„מאַשקעשי, מיין ליב קינד, איך זע, אַז דו האָסט היינט
אָפּגעשאַרפט ס'מעסער ביים מעסער־שאַרפּער. חלילה,
דו זאַלסט דאָס נאָך אַ מאָל טאָן. אין אַ יידיש הויז טאַר
זיך נישט געפינען אַ שאַרף מעסער.“

„פאַרוואָס, טאַטעשי?“

„ווייל טאָמער פאַלט ווער אַריין אין רציחה, קען ער כאַפּן דאָס שאַרפע מעסער און חלילה וועמען...“
האַט ער מורא געהאַט אַרויסצוזאָגן.
„גוט, טאַטעשי, כּוועל שוין מער נישט לאָזן אַב-שאַרפּ“.

„געדענק, מיין ליב קינד, אין אַ יידיש הויז טאָר זיך נישט געפינען קיין שום שאַרפע זאַך“.

דער זיידע האָט גענומען אַ האַמער און געקלאַפּט אויף דער שאַרף פון מעסער, ביז ס'איז געוואָרן טעמפּ.
דער עולם, וואָס האָט פּריער דיסקוטירט, האָט פאַרלאָזט די שטוב און די משפּחה האָט זיך אויסגע-זעצט ביים טיש צום עסן.

דער זיידע האָט גענומען אַ קליין ציבעלע און אָפּ-געשניטן אַ שטיקל צום הערינג און געזאָגט: „אַ ייד טאָר נישט אָנהייבן אַ ציבעלע מיט אָפּשניידן דעם קאָפּ, איבערהויפּט, ווען ער עסט נישט באַלד אויף די גאַנצע ציבעלע. מען דאַרף אַזוי נאָך אָפּשניידן צו שטיקלעך, ביז מען זאָל ביים לעצטן שטיקל צוקומען צום קאָפּ; מען טאָר נישט אַוועקלייגן אַ ציבעלע מיט אַן אָפּגעשניטענעם קאָפּ“.

אַזוי ווי זיין בן-יחיד, „יידעלע מיטן פּידעלע“, איז שוין אַראָפּ פון דרך הישר — ער האָט אַוועקגע-וואָרפּן די גמרא, לייענט טריפע פּסול, האָט דער זיידע מורא: ער זאָל חלילה חס נישט אויפהערן דאָ-ווענען, לייגן תּפּילין, וואַשן זיך צום עסן און אַוועק-וואָרפּן אַנדערע יידישע טראַדיציעס. זאָגט דער זיידע, אַז יידעלע זאָל הערן: „אַ ייד טאָר נישט אָנהייבן אַ גאַנץ ברויט סתּם אַזוי. ער מוז זיך וואַשן און מאַכן

א ברכה און ערשט דערנאך אָנהייבן. אַ ייד טאָר נישט אַוועקוואַרפן קיין שטיקל ברויט און קיין שום שפייז נישט, וואָס דאָס איז גאָטס פּראַצע״.

ייד האָט מען דעם בן־יחיד אָנגערופן, ווייל מען האָט אים נישט געטאָרט אַ נאָמען געבן, ווייל ס'איז נישט פאַרגעקומען קיין ברית מילה. זעקס יינגלעך זיינען ביי דער באַבען געשטאַרבן פון מל זיין. האָט דער פּשיסכער רבי דאָס זיבעטע געהייסן: נישט מל זיין. טראַכט דער זידע: ען קען נאָך רחמנא לצלן ווערן אַ פּאָלנער גוי. אָנשטאַט ייד האָט מען אים גע־רופן יידל. אַזוי ווי ער איז געווען אַ פּידל־שפּילער, האָט מען אים גערופן: ״יידעלע מיטן פּידעלע״.

יידל איז געוואָרן קורצזיכטיק פון אַ סך לער־נען. נעמט ער אַראָפּ די ברילן, נעמט זיי צו צום מויל און הויכט אַרויף פאַרע, ווישט זיי אויס מיטן עק טיש־טעך און זאָגט: ״נו, יא, טאַטעשי, מ'טאָר גאַרנישט איבערלאָזן אין טעלער. פאַראַן אַ ווערטל ביי יידן: ״באָדיי דער בויך זאָל פּלאַצן, אַבי גאָטס פּראַצע זאָל נישט קאַליע ווערן״.

דער זידע האָט געקוקט מיט אַ מינע, וואָס האָט געזאָגט: חזוקט ער מיין בן־יחיד, צי מיינט ער ערנסט? נאָר די באַבע האָט געשמייכלט.

ווען יידעלע ״מיטן פּידעלע״, האָט שבת אָפּגע־לערנט פּרק ביי זיין מלמד אין חדר. ער איז שוין גע־ווען אַ בר מצווה־בחור, האָט ער מיר, דעם נאָך נישט בר־מצווה־יינגעלע, געגעבן אַהיים צו טראָגן דאָס סײַ־דורל, ווייל ס'איז נאָך דעמאָלט נישט געווען קיין עירוב אין שטעטל, האָט מען נישט געטאָרט טראָגן. מיר זיינען צוזאַמען אַהיים געגאַנגען. ווען מיר זיינען צו־געקומען צום זיידנס הויף, וואו ס'איז געווען אַן עירוב,

האַט ער מיר געזאָגט: „אַצינד קאַנסטו גיין“. האָב איך אים דערלאָנגט דאָס סידורל. האָט ער מיר גע־זאָגט: „לייג אַנידער אויף דער ערד“. האָב איך מורא געהאַט צו באַגיין אַן עבירה, ווייל איך האָב געוואוסט טאָמער אַ סידור פאַלט אַראָפּ אויף דער ערד, אָדער אפילו אויף דער פּאָדלאָגע, איז אַן עבירה, מוז מען אויפהייבן און אַ קוש געבן. האָב איך אים נישט געפּאָלגט, האָט ער מיר נאָך אַ מאָל און נאָך אַ מאָל געהייסן אַזוי טאָן און צוגעגעבן: „דאָס איז דער מנהג“. איך האָב אויסגעפירט זיין ווילן מיט מורא, ווייל כ'בין געווען זיכער, אַז כ'באָגיי אַן עבירה און דאָס האָט מיך געפּלאָגט יאָרן.

(ביים שרייבן די דערציילונג האָב איך געפּאַרשטן פון וואָנען עס שטאַמט דער דאָזיקער מנהג: פון ערשטן בית המקדש? פון גלות בבל? פון נאָך גלות בבל? נאָך חורבן בית שני? פון גלות ספרד? צי פון גלות אשכּנז? איך האָב געפרעגט אַרטאָדאָקסישע רבנים פון ליטע, פון גאַליציע, פון אונגאַרן. זיי האָבן בכלל נישט געוואוסט פון דעם מנהג. איין ייד פון ישראל, אַ תלמיד־חכם, האָט מיר געזאָגט, אַז דער מנהג ווערט געבראַכט אין די משנה עירובין: אַז מען נעמט פון דער האַנט, איז אַזוי ווי מען וואַלט אַליין געטראָגן — איז כדי מען זאָל נישט מעביר זיין אויפן עירוב, אַז מען הייבט אויף פון דער ערד, איז אַזוי ווי מען וואַלט געפונען. הייסט עס, אַז דער מנהג שטאַמט פון דער משנה צייט, אָדער נאָך פון פריער.)

ווען מען האָט אַריינגעצויגן עלעקטרע אין שטעטל האָט מין פעטער מענדל אויסגעפועלט: מען זאָל אויף די עלעקטרישע סלופּעס, לעבן די עלעקטרישע

דראַטן, אויך ציען אן עקסטרע דראַט פאַר אַן עירוב. אַ גאַנץ פעליק יאָר איז ביי מיין זיידן יעדעס מאָלצייט געווען ממש אַ הייליקייט, איבערהויפט אין די שבתים און יום־טובים. אַלע נאָך נישט אויסגע־געבענע קינדער האָבן געמוזט זיצן ביים טיש. דער זיידע זיצט אויבן־אָן אַזוי ווי אַ מלך. קיינער רירט זיך פריער נישט צו צו אַ מאכל, ביז דער זיידע האָט נישט גענומען עסן. די באַבע זיצט אין דער מיט טיש אַזוי ווי אַ מלכה. מאַשקע, וואָס פירט די באַ־לעבאַטישקייט, טראַגט אַלצדינג צו צו דער באַבען. די באַבע טיילט אויס אויף טעלער פון אַ שטויס כלים, וואָס שטייט לעבן איר: ס'ערשטע דעם זיידן, דערנאָך די קינדער אין ריי לויט דער עלטער. דאָס פלייש ברענגט מאַשקע אַריין אויף אַ גרויסער קיילעכדיקער טאַץ. טאַמער איז אַ קינד נישט געזעסן ביים טיש, ווייל ס'איז ערגעץ אַוועקגעפאַרן, כאַטש זי האָט עס גע־דענקט, איז שטענדיק געבליבן דעם קינדס פאַרציע. דער זיידע האָט געהאַט צוויי־און־דרייסיק איי־ניקלעך. חנוכה, פורים און שמחת־תורה האָט ער פאַר זיי געמאַכט אַ סעודה. זיינען אַלע זיך צוזאַמענגעקו־מען און ער האָט זיי געגעבן חנוכה־געלט און שלח־מנות.

די באַבע ליבע האָט זיך געפירט אַזוי: אַז ס'איז אַריינגעקומען אַן אַרעמע פרוי, האָט זי זיך אַליין גע־וואָשן צום עסן און אָנגעהויבן אַ גאַנץ ברויט, כדי זי זאָל זי נישט אַרויסלאָזן אַ הונגעריקע. אַז ס'איז אַריין געקומען אַן אַרעמאַן, האָט זי אים געהייסן זיך וואָשן צום עסן און אים מכבד געווען מיט אָנהייבן ס'ברויט. פון אַכט אין דער פרי, ווען מען האָט אויפגעפנט דאָס געוועלב, זיינען געווען אָפן די איינגאַנגען פון

ביידע זייטן, צוליב די אַרעמע לייט וואָס זיינען גע-
 גאַנגען איבער די הייזער. פון ניין אין דער פרי זיי-
 נען שוין די אַרעמע לייט אַרומגעגאַנגען איבער די
 הייזער. אין געוועלב האָט דער זיידעשי געגעבן פינף
 גראַשן (אַנדערע האָבן געגעבן איין גראַשן). אַרעמע-
 לייט זיינען דאָ געגאַנגען אַ סך, דאָס זיינען געווען
 מדינה-גייער פון איבער גאַנץ פּוילן. ווי נאָר דער
 אַרעמאַן האָט אין געוועלב באַקומען די נדבה, איז ער
 באַלד אַריינגעגאַנגען אין הויף, און דאָ איז געווען
 ברייט אויפגעפראַלט די טיר, וואָס האָט אים אַריי-
 געבעטן. און מאַשקע האָט דעם אַרעמאַן אָדער אַרעמע
 פרוי באַלד געפרעגט: „וואָס זענט איר, מילכיק צי
 פליישיק?“ כדי זי זאָל וויסן וואָסער עסן צו געבן —
 מילכיקס אָדער פליישיקס; נאָך עסן פליישיקס מוז
 מען וואַרטן זעקס שעה, כדי צו מעגן עסן מילכיקס.
 איין מאָל אין דער פרי האָב איך אַזינס געזען:
 דער זיידע איז געווען אין געוועלב, די באַבע האָט
 אָפגעזאָגט מודה אני און קריאת-שמע. זי האָט זיך
 געוואַשן צום עסן און אָנגעהויבן אַ גרויס קיילעכדיק
 ברויט און געגעסן אַ כזית. זי האָט אַנדערגעשטעלט
 פינף מילכיקע טעלער אויפן טיש, וואו די קינדער
 דאַרפן זיצן און אויסגערופן די נעמען: פאַר חנטשע
 איטע, פאַר מאַשקע, פאַר ציפטשע (ציביה), פאַר מלכה
 און פאַר יידל; זי האָט אָפגעשניטן פינף מוציאס די
 גרויס פון ברייטן קיילעכדיקן ברויט, אַנידערגעלייגט
 אויף די טעלער און גענומען אָנשמירן מיט פוטער.
 ווען זי האָט געענדיקט שמירן די ערשטע מוציא, איז
 אַריינגעקומען אַ מדינה-גייערין, וואָס זי האָט נאָר-
 וואָס געקראָגן אַ נדבה פון זיידן אין געוועלב, און זי
 האָט איר אַוועקגעגעבן די מוציא. די פרוי האָט צו-

גענומען און אוועקגעגאנגען. האָט די באַבע אָנגע-
 שמירט די צווייטע מוציא און ביים אַנידערלייגן אויפן
 טעלער איז אַריינגעקומען נאָך אַ מדינה־גייערין, האָט
 די באַבע געגעבן אַ פרומען ציטער טראַכטנדיק: גאָט
 האָט די הונגעריקע אַריינגעשיקט, און האָט איר גע-
 געבן די מוציא. אַזוי האָט זיך דאָס איבערגעחזרט
 אין יענעם אין דער פרי זעקס מאָל. דאָס קאָן טאָן נאָר
 אַן אמתער ירא שמים. און דאָס איז געווען מיין באַבע
 ליבע, ר' מענדל פעלדמאַנס שוועסטער.

* * *

ווען אַ פויער האָט איינגעקויפט מאַטעריאַל צו
 בויען אַ כאַלופּע האָט מיין זיידע אויס רחמנות אים
 גערעכנט דעם ביליגסטן פרייז. ווען דער פויער איז
 אַהיימגעפאַרן איז אים אויסגעקומען דורכצופאַרן דורך
 אַ ייד, וואָס האָט אויך געהאַט אַן אייזן־געשעפט, האָט
 ער אים אָפּגעשטעלט, אויסגעפרעגט באַזונדער אויף
 יעדן שטיקל מאַטעריאַל וויפיל ער האָט באַצאָלט. דער
 פויער האָט אים תמימותדיק געענטפערט. האָט ער אים
 געזאָגט: „איך וועל דיר פאַרקויפן יעדעס שטיקל מיט
 אַזויפיל און אַזויפיל ביליגער.“ ער האָט עס אים אַוועק-
 געגעבן אונטערן פרייז. דער פויער האָט צוריק אויס-
 געדרייט דעם וואָגן, צוריקגעפאַרן צו מיין זיידן, צוריק-
 גענומען ס'געלט און געקויפט ביי דעם צווייטן ייד.
 אַצינד האָט ער טאַקע צו אים צוגעלייגט, אָבער שפּע-
 טער האָט ער שוין פון אים געשוונדן די הויט. דער
 דאָזיקער ייד איז שנעל רייך געוואָרן.
 ווען פון שטעטל איז געוואָרן אַ שטאָט איז דער
 דאָזיקער ייד געלעגן אויף די כּיפּאַטיקן (מאַרגעדזשעס)
 פון יעדן נייעם הויז. ער איז אַן גוזמה געוואָרן אַ

מיליאָנער. ער האָט געהאַט אַ שם, אַז ער וויל נישט געבן אַ נדבה. אַז ס'איז צו אים ערב פסח אַריינגעקומען אַ בלוטיקער אַרעמאַן און אים געזאָגט: „העלפט מיר, איך האָב נישט אויף פסח, איר ווייסט דאָך אַז כ'בין אַ מטופל פון זעקס קינדער“. האָט ער אים געענטפערט: „איציקל איין פויגל קען קיין זומער נישט מאַכן“. און „כאַמולע, איין פויגל קען קיין זומער נישט מאַכן“. און דער אַרעמאַן איז אַוועק אַ פאַרשעמטער.

איין איידעם זיינער, אַ גוטער בעל-תפילה, האָט געלעבט פון אויסבאַרגן געלט אויף פראַצענט. אים האָט מען געמוזט אויך צאָלן פראַצענט פאַר דעם וואַקסנדיקן פראַצענט — אַנדערש האָט ער נישט געבאַרגט; אַזוי-אַ-נאָך האָט ער געזויגן דאָס בלוט פון די קליינע סוּח-רימלעך; ער איז געוואָרן אַלץ רייכער און רייכער, און זיי — אַלץ אַרעמער און אַרעמער.

מען האָט דעם מיליאָנער געבעטן ער זאָל זיין קאַפיטאַל אַריבערפירן קיין אַרץ-ישראל, אָבער ער האָט נישט געפאַלגט. עפעס אַ קליין געוועלבל פון אייזנוואַרג האָט זיינס אַ קינד געעפנט אין אַרץ-ישראל, וואָס איז אויסגעוואַקסן אַ גרויס געשעפט פון בוי-מאַטעריאַלן. דאָס איז געבליבן פון זיין גרויסן קאַפיטאַל.

די דייטשן האָבן אים מיט זיין גאַנצער משפחה קינדער און אייניקלעך געבען אויף אַן אַכזריותדיקן אופן דערמאַרדעט. מען ווייסט נישט וואו זייער געביין איז אַהינגעקומען. זיינע קאַפיטאַלן האָבן די דייטשן און די פּאָלאַקן צוגערויבט.

* * *

ר' מענדלס פאבריק האָט געאַרבעט אויף דער גאַנצער פּאַרע. די געשעפטן זיינען גוט געגאַנגען. ווען די בוכהאַלטערס האָבן זיך געבראַכן די קעפּ ביי אַ שווערן חשבון, האָבן זיי זיך געווענדט צו ר' לייזער גמרא מלמד, און ער האָט דעם שווערסטן חשבון גע- מאַכט אין עטלעכע מינוט.

ר' מענדלס שוואַגער, ר' בינעם בעריש, וואָס האָט געאַרבעט ביי ר' מענדלען אין ביוראָ, האָט אויך די שווערסטע חשבונות געמאַכט אין עטלעכע מינוט און אַלץ אויפן קאַפּ, נישט אויפן פּאַפּיר. ר' בינעם בעריש איז געווען אַ גאון. אַ סך שטעט האָבן אים געוואַלט אויפנעמען פּאַר אַ רב, אָבער ער האָט נישט געוואַלט זיין אָפהענגיק פון קיינעם. ער האָט גאַנץ ש"ס געקענט אויסווייניק און אויך כמעט די גאַנצע פּוילישע קלאָ- סישע ליטעראַטור.

ר' מענדל האָט נאָך מער פונאַנדערגעבויט די פאַבריק און צוגענומען אַ דירעקטאָר, אַ דייטש, מיטן נאָמען עלטסטער, אַן אַנטיסעמיט. וואָס האָט אין אַ קורצער צייט דורך אַ בלבול צוגעמאַכט די פאַבריק און רואינירט ר' מענדלען. דער בלבול איז געווען, אַז ר' מענדל טיילט נישט ערלעך צו די פאַרדינסטן זיין שותף, דעם פאַליאַק גראַבינסקי. עלטסטער האָט נישט געקענט צוזען דעם יידנס מלכות און געוואַלט אים אין גאַנצען רואינירן. ער האָט צוגעמאַכט די פאַבריק. ר' מענדל האָט נאָך געהאַט פון וואָס צו לעבן: פון זיינע הייזער אין וואַרשע און אין בערלין. אַלץ אין פאַבריק איז געוואָרן פאַרחתמעט: סיי די מאַשינען, סיי די רויע און סיי די פאַרטיקע סחורה. עלטסטער איז אַוועקגעקומען וואו דער שוואַרצער פעפער וואַקסט, און די צוויי שותפים האָבן זיך פראַצעסירט.

גראַבינסקי האָט אַנגעשטעלט אַדוואַקאַטן און ר' מענדל האָט זיך אַליין פאַרטידיקט. ער האָט נאָר גע- האָט איין געהילף-אַדוואַקאַט, ד"ר מאַיער פון ראַדאָם. ר' מענדל האָט אַליין געשריבן די ביטעס און אומעטום אַליין זיך פאַרטידיקט. ער האָט גוט געקענט רוסיש און פויליש, אַחוץ יידיש און לשון קודש. דער ערשטער פראַצעס איז פאַרגעקומען אין סקאַרזשיסק, וואָס האָט געדויערט עטלעכע טעג. גראַבינסקי אַדוואַקאַטן פון וואַרשע האָבן איינגעלייגט וועלטן צו געווינען דעם פראַצעס. ר' מענדל האָט אויפגעוויזן ווי ער האָט כסדר פאַרגרעסערט די פאַבריק פאַר ביידע שותפים. דעם פערטן טאָג אין אַוונט האָט ר' מענדל באַקומען דאָס לעצטע פאַרטידיקונג-וואַרט. ער האָט צונישט געמאַכט און אומגעוואַרפן די גאַנצע באַשולדיקונג קעגן אים. ער האָט דאָס געטאָן מיט פאַקטן. דאָס גאַנצע

שטעטל יידן איז געווען פאַרזאַמלט אַרום געריכט צו וויסן וואָס פריער דעם אורטייל. אינדרויסן איז געווען פינצטער, נאָר פון די אָפּענע פענצטער פון געריכט-זאַל, וואו עס איז פאַרגעקומען דער משפט. האָט אַרויס-געלויכט. מען האָט געהערט ר' מענדלס פאַרטיידי-קונג.

צווישן די יידן האָט געהערשט אַ שטימונג ווי ביי נעילה. מען האָט באַוואונדערט ר' מענדלס שיינעם פויליש, מיט זיין אויסשפראַך און זיין ריכטיקע פוילישע אינטאַנאַציע. ער האָט געברענגט אמתע פאַקטן און לאַ-גישע אַרגומענטן. ער האָט גערעדט מיט האַרץ. ר' מענדל האָט געוואונען דעם פראַצעס. די פרייד פון די יידן און דער גרעסטער טייל פון נישט-יידן אין שטעטל איז געווען אין לשער. אָבער גראַבינסקי האָט אָפּעלירט. דער פראַצעס איז פאַרגעקומען אין ראַדאָם. אויך דאָ האָט ר' מענדל זיך אַליין פאַרטיידיקט און ווידער גע-וואונגען. האָט גראַבינסקי געמאַכט אַן אַקעסאַציע אין העכסטן געריכט אין וואַרשע. ר' מענדל האָט זיך ווי-דער אַליין פאַרטיידיקט און איז אַרויס אַ זיגער.

די פאַבריק, אַלע הייזער, פעלדער און טייכן, זיינען געבליבן זיינע. אָבער צו „אוראַכאַמיע“ (לאָזן אין גאַנג די פאַבריק) האָט זיך גענויטיקט זייער אַ סך געלט. סקאַרוזשיסק און די אומגעגנט האָט געבענקט נאָך דעם שיינעם בוצער פון דער פאַבריק, וואָס האָט זיי אויפגעוועקט אין דער פרי און צוועלף אין מיטן טאָג זיי גערופן עסן מיטאַג און איינס צוריקגיין צו דער אַרבעט און פיר אויפצוהערן אַרבעטן; דער אַנטי-סעמיט עלטסטער האָט דעם שיינעם בוצער שטום גע-מאַכט אויף אייביק.

* * *

דאָ האָט זיך געמאַכט: דער אַלטער רב אין שטעטל איז פלוצלונג נפטר געוואָרן. האָבן יידן צו-געמאַכט די געוועלבער, באַלמעלאַכעס האָבן אוועקגע-וואָרפן די אַרבעט, מלמדים האָבן פונאַנדערגעלאָזט די תלמידים. רבנים זיינען געקומען פון די אַרומיקע שטעטלעך צו דער לוויה. נאָך דער טהרה, האָט מען דעם נפטר געברענגט אין בית המדרש אַרײַן, מען האָט אים געמאַכט אַ הספד און מען האָט אים געטראָגן אויפן בית עולם אויף די ליזשוועס, וואָס געפינט זיך עטלעכע קילאָמעטער פון שטעטל, און מ'האָט אים מקבר געווען.

סקאַרזשיסק איז געבליבן אַן אַ רב; ווי לאַנג קענען שעפסן זיין אַן אַ פאַסטעך? האָט מען אָנגעהויבן זוכן אַ רב. ר' מענדל פעלדמאַן האָט ביי זיך באַ-שלאָסן, ס'איז פאַסיק, אַז זיין איידעם, ר' מרדכיילע, אַן איש תמים, אַ גרויסער תלמיד חכם, וואָס זיצט יומם ולילה איבער די ספרים און אַ זון פון אַמשיי-נאָווער רבין, און ער זיצט שוין ביי אים אויף קעסט קרוב צו פופצן יאָר, אַז ער דאַרף ווערן רב אין שטעטל. געוואוסט האָט ר' מענדל, אַז קיינער איז נישט אַ נביא אין זיין שטאַט און, אַז ער וועט דאָ האָבן אַ שווערן משא ומתן מיט די „שיינע יידן“ פון אַלעקסאַנדרעווער שטיבל — סוחרים, בעלי פרנסות, וואָס ווילן אַ רב אַ הדרת פנים — ברייט און הויך געוואַקסן מיט אַ שיינער, ברייטער, לאַנגער, גרויער באַרד, וואָס זאָל אַרויסרופן דרך-אַרץ. ר' מרדכיילע איז נאָך כמעט גע-

ווען א יונגערמאן, אין די אנהייב דרייסיקער יאָרן, אַ שמאַלער פון פּראָווען תּעניתיים, אַ מיטל־וואַוקסיקער מיט אַ קורץ שמאַל בערדל, אָן איין גרויע האָר און לאַנגע געקרייזלטע פּאות. צוויי נאָך מיטאַג האָט ער געפּרישטיקט: אַ שטיקל טרוקן ברויט מיט אַ ציי־בעלע, אָדער אַ רע־עכל, וואָס ער פּלעגט אַלעמאַל אַרויסרייסן פון ר' מענדלס גאַרטן.

האָט זיך ר' מענדל געוואָנדן צו די האַנטווערקער, וואָס מען האָט זיי גערופן „האַנטוועגעלעך“. זיי האָבן געהאַט אַ פּאַרייך. די באַלעמעלאַכעס זיינען געווען די מערהייט אין שטעטל און ער האָט צו זיי געזאָגט: „ס'איז שוין צייט, איר וואַנטווערקער, זאָלט אויך ווערן געשעצט ווי מענטשן, איר דאַרפט האָבן אייער אָן אייגענע באַנק — אַ „האַנטווערקער באַנק“. איך וועל זייך געבן צען טויזנט זלאַטעס, מיט דעם וועט איר עפענען אָן אייגענע באַנק. פאַר דעם זאָלט איר שטיי־מען פאַר מיין מרדכילען, ער זאָל זיין רב אין שטעטל, און צוויי יאָר וועט אים די גמינע גאַרנישט דאַרפן צאָלן. איך וועל אים אויסהאַלטן אַזוי ווי אַלע יאָרן“

די באַלעמעלאַכעס האָבן זיך אין דעם אָנגעכאַפט: צען טויזנט זלאַטעס, אַ „האַנטווערקער באַנק“, נישט דאַרפן צאָלן ציבון גאַנצע צוויי יאָר אויסצוהאַלטן דעם רב. אַ גליק פאַר די אַרעמע לייט.

דער געלער שניידער, הערשל וואַלאַסקי, איז גע־ווען אַ פּאַלקיסט, אַ קאָך־לעפל און אַ מאַכער ביי די „האַנטוועגעלעך“. ער האָט אַמאַל געהאַט געשאַפן אַ יידישע פּאַלקסשול, וואו די לערן־שפּראַך איז געווען יידיש און מען האָט געלערנט אין די בלויע קעפּ. (די שול איז טאַקע געווען אין מענדל פּעלדמאַנס אַ הויז).

נאָר זי האָט זיך געהאַלטן פון אסתר תענית ביו פורים.
 ער האָט זיך דאָס אַריינגעוואָרפן אין דער אַגיטאַציע,
 אָו די באַלמעלאַכעס זאָלן שטימען פאַר ר' מרדכיילען
 און די רעשט האַלב שטעטל יידן איז באַשטאַנען פון
 ר' מענדל פעלדמאַנס משפּחה.

אויך הערש בער פעלדמאַן. וואָס מען האָט אים גערופן
 „האַ בע פע“, מיט אַקצענט אויף פע! אַ געוועזענער
 לאַטעק און טויבן-כאַפּער. ער האָט גערעדט אונטער
 דער צונג. ער איז יונגער הייט געוואָרן אַ יתום און האָט
 זיך דערצויגן אין דער גאַס און זיך אויסגעלערנט אַביסל
 שניידעריי. שפּעטער האָט ער זיך געעפנט אַ שניידעריי
 מיט אייגענע סהורות. אַזוי ווי ער האָט זיך אַרויפגע-
 אַרבעט, איז ער אויך געוואָרן אַ מאַכער ביי די „האַנט-
 וועגעלעך“. ער האָט אָפן געהאַלטן ס'געשעפט אין שבת,
 נישט געפירט אַ כשר הויז און נישט געדאַוונט. ער האָט
 געהאַט אַ שטאַרקן יצר הרע צו ווערן אַ פירער ביי יידן.
 נישט ווי און נישט ווען האָט ער זיך אַרומגעריסן מיט
 זיינע געזעלן. ווייל זיי האָבן זיך נישט געלאָזט צופיל
 אויסנוצן פון אים און דער פראַפעסיאָנעלער שניידער-
 פאַריין האָט אַרויסגערופן ביי אים אַ שטרייק און נישט
 איין מאָל האָט ער אַריינגעכאַפט קלעפּ פון זיינע אַר-
 בעטער.

יעדעס מאָל ווען האַ בע פע! האָט געענדיקט עסן
 דאָס מיטיק, האָט ער אין זיך אַריינגענייט עטלעכע
 קופּלעס ביר. נאָך יעדן שלונג ביר האָט ער אַרויסגע-
 שטופּט דעם בויך און געפרייכט אַזוי ווי אַ גאַנדז און
 געפרעגט זיין ווייב: „נו, האָב איך שוין אַ בייכל? כ'מיין
 אַ בויך! דרך ארץ וועט מען האָבן פאַר מיר, ווייל
 איך האָב שוין אַ בויך. כ'זע שוין אויס ווי אַ בורשווי,
 האַ?“ און ער האָט געהאַלטן אין איין אַרויסשטופן דעם

כויך און לויזער מאַכן דעם רימען פון די הויזן. מען האָט אויך געשמועסט אין שטעטל, אַז ער האָט די „פראַנצד“ (ווענערישע קראַנקהייט). אַזוי ווי ער האָט זיך עפעס אָנגעהערט מיט די משפּחה פעלדמאַן, האָט ער געוואָלט האָבן אַ רב אין דער משפּחה — האָט ער אויך צוליב דעם אָגיסטירט פאַר ר' מרדכי לען און דער-ווייל געהאַט די געלעגנהייט צו ווייזן, וואָס פאַראַ רעד-נער ער איז. דעם לעצטן זונטיק פאַר די וואַלן האָט ער גענומען זיין לערן-יינגל, חיים „ביק“, אַזוי האָט מען אים אַ נאָמען געגעבן, ווייל ער איז געווען אַ דיקער, אַאַן אויסגעפרעסענער פון אַ סך פלייש — ער איז געווען אַ קצבס אַ זון. און זיי זיינען אַוועק צום בית-המדרש. חיים ביק האָט מיטגעברענגט אַ טישל. האַ בע פע! איז אַרויפגעקראַכן אויפן טישל און ער האָט געהאַלטן אַן אָגיסטאַציע-רעדע פאַר ר' מרדכי לען און ער האָט פאַרענדיקט מיט: „זאָל לעבן די ליסטע נומער צוויי!“ און חיים ביק האָט פריילעך נאַכגעשריגן: „זאָל לעבן! זאָל לעבן!“ האַ בע פע! האָט אַ וואַרף געגעבן אַביסל צעטעלעך מיטן נומער 2 צו זיינע צוהערער, שרייענדיק: „זאָל לעבן! זאָל לעבן!“ זיינע צוהערער האָבן זיי געכאַפט און אַפּגעענטפּערט: „זאָל לעבן! זאָל לעבן!“ האַ בע פע! האָט זיך אַצינד געפילט העכער פון זיינע צוהערער, זייער פירער.

זיין הלום צו זיין אַ פירער ביי יידן, וואָס ער האָט גישט געקאָנט דערגרייכן ביי יידן, האָט ער דער-גרייכט ביי היטלערן: די דייטשן האָבן אים געמאַכט פאַר דעם „יודען ראַטלער“, איבער די יידן אין שטעטל. ער האָט מער געפייניקט די יידן ווי די דייטשן גופא. אַבער זיין סוף איז געווען זייער אַ טרויעריקער: די דייטשן האָבן אים אַפּגעצאַלט פאַר זיין געטרייען דינען

זיי זיי האָבן אים פאַרפייניקט אין די קעלערן פון דער
געשטאַפּאַ אין קעלץ.

* * *

די חסידים פון אַלעקסאַנדערער שטיבל זיינען
נישט געשלאָפּן. זיי האָבן טאַקע געוואָלט האָבן אַ
רב, אַן עלטערן ייד, אַ הויכן, אַ ברייטן מיט אַ שיי-
נער לאַנגער ברייטער גרויער באַרד, ער זאָל אַ ויס-
רופן דרך ארץ, נישט ווי ר' מרדכילע מיט אַ שמאַל
בערדל און נאָך אַ יונגערמאַן.

נישט ווייט פון סקאַרזשיסק איז דאָ אַ שטעטל
סטאַשעוו, דאָרטן איז געווען אַזאַ ייד מיט אַזאַ שיינער
באַרד. ביי אונדז אין שטעטל האָט מען אים גערופן
„סטאַשעווער רב“. דעם ייד האָט מען אַן ערגעץ נישט
געוואָלט אויפנעמען פאַר רב, און אומעטום האָט ער
אַנגעמאַכט מחלוקת, אַז עס האָט געברענט אַ פייער.
אַט דעם ייד האָבן דאָס די אַלעקסאַנדערער געוואָלט
אויפנעמען פאַר אַ רב אין שטעטל. זיי האָבן אים
אַראָפּגעברענגט אויף אַ שבת. ער איז געווען אינגאַנצן
להיפוך פון ר' מרדכילע. אַזוי ווי ר' מרדכילע איז
געווען תמימותדיק, איז ער געווען אַ כיטראַק; אַזוי
ווי ר' מרדכילע איז געווען אַ שווייגער איז ער געווען
אַ ריידעוודיקער; אַזוי ווי ר' מרדכילע איז געווען רוח-
ניותדיק — אַזוי איז ער געווען גשמיות. ער איז אויך
געווען אַ בעל מנגן. ער האָט געזונגען אַזעלכע ניגונים,
וואָס מען האָט דאָס ערשטע מאָל געהערט אין שטעטל.
ער האָט פריילעך געמאַכט די יידן, ער האָט מיט זיי
געזונגען און געטאַנצט. ס'ערשטע האָט ער זיי אויס-
געלערנט מיט אַ לעבעדיקן התלהבותדיקן ניגון:
„וטהר לבנו לעבדך באמת, לעבדך לעבדך באמת“.

ביים טאנצן זיינען זיי אריין אין אזא עקסטאז, אז זיי האבן אפגעטאנצט ממש שעהן לאנג.

צווייטנס, האט ער געזונגען דבקותדיק דעם פסוק: „הן גאלתי אתכם אחרית כראשית להיות לכם לאלוהים“. און דעם פסוק, מיט דעם טרויעריקן מיט-טישן ניגון, האבן זיי געקענט ציען שעהנווייז.

ער האט געפירט א רבישן טיש און יעדעס ווייב פון א חסיד האט געשיקט א קוגל. עס האבן זיך גע-שאפן צוויי שיטות אין שטעטל: „פעלדמאנאָװצעס“ און „סטאַשאָװצעס“. האבן זיך די פעלדמאנאָװצעס גע-װיצלט, און „די פייוולניצע האט פאַרקױפט על פי טעות ריצנאײל צו די קוגלען אַנשטאַט בױמל. זײנען נעבעך די „סטאַשאָװצעס“ געלאָפן אַ גאַנצע װאָך דאָרטן, װאוּ דער קײסער קאַן קײנעם נישט שיקן“. און נאָך אַנ-דערע װיצן, האָבן די „פעלדמאנאָװצעס“ געשאפן אויף די „סטאַשאָװצעס“. און די „סטאַשאָװצעס“ האָבן אויך געשאפן װיצן אויף די „פעלדמאנאָװצעס“. מערקױר-דיק, די ניגונים פון די סטאַשעװער זײנען שנעל אײ-בערגענומען געװאָרן פון די „פעלדמאנאָװצעס“ און מען האָט זיי געזונגען און אויסגעטאַנצט מיט גרויס הת-להבות בײַ ר' מענדל פעלדמאַנען אין שטיבל.

די עטלעכע מתפללים פון ר' מענדלס שטיבל, װאָס זײנען געװאָרן „סטאַשאָװצעס“, זײנען אײבערגע-גאַנגען אין אַלעקסאַנדערעװער שטיבל.

ס'האָט ממש געברענט אַ פײער אין שטעטל: די „סטאַשאָװצעס“ האָבן געאַסרט דאָס פלייש פון די קצבים פון די „פעלדמאנאָװצעס“, און פאַרקערט; אײ-נער דעם צװײטן אײן געװאָרן אַ בלוטיקער שונא. בקיצור: עס זײנען פאַרגעקומען װאַלן אין אַ זונטיק.

דאָס גאַנצע שטעטל ייִדן איז געגאַנגען כאַדאַראָם. איי
נער דעם צווייטן האָט אַגטירט. אויף דער נאַכט, נאַכן
איבערצייילן די שטימען, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ר'
מרדכילע האָט געזיגט מיט אַ גרויסער מערהייט. די
פרייד ביי די „פעלדמאַנאַוועס“ איז געווען אין לשער
און די „סטאַשאַוועס“ זיינען געבליבן פאַרשעמט. מען
האַט זיך מיט זיי גערייצט, אַפּגעחזוקט און אויסגע-
לאַכט. און זיי האָבן באַלד אַנגעגעבן אַ מסירה צו
דער רעגירונג, אַז די וואַלן זיינען געפעלשט געוואָרן.
אַבער דער קאַסטן, וואו עס זיינען געלעגן די אַפּגע-
געבענע שטימען איז פאַרפלאַמבירט געוואָרן און איז
אַפּגעשיקט געוואָרן אין דער וואַיעוואודסטווע.

* * *

כדי די דורכגעפירטע וואַלן זאָלן זיין כשר פאַר
דער רעגירונג, האָט געמוזט אַוועקגעשיקט ווערן אַ
באַריכט צו די וואַיעוואודסטווע, אַז די וואַלן זיינען
דורכגעפירט געוואָרן כשר וישר און דאָס האָט גע-
מוזט אונטערגעשריבן ווערן פון פרעזעס פון דער
קהילה, וואָס איז געווען מאַשקע פעפער. מאַשקע איז
געווען אַן אַנגעפרעסענער ייד מיט אַ בייכל און מיט
אַ שיינער, ברייטער, לאַנגער, רויטער באַרד. ער איז
געווען אַן אַלעקסאַנדערער חסיד און דער גרעסטער
קעגנער פון ר' מרדכילען. ר' מאַשקע, איז געווען אַ
דורכגעטריבענער פּאָליטיקאַן, אַ טישזיצער ביים
אַלעקסאַנדערעווער רבין. פון וואַנען ער האָט געצויגן
פּרנסה איז פאַר יעדן געווען אַ סוד. ער איז דאָך
געווען אַ „שיינער ייד“, האָט ער געטאָן די שענסטע
שידוכים מיט זיינע קינדער, ווייל מען האָט זיך דאָך
ביי אים געוואַלט איינקויפן אין יחוס. איין מאָל האָט

ער קאנדידירט ווי סענאטאר אויף דער ליסטע פון די
 אַלעקסאַנדערער חסידים. נאָך גער איז אַלעקסאַנדערעו
 געווען די שטאַרקסטע דינאַסטיע ביי יידן אין פּוילן.
 האָט ר' מענדל פעלדמאַן אליין אָנגעשריבן דעם
 געהערדיקן באַריכט אַזוי און אַזוי: „די וואָלן זיינען
 דורכגעפירט געוואָרן כּדת וכּדין, לויט דער קאַנסטי-
 טוציע פון דער פּוילישער רעפּובליק און מאַרדקאַ מאַר-
 גענשטערן איז דער ראַבין אין סקאַרזשיסק“. און דאָס
 האָט דער פרעזעס פון דער יידישער גמינע, ר' מאַשקע,
 געדאַרפט אונטערשרייבן. ר' מענדל פעלדמאַן האָט
 געוואוסט מיט וועמען ער האָט צו טאָן, ער האָט אים
 געקענט דורך און דורך.

ר' מענדל פעלדמאַן האָט אַריינגערופן זיין גמראַ-
 מלמד, ר' אברהם פּאַלאַסעדיסקי. ער האָט אים געגעבן
 דעם מעמאָראַנדום מיט צוויי טויזנט זלאָטעס און ער
 האָט דעם ליטוואַק אָנגעזאָגט: „צוויי ביינאַכט, ווען
 דאָס שטעטל וועט שלאָפן, זאָל ער אַהינגיין צו מאַשקע
 פעפער, ער זאָל אים אויפּוועקן און אים זאָגן: „אויב
 ער וועט אונטערשרייבן דעם מעמאָראַנדום באַקומט
 ער אויף דער האַנט צוויי טויזנט זלאָטעס“.

צוויי ביינאַכט. עטלעכע שעה נאָך דער אסיפה פון
 די אַלעקסאַנדערעווער, וואָס האָט באַשלאָסן, אַז ער, ר'
 מאַשקע בכבודו ובעצמו, זאָל אָנשרייבן די געהערדיקע
 מסירה וועגן די וואָלן. האָט דער ליטוואַק אָנגעקלאַפט
 אין פענצטער פון ר' מאַשקעס שלאַפּציימער. ר' מאַשקע
 האָט זיך אויפגעכאַפט אַ דערשראַקענער: „קטאָ טאַם?
 ווער איז דאָרט? !“

„איך, אברהם פּאַלאַסעדיסקי. שרעקט אייך נישט,
 ר' מאַשקע. עפנט אויף און לאַזט מיר אַריין. איך האָב
 אייך זייער וויכטיקס צו זאָגן.“

ר' מאַשקע האָט זיך דערפרייט : מסתם עפעס אַ וויכטיק מסירהלע קעגן מענדל פעלדמאַנען, וואָס וועט צונויף-קומען צו דער מסירה, וואָס איז באַשלאָסן גע- וואָרן ער זאָל היינט אָנשרייבן. מיט פרייד האָט ער אויפגעעפנט די טיר און אים אַריינגעפירט אין שלאָפ- צימער.

„נו, וואָס זאָגט איר עפעס גוטס, ר' אברהם?“
האָט ער אים געפרעגט מיט אַ שמייכעלע

„ר' מאַשקע, קיין יליד איש ווייסט נישט, אַז איך בין ביי אייך. לאַמיר עס מאַכן שנעל : ר' מענדל פעלד- מאַן האָט מיט מיר געשיקט אַ מעמאָראַנדום, אַז די וואָלן זיינען כשר און זיינען פאַרגעקומען כדת וכדין. איר דאַרפט נאָר אונטערשרייבן און איר באַקומט פון מיר אויף דער האַנט צוויי טויזנט זלאַטעס.“

ר' מאַשקע האָט גענומען דעם מעמאָראַנדום נעענ- טער צום נאַכט-לעמפל, יואָס איז געשטאַנען אויפן שענקעלע. ער האָט אים נישט דורכגעלייענט און אונ- טערגעשריבן. דער ליטוואַק האָט אים געגעבן די צוויי טויזנט זלאַטעס.

דאָס ווייב האָט זיך געבייזערט מיט אַ סודות- דיק קול :

„מאַשקע, וואָס טוטטו?! וואָס וועלן זאָגן די אַלעקסאַנדערעווער, כ'מיין די, סטאַשאַווצעס'?!“
„שאַ, בהמה! דו האַסט צוויי טעכטער חתונה צו מאַכן!“

„מאַשקע, וואָס וועט זאָגן קהל?“
„קהל, שמאַל — אַ סטאַדע בהמות! ס'אַנדערע, דו קאַנסט דיך פאַרלאָזן אויף דיין מאַשקען. קיינער וועט פון דעם נישט וויסן, אַחוץ אונדז און דער רבנו

של עולם, וואָס ער אליין האָט מיר דאָס צוגעשיקט.
 עס וועט אפילו קיין האָן נישט אַ קריי טאָן. און איר,
 ר' אברהם, — האָט ער געזאָגט צום ליטוואַק — גייט
 לחיים טובים ולשלום. השם יתברך זאָל העלפן, עס
 זאָל גאָר זיין שלום ביי יידן און מיר זאָלן גאָר אין
 גיכן זוכה זיין צו הערן שופר של משיח, אָמן! אַ גוטע
 נאַכט, ר' אברהם."

ר' אברהם האָט זיך געאיילט. ער איז געלאָפן
 צו ר' מענדלעך.

באלד צומאָרגנס האָט ר' מענדל פעלדמאָן אליין
 אַהינגעפירט דעם מעמאַראַנדום קיין קעלין און אי-
 בערגעגעבן אין די ריכטיקע הענט אַריין, און ר'
 מרדכילע איז געוואָרן רב אין סקאַרזשיסק.

און ר' מאַשקע האָט געהאַלטן אין אין אַפּשלעפּן
 מיט אַנשרייבן די מסירה. ער האָט געזאָגט די „סטאַ-
 שאַווצעס“: „יעדעס וואָרט וועט זיין אַרויסגעוואָרפן,
 ווייל ר' מרדכילע איז שוין געבעך באַשטעטיקט גע-
 וואָרן פון דער רעגירונג צו זיין רב אין סקאַרזשיסק.
 ווי אזוי קאָן יאָך גיין קעגן מלכות? דאָס איז אַ הימל-
 זאָך, דעריבער מוז מען שלום מאַכן מיטן גורל, ווייל
 אזוי איז זיין ווילן. אַן דעם רבוננו של עולמס ווילן
 מאַכט זיך גאַרנישט. לאַמיר זוכה זיין אַקעגן צו גיין
 משיחן. אָמן!“

* * *

אין ר' מענדל פעלדמאָנס שטיבל האָט געדאוונט
 אַ נידעריק יידל, מיט אַ בדייטער, לאַנגער, קאַלטענער-
 וואַטער באָרד. מען האָט אים גערופן ברוכל טאַלנער,
 ווייל ער איז געווען אַ טאַלנער חסיד. כל ימיו האָט
 ער געוואוינט בחינם אין פיר צימערן, אין ר' מענדלס

א הויז. ר' מענדל האָט אים אויך אויסגעהאַלטן מיט פרנסה. ער האָט געהאַט דריי זין און דריי טעכטער. ביים דאָוונען איז ער געשטאַנען אָנגעלענט אָן דער וואַנט נאָענט צום עמוד, אַראָפּגעצויגן דעם פאַר-שוויסטן גרויסן וואַלענעם טלית איבערן פנים. אין מיטן דאָוונען האָט ער געקנאַקט מיט די פינגער, גע-פאַטשט זיך אין שטערן, געכאַפט מיט אויסגע-שטרעקטע הענט מלאכים אין דער לופט, געקלאַפט אין שולחן, געטופעט מיט די פיס אין דער פּאָדלאַגע און אויסגעשריגן יעדע עטלעכע מינוט: „אַי-אַי-אי! אַ-אַי-אי!“ ר' ברוכל איז געווען אַ תלמיד-חכם און אַ גרויסער קבצן. ר' מענדל פלעגט מיט אים צוזאַמען לערנען אַ בלאַט גמרא. זיי פלעגן צוזאַמען שפּאַצירן און שמועסן. מיט איין וואָרט, זיי זיינען געווען חברים. ר' מענדל האָט שוין צוגעזען, אַז ברוכל זאָל האָבן אויף שבת און יום-טוב און זאָל חלילה אויך נישט הינגערן אין די וואַכן טעג:

שפעטער האָט אים ר' מענדל אָן עצה געגעבן, ער זאָל מאַכן ברויט-קוואַס. יידן וועלן קויפן דעם גע-טראַנק. ער האָט געפּאָלגט און ער האָט פון דעם גע-האַט פרנסה בריווח;

שפעטער, ווען דאָס שטעטל איז געוואָרן גרעסער און מען האָט שוין נישט געהייצט די אויוונס בלויז מיט האַלץ, נאָר אויך מיט קוילן, האָט ר' מענדל פעלד-מאַן געזאָגט צו ר' ברוכלען: „הער, ברוכל: אַזוי ווי אין מיין פאַבריק אַריין קומען אָן גאַנצע צוגן מיט קוילן, וועל איך דיר געבן אַ מתנה אַ גאַנצן וואַגאָן קוילן. איך וועל דיר אויפשטעלן אַ שאַפּע ביי דיר אויפן הויף און דו וועסט האָבן אַ סקלאַד מיט קוילן. דיינע טעכטער זיינען שוין אונטערהגעוואַקסן, מען דאַרף

זיי חתונה מאַכן. ביי דעם מסחר וועט דיר גאָט העלפן — אַ וואַגאַן קוילן איז נישט אַ פלעשל קוואַס. וועסט פאַרקויפן דעם וואַגאַן קוילן, וועסטו שוין אליין קען נען קויפן דעם צווייטן וואַגאַן קוילן א. א. וו. און וועסט האָבן פרנסה בריווח". און אַזוי איז טאַקע געווען. ר' מענדל האָט אים געשטעלט אויף די פיס. און ער האָט נאָך אַלץ ניט גענומען ביי אים קיין דירה געלט: נישט פאַר דער וואוינונג און נישט פאַר דעם כקלאַד. און פאַר דעם וואַגאַן קוילן האָט ר' מענדל קיין מאָל נישט פאַרלאַנגט, ער זאל אים באַצאָלן. ר' ברוכל איז שיינע יאָרן געווען דער איין-און-איניציקער קוילן-סוחר אין שטעטל און ער האָט גע-מאַכט גאָר גוטע געשעפטן. ווייל גוים און יידן האָבן געמוזט ביי אים קויפן.

* * *

ווי נאָר ר' מענדל האָט פאַרגעשלאָגן, אַז ר' מרדכיילע זאל ווערן רב אין שטעטל, האָט ר' ברוכל פאַרלאָזט ר' מענדלס שטיבל און איז אַריבער דאווענען אין אַלעקסאַנדער שטיבל און האָט מיט זיין גאַנצן ברען געקעמפט קעגן ר' מענדלען פאַר דעם סטאַשעווער. ער איז געוואָרן אַ דם שונא פון ר' מענדל פעלדמאַן, כאַטש ער האָט אים אַזויפיל גוטס געטאָן. ער האָט זיך אַריינגעוואָרפן אין קאַמף מיט זיין גאַנצער חסידי-שער התלהבות קעגן ר' מענדלען. ווען ער האָט גע-זען, אַז ער האָט פאַרשפילט, אַז ר' מענדל האָט גע-וואונען און זיין ר' מרדכיילע איז געוואָרן רב אין שטעטל — האָט ער דאָס נישט געקענט איבערהאַלטן און געוואָלט נקמה נעמען אָן ר' מענדל פעלדמאַן. איז ער אַריינגעפאַרן קיין קינצק צום שלעדיוואַטעל און פאַרמסרט ר' מענדלען מיט די ווערטער: „דער פאַן

מענדל פעלדמאן איז א גנב. איך בין אן עדות: ווען די פאבריק איז געגאנגען, האָט ער באַגנבעט זיין שותף דעם פּאָן גראַבינסקי. ווען ס'איז איין מאָל אָנגעקומען אַ צוג מיט קוילן אין דער פּאָבריק אַרײַן, האָט ער צוֹר געגנבעט אַ גאַנצן וואַגאָן קוילן און מיר אַוועקגעגעבן. האָט מען ר' מענדלען אויפגעפּאָדערט צום שלע־דיוואַטעל קיין קינצק און מען האָט אים פּאַרגעלייענט די מסירה. מען האָט געוואָלט קעגן אים פּאַרפירן אַ קרימינעלן פּראָצעס. מען האָט אים געפּאַרשט. נאָר ער איז דאָך עפעס געווען ר' מענדל פעלדמאן דער חכם, האָט ער זיך אַרויסגעדרײט. איין מאָל האָט ער געזאָגט: „אַלע צרות האָב איך איבערגעטראָגן. אָבער די נבלה וועט מיין קראַנק האַרץ נישט, איבערטראָגן. און זיין קראַנק האַרץ איז פון דעם טאַקע נאָך קראַנק קער געוואָרן; ר' ברוכל טאַלנער האָט נאָך אַלץ געוואוינט אין ר' מענדל פעלדמאָנס הויז אן דירה געלט און געפירט דאָס קוילן־געשעפט. און ר' מרדכיילע איז געזעסן אויף זיין כסא הרבנות ביז די נאַציס זיינען באַפּאַלן פּוילן.

* * *

ר' מענדל פעלדמאן האָט שוין זיינע פּאָבריקן מער נישט געקאַנט „אוראַכאַמיען“ (לאָזן אין גאַנג). דאָרטן איז געווען אַזא אױוױז, וואָס האָט געמוזט שטענ־דיק ברענען. אויב ער איז אויסגעלאָשן געוואָרן, האָט מען שוין אים מער נישט געקענט איינהייצן. די משפּטים אין די געריכטן האָבן זיך געשלעפּט יאָרן. די האַלב־פּאַרענדיקטע סחורות זיינען קאַליע געוואָרן, די מאַשינען זיינען פּאַרראַסטעט געוואָרן. עס איז גע־בליבן שטיין אַ חורבה — אַ טױטער קאַפּיטאַל; דאָס איז געבליבן פון ר' מענדלס מי און מאַטערניש. און

ר' מענדל האָט געזאָגט : „אַ ייִדישער מאַיאָנטעק אין גלות קאָן נישט לאַנג דויערן, העכסטנס איין דור אָדער צוויי דורות.“

* * *

ר' מענדל פעלדמאַן האָט אויספלאַנירט צו עפענען אַ פאַבריק אויסצואַרבעטן שטאַלענע קאַסקעס. פאַר דעם איז נישט נויטיק קיין גרויסע פאַבריק און די רעגירונג נויטיקט זיך אין דעם : פאַר די פייערלעך-שער, מיליטער און פאַליציי. אָבער ער האָט אויף דעם נישט געהאַט דאָס געלט (געלעבט האָט ער פון דירה־געלט פון זיינע הייזער אין וואַרשע און אין בערלין). האָט ער זיך געוואַנדן מיט אַ בקשה צו דער פוילישער רעגירונג נאָך אַ הלוואה פון הונדערט טויזנט זלאָטעס. ער איז גרייט געווען צו צאָלן דעם העכסטן פּראָצענט. כאָטש די פאַבריק איז נויטיק געווען פאַר דער פאַרטיידיקונג פון לאַנד, דאָך האָבן די פוילישע אַנטיסעמיטן אָפּגעוואַרפן זיין בקשה.

* * *

אַ יידן טאָן אַ טובה, איז ר' מענדל פעלדמאַן גרייט געווען צו גיין אין פייער און וואַסער. איין מאָל איז ר' מענדל געקומען צו פאַרן מיט דער באַן, איז ער געווען צוגעקילט. זיין פּורמאַן האָט אים אָפּגעוואַרט מיט זיין, ר' מענדלס, דראַשקע, און ער האָט אים אַהיימגעפירט. דאָ האָט אויף אים געוואַרט אַ ייד אַן אַרעמאַן, וואָס האָט קוים געצויגן זיין בידנע שטיקל ברויט פון אַ קליין קרעמל. דער פוילישער סקאַרב האָט אים געשטעלט אַזעלכע הויכע פּאַדאַטקעס (צינזן) צו צאָלן, וואָס דער ייד האָט דאָס גאַרנישט פאַרמאַגט.

דער סעקוועסטראַטאָר (מאַרשאַל) האָט אים קאָנפּיס־קירט דאָס ביסל סחורה, וואָס איז נישט געווען זיינס, ווייל ער איז פאַר דעם שולדיק דאָס מעבל. די שבת־דיקע מלבושים, די לייכטער און דאָס מעבל פון זיין כלה מיידל, וואָס גייט אַצינד חתונה האָבן. פּרייטיק אויפן מאַרק וועט פאַרקומען די ליציטאַציע, וואו די גוים, די אַנטיסעמיטן, וועלן אָפקויפן פאַר גראַשנס דאָס יידישע האָב און גוטס, וואָס ס'איז אַנגעקומען מיט שווייס און בלוט; „ראַטעוועט מיך, ר' מענדל, ווייל כ'וועל בלייבן אַ בלוטיקער אַרעמאַן“. האָט זיך דער ייד צעוויינט.

„זאָרגט נישט' ר' נחמיהלע, גיט מיר די פּאַפּירן, אין דריי־פּערטל שעה אַרום גייט אָפּ אַ צוג קיין קינצק און ביז מנחה וועל איך נאָך באַוויזן מיט גאָטס הילף צו דערליידיקן פאַר אייך אין סקאַרב“. און צום גוי, דעם פּורמאַן, האָט ער געזאָגט; „בילסקי, שפּאַן נישט אויס דאָס פּערד, פיר מיך גלייך צו דער באַן“. דער ייד איז אַהיימגעגאַנגען אַ דערפרייטער אַנזאָגן זיין ווייב די גוטע בשורה. ר' מענדל האָט זיך נאָר גע־זען מיט זיין ווייב און קינדער און איז אַ פאַרקילטער, מיט היץ, געפאַרן קיין קינצק אין סקאַרב אַריין. ער האָט דעם ייד אָפּגעראַטעוועט. ער האָט אים אויסגע־קויפט פאַר אַ ביסל געלט און מען האָט אַראָפּגענומען די קאָנפּיסקאַציע. ר' מענדל האָט זיך אויפן וועג שטאַרקער צוגעקילט און ער איז אַהיימגעקומען מיט הויכן פיבער און אַ שטעכעניש אין דער לינקער זייט. מען האָט גערופן אַ דאָקטאָר און ער האָט פּעסטגע־שטעלט אַ לונגען־אַנצינדונג. די דאָקטוירים האָבן אַלצדינג אַנגעוואַנדן אים צו ראַטעווען, אָבער צייט ר'

ברוכלס מסירה איז זיין האַרץ שטאַרקער קראַנק גע-
וואָרן און ער האָט נישט אויסגעהאַלטן.

פאַר זיין פטירה האָט ער צונויפגערוּפן אַלע זיינע
קינדער און ער האָט צו זיי אַזוי געזאָגט: „עס איז
געקומען מיין צייט צו גיין אויפן עולם האמת. דאָ איז
אַן עולם השקר פון רשעים, משוגעים און נאַראַנים.
מיט זייער ווייניק חכמים. איך ווייס, אַז איך לאָז
קיינעם נישט איבער. קיינער פון אייך וועט נישט
פאַרזעצן מיינע דרכים און דאָס טוט מיר שטאַרק
וויי... אָבער פאַר יידן האָט זיך מיר יאָ איינגעגעבן
אייך מגדל צו זיין... זייט־זשע גוטע און ערלעכע
יידן און איר זאָלט תמיד זיין גרייט צו העלפן
מענטשן... ער האָט געשעפטשעט מיט צוגעמאַכטע
אויגן ווידוי און ער האָט אויסגעהויכט זיין נשמה.

* * *

שרעקלעך האָט געווירקט דער טויט פון ר' מענדל.
יידן און גוים, קליין און גרויס האָבן אים באַוויינט.
אַן אַרעמע פוילישע אלמנה איז צוגעקומען צום פלוים
פון פאַן פעלדמאַנס גאַרטן, זיך געריסן די האַר פון
קאָפּ און יאָמערלעך געוויינט: „אַ, יעזוס מאַריאַ! דער
פאַן פעלדמאַן איז געשטאַרבן! באַזשע [גאַט], פאַרוואָ
האַסטו דאָס געטאָן? ווער וועט אַצינד העלפן מיר מיט
מיינע יתומימלעך?“ זי האָט דערציילט: „ווען זי
איז געבליבן אַן אלמנה מיט פיר יתומים האָט זי דער
מאַן איבערגעלאָזט אַן איין גראַשן. ער האָט אַלץ פאַר-
קרענקט. איז זי געגאַנגען אין מאַגיסטראַט אַריין נאָך
זאַפּאַמאַגע [רעליף], האָט מען זי יעדן טאַג געהייסן
קומען מאַרגן און איין באַאַמטער האָט זי געשיקט צום

צווייטן און זי מיט די קינדער האָבן געליטן פון הונג-
 גער. איין מאָל נאָך אַזאַ באַהאַנדלונג איז זי געבליבן
 שטיין ביים אַרײַנגאַנג פון מאַגיסטראַט און זי האָט זיך
 צעוויינט אויפן הויכן קול. דאָ איז דער פּאָן פעלדמאַן
 אַרויסגעקומען פון מאַגיסטראַט און ער האָט מיך גע-
 פרעגט מיט רחמנות: „פאַרוואָס וויינט די פּאַניע?“
 האָב איך אים אַלצדינג דערציילט. דער פּאָן פעלדמאַן
 איז דאָך געווען דער ערן בורמיסטזש (מעיאָר). האָט
 ער אַרויסגענומען אַ נאַטיץ־ביכעלע, מיך געפרעגט ווי
 איך הייס, ער האָט עפעס אויפגעשריבן און זיך אונ-
 טערגעשריבן. ער האָט אַרויסגעריסן דאָס בלעטל, מיר
 געגעבן און געזאָגט: „גיי שוין אַרײַן צום בורמיסטזש
 און גיב אים דאָס צעטל“. איך האָב אַזוי געטאָן און
 איך האָב באַלד באַקומען זאַפּאַמאַגע און איך באַקום
 זי נאָך. אַצינד ווער וועט מיר העלפן, אַז דער פּאָן
 פעלדמאַן לעבט שוין נישט?“ האָט זי געפרעגט די
 דורכגייער, וואָס האָבן זי אַרחמגערינגלט. און טייל
 האָבן מיטגעוויינט מיט איר.

* * *

אין טאָג פון ר' מענדלס לוויה זיינען אַלע יידישע
 און גויאישע געשעפטן געווען פאַרמאַכט. יידן האָבן
 געזאָגט תהילים. באַלעמעלאַכעס האָבן געלאָזט שטיין
 די אַרבעט. עס זיינען געקומען צו דער לוויה די
 שענסטע יידן פון די אַרומיקע שטעט, שטעטלעך און
 דערפער, אפילו פון וואַרשע. אַלע יידן און גוים פון
 שטעטל און די אַרומיקע דערפער, אויך די אַלעקסאַנ-
 דער חסידים — די „סטאַשאַווצעס“. די מלמדים האָבן
 צוגעמאַכט די חדרים און האָבן אויסגעשטעלט די

תלמידים צו פיר אין אַ ריי און זיי האָבן מאַרשירט נישט ווייט פון דער מיטה און געזונגען: „צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו“. דער שמש, דער אַלטער יוקל, איז געגאַנגען צווישן די מלווים און געקלונגען מיט דער גרויסער בלעכענער צדקה־פושקע און גע־שריגן מיט אַ לוויה־ניגון: „צדקה תציל ממות!“ און די מלווים האָבן אַריינגעוואָרפן מטבעות. די נושאי המטה האָבן דעם נפטר געטראָגן אין נייעם בית־המדרש אַריין, פון וועלכן ער האָט געהאַט געלייגט דעם ווינקלשטיין און געהאַלפן מיט אַ סך געלט אויפ־צובויען; דאָ זיינען פאַרגעקומען הספדים פון גרויסע תלמידי חכמים. אַלע האָבן אַרויסגעברענגט, אַז ר' מענדלס אַרט קאָן קיינער נישט פאַרנעמען, אַז אַזעלכע יידן וועלן מער שוין נישט זיין און אַז די קרוין פון סקאַרזשיסקער יידן איז צוגענומען געוואָרן.

מען האָט דעם נפטר געטראָגן די פיר קילאָמעטער צום בית עולם. יעדער האָט זיך געריסן צו טאָן די מצווה, האָבן די זכיה צו טראָגן אַביסל דעם נפטר. דער טרעגער, בערל יאַסעק, האָט זיך נאָכגעשלעפט פון הינטן מיט זיין געפגרט פערדל און פאַרמעליקטן וואָגן: אפשר וועט דער עולם מיד ווערן צו טראָגן און אַרויפלייגן דעם נפטר אויפן וואָגן. אָבער ער האָט סיי ווי געקריגן באַצאָלט פאַר זיין „יאָדע“. און טאַקע פאַר אַ גאַנצן טאָג אַרבעט.

די פרישע אלמנה, מיין מומע באַשעלע, די יפת־תואר, איז געגאַנגען הינטער דער מטה, געפירט אונ־טער די הענט פון אירע שוועסטער. זי איז געווען גע־קליידט אינגאַנצן אין שוואַרץ. דאָס פנים איז געווען פאַרדעקט מיט אַ שוואַרצן שאַל. הינטער איר זיינען

געגאנגען אלע ר' מענדלס קינדער. אלע האָבן כסדר געוויינט.

ביים אָפענעם קבר האָט גערעדט דער בורמיסטזש (מעיאָר), אַ פּאַליאַק, אַ סאַציאַל־דעמאָקראַט. ער האָט דערציילט וועגן דער חכמה פון פּאַן פעלדמאַן, די קלוגע פּלענער, וואָס ער האָט פּאַרגעשלאָגן אויף די זיצונגען אין שטאָטראַט און „אַז מיר, סאַציאַליסטן, האָבן באַ־וואונדערט זיין חכמה און אָנגענומען זיינע עצות, ווייל זיי האָבן געהאַלפּן פון שטעטעלע סקאַרוזשיסק אויפֿ־בויען אַ שטאָט און ער האָט אונדז געוויזן, ווי אַזוי צו העלפּן די אַרעמע און נויטבאַדאַרפטיקע. דער גרויסער מענטש, דער ייד פּאַן מענדעל פעלדמאַן, וועט אונדז זייער, זייער פעלן.“ צום סוף האָט ער זיך צעוויינט און סיי יידן און סיי גוים האָבן מיטגעוויינט.

דער לעצטער האָט גערעדט דער פּאַליאַק סטע־פּאַנאָוסקי, דירעקטאָר פון דער גרעסטער אַמוניצי־פּאַבריק אין פּוילן, וואָס איז דאָ אין די וועלדער אַרום סקאַרוזשיסק. ער האָט געזאָגט: „איך גלויב נישט, אַז איר יידן פּאַרשטייט, וואָס פּאַראַ גרויסן מענטש מיר האָבן אין פּאַן פעלדמאַן פּאַרלוירן. אַזעלכע מענטשן ווערן זעלטן געבוירן. ער איז געווען אַ געלערנטער אין וועלטלעכקייט און אַ טראַדיציאָנעלער רעליגיעזער ייד. איך האָב ליב געהאַט מיט אים צו שמועסן און נע־מען זיינע קלוגע עצות, וואָס האָבן מיר געהאַלפּן אין מיין אַרבעט פּאַר דעם פּאַטערלאַנד. ווען דעם פּאַן פעלדמאַנס פּאַבריקן זיינען אָפּגעשטעלט געוואָרן, זיי־נען געבליבן אַן ברויט הונדערטער פּוילישע משפּחות און צענדליקער יידישע משפּחות. אונדזערע קינדער האָבן זיך געלערנט אין די שקאַלעס אין זיינע הייזער

אזוי לאנג ביז מיר האָבן געקענט אויפבויען אייגענע שקאַלעס (שולן). און ער האָט נישט פאַרלאַנגט קיין דירה־געלט. דאָס איז געווען אַ ייד, וואָס האָט געהאַלפן בויען פּוילן. ער האָט מיך באַצויבערט מיט זיינע מעשהלעך פון תּלמוד און פון דער ביבל. איך קאָן נאָך אַלץ נישט געלויבן, אַז ער לעבט שוין מער נישט. דער מלאך המות איז אכזריותדיק...“ ער האָט זיך צע־וויינט און נישט געקענט ווייטער רעדן. אַלע האָבן מיטגעוויינט.

יעדער האָט גענומען אַ שפּאַדעל, אים איבער־געדרייט אויף דער פאַרקערטער זייט און מיט אים דריי מאַל אַריינגעשיט ערד אין קבר אַריין. ווען דער קבר איז געווען צוגעשיט, האָבן אַלע ר' מענדל פעלד־מאַנס זין געזאָגט קדיש, מיט וויינענדיקע און געבראַ־כענע שטימען. די יידן פון סקאַרזשיסק האָבן שטאַרק געפּילט, אַז די קרוין פון זייער קאַפּ איז אַראַפּגעבראַכן געוואָרן.

עטלעכע יאָר שפּעטער איז אין פּוילן אַנטשטאַנען אַן אַנטיסעמיטישע רעגירונג. זי האָט געוואַלט איינ־פירן די נאַצישע נירענבערגער געזעצן לגבי יידן. דער ייד אין נישט זיכער געווען מיטן לעבן. ווען היטלער באַפּאַלט נישט פּוילן, וואַלטן די פּאַליאַקן אַליין געווען אויסגעהרגעט די יידן. דער יידישער סענאַטאָר ליי־בעלע מינץ האָט עטלעכע יודשים פאַר דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה געזאָגט: „יידן, ס'איז נישט גוט, מען מוז האָבן אַ מלחמה, אפשר דעמאָלט וועלן די פּאַליאַקן קליגער ווערן“. דערנאָך איז היטלער אַנגעפּאַלן אויף פּוילן און די פּאַליאַקן זיינען נישט קליגער געוואָרן.

אין ניינצן הונדערט צוואנציקער יארן איז נאך
 סקארזשיסק געווען א דארף מיט סאסנאווע וועלדער,
 לאנקעס און פעלדער, וואו ס'איז געוואקסן קארטאפל,
 קארן, ווייץ און גערשטן. אין טויזנט ניין הונדערט דריי-
 טיקער יארן האבן שוין יידן דא געהאט אויפגעבויט
 א שטאט מיט א האנדלס-צענטער, מיט אלערליי גע-
 שעפטן, מיט גרויסע שוין-פענצטער און הויך שטאקיע
 הייזער, מיט די מאדערנסטע באקוועמלעכקייטן. די
 שטאט האט געהאט אן ערך זעקס הונדערט יידישע
 משפחות. די פאליאקן האבן געהאלטן אין איין זאגן:
 „זשידקי, די הייזער זיינען אייערע, אבער די ערד
 איז אונדזערע“.

* * *

די בלוטיקע ליקוידאציע פון דער סקארזשיסקער
 געטא איז פארגעקומען אין הושענא רבה, תש"ג,
 1942 יאר. די יידן, וואס זיינען נישט דערמארדעט
 געווארן אויפן ארט פון דייטשן און אוקראינער, זיינען
 פארשיקט געווארן אין דער טויט-פאבריק, טרעבלינקע.
 צען יידן, וואס זיינען נאך דער מלחמה צוריקגעקומען
 פון די קאנצענטראציע-לאגערן, האבן די פאליאקן אין
 איין נאכט זיי אפגעהאקט די קעפ מיט העק. דאס וואס
 יידן האבן אויפגעבויט איז געבליבן, אבער קיין איין
 ייד איז דארטן נישט געבליבן. זייער האב-און-גוטס
 אָבן צוגערויבט און געירשנט זייערע מערדער.

די דייטשן מיט די פאליאקן און אוקראינער האבן
 דערמארדעט ר' מענדלס ווייב, אלע זיינע קינדער
 און אייניקלעך. צום רב ר' מרדכי לען האבן די דייטשן

געטאָן דאָס זעלבע, וואָס די רוימער האָבן געטאָן אונט־
טערן קייסער אַדריאַן צום תנא רבי יהודה בן בבא :
זיי האָבן אים צוגעבונדן ביים האַלדז מיט אַ שטריק
צום עק פון אַ פערד, און זיי האָבן אונטערגעשמיסן
דאָס פערד עס זאָל זיך צעבריקעווען. דאָס פערד האָט
דעם קדוש געשלעפט איבער די גאַסן אויף דעם שטיי־
נערנעם ברוק. די פּאַליאַקן האָבן זיך צוגעקוקט, דער
גרעסטער טייל האָט געלאַכט און געהירושעט פון
גרויס הנאה. אַזוי האָט מקדש השם געווען דער תמי־
מותדיקער, גרויסער תלמיד־חכם און צדיק, ר'
מרדכיילע. מען וויסט נישט וואו ס'איז אַהינגעקומען
זייער געביין. דאָס בית־עולם האָבן די פּאַליאַקן אָפֿ־
געמעקט. פון ר' מענדלס מצבה האָט אַ פּאַליאַק גע־
מאַכט אַ וואַנט פאַר זיין אָפּטריט. פון די אַנדערע מצבות
האָבן די פּאַליאַקן געבויט הייזער און אויסגעפלאַסטערט
די גאַסן.

השם ינקום דמם !

א שאַנק אין געמאָ

הערש זיף איז געווען אַ דאַרער, מיט אַן אויסגעבלייבט לענגלעך פנים און אויסגעלאָשענע אויגן. ער איז געקומען פון קאַליש קיין לאַדזש און דאָ חתונה געהאַט עמלעכע וואָכן איידער די צווייטע וועלט-מלחמה איז אויסגעבראַכן. עס איז אים, מיט זיין ווייב העניע, געלונגען אַריינצוראַטעווען אין געמאָ אַריין זייער גאַנצן חתונה-אויסשטייער, אויך צוויי בעטן, אַ מיט מיט שטולן און אַ וועש-שענקל. הערש זיף האָט אַזוי לאַנג געהאַלטן אין איין לויפן אין דער גמינע נאָך אַרבעט, ביז עס זיינען אים פאַרמאָסט געוואָרן די פאַר-פירערשע ענטפערס פון די באַאַמטע און ער האָט זיך איבערצייגט, אַז דער עיקר זיינען „פלייצעס“ (פראַטעקציע). און אַצינד ליגט ער אין איין בעט, זי אין צווייטן בעט, כמעט דעם גאַנצן מעת-לעת, פון הונגער און קעלט, פונקט ווי אַלע שכנים דאָ.

זי, העניע, איז געווען אַ נידעריקע און אַ שמאַלע, אויך שוין מיט אַ לאַנג אויסגעצויגן פנים און גרויסע אויסגעלאָשענע, שוואַרצע אויגן. העניע איז געווען אַ שמילע ווי אַ טויב. קיינמאַל האָט מען פון איר קיין הויך וואָרט נישט געהערט. זי האָט אין זיך געטראָגן דעם צער פון הונגער און קעלט. ביידע האָבן שטאַרק געגלויבט, אַז די מלחמה וועט זיך אַ ליאָדע טאַג ענדיקן.

ווען די זון איז געגאַנגען העכער און נישט געקאַנגט אירע שטראַלן און האָט זיך אויך באַוווּזן ביי זייערע פענצער, האָבן ביידע אַרויסגעהאַנגען אינדרויסן איבער די פענצער, זייער גאַנצן חתונה-אויסשטייער: הערש זיפ'ס שוואַרצן ווינטערמאַנטל מיט אַ סאַמעמענעם קאַלנער, אַ טונקל בלויע געהאַקטע קאַפּאַטע, און הויזן מיט מאַנקעטן, מיט אַ קנייטש: אַ פאַר גאַנצע און אַ פאַר האַלבע שטובלעטן, אַ האַלב-טויז ווייסע אויבערהעמדער מיט פיקענע קעלנער, אַ פאַר ווייכע, לעדערנע שמעק-לאַטשן און אַ יידיש היטל (אַ קליינס, אַ קיילעכדיקס, פון שוואַרצן טוך מיט אַ דאַשעק אין פאַרם פון אַ נאַר-וואָס געבוירענער לבנה). זיי האָבן אויך אַרויסגעהאַנגען צוגלייך: העניעס אַ שוואַרצן ווינטערמאַנטל, אַ העלען זומער-מאַנטל, אַ קאַסמיוס, עמלעכע קליידער, אַ פלושן היטעלע און אַ היטעלע, וואָס זי אַליין האָט זיך אויסגעשטריקט און צוויי פאַר לאַטשן.

דאָס אַלץ איז ניי געווען, ווי פון דער נאַדל אַוועק. נאַר באַוואַקסן מיט גרינעם שימל... נאָך עמלעכע טעג הענגען אויף דער זון, איז דער שימל ווייס געוואָרן און מיט נאַך עמלעכע טעג הענגען אויף דער זון.

איז דער שימל אַוועק. אַבער נאָכ'ן צוריקהאַלטן עמלעכע טעג אין שטוב, איז ווידער געווען גרינער שימל. האָבן זיי באַשלאָסן טאָג-מעגלעך דעם אויסשטייער צו לופטערן סיי עם איז יאָ דאָ וון, סיי נישט, אַבי עם וועט נישט רעגענען. דערביי האָבן זיי געמאַכט אַ קאַמונע מיט דער וון: איין טאָג האָט ער אויפגעהאַנגען זיין אויס-שטייער איבער דעם פענצטער, וווּ עם איז איצט אויף עמלעכע שעה צוגעקומען די וון, און איין טאָג זי. צום צווייטן פענצטער איז די וון לגמרי נישט צוגעקומען, ווייל עם איז געווען אין אַ ווינקל נעבן אַ הויכער מויער.

ווען זיף האָט דערזען, אַז דער שימל איז אַראָפּ, האָט זיך אויף זיין אויסגעדאַרט פנים באַוווּזן אַ נחתדיק שמיכעלעך:
— יאָ, די מלחמה קען זיך יעדע מינוט ענדיקן, ביים רבונג של עולם איז אַלץ מעגלעך און מיר וועלן אַהיימגיין אין נייע מלכושים. יאָ, יאָ, העניע לעבן! — האָט ער געזאָגט צו זיין ווייב און זי האָט צוגעשאַקלט מיטן קאָפּ: „מסכים“.

* * *

הערש זיף האָט אַרויפגערוּפן צו זיך אין שטוב אַריין דעם וועכטער שמחה בלושטיין:

„נו, טרעפט, פאַניע בלושטיין — האָט ער אים געפרעגט מיט זיין שוואַכער שמים. — מיט וואָס האָט מיין ווייב היינט אַפגעקאַמט? — קוקנדיק אים אין די אויגן אַריין, מיט אַ שקאַציש שמיכעלע, ווי אַ חדר-יינגל, וואָס טוט צונאַר מאַכן זיין חבר מיט אַ שווער רעמעניש. בלושטיין האָט זיך אַרומגעקוקט אין יעדן ווינקל און געזען אַז אַלץ איז ווי געווען: די לייסטן פון דער מיר, פענצטער און דער פאַד-לאַגע האָט די קיך שוין לאַנג איינגעשלונגען. די פאַדלאַגע גופא, קען ער ניט אַרונטעררייסן, ווייל ער קען נאָך אַרונטערפאַלן — ער וווינט אויפן צווייטן שטאָק. אויסער דעם: קאַנטראַלירט אים יעדע פאַר טעג דעם „קייסער“ רומקאַוסקיס אַ מענטש, — צי ער צערייסט נישט די פאַדלאַגע. די בעטן, דער מיט מיט די שמוּלן שטייען גאַנצע אַגב, זיינען דאָס נייע מאַדערנע בעטן. פאַר זייערע אַלמע, שווערע דעמבאַווע בעטן האָבן זיי באַקומען די נייע, און מען האָט זיי נאָך צוגעצאָלט אַזויפיל געלט, וויפיל שווערער זיי האָבן געוויגן. בלושטיין האָט זיך געבראַכן דעם קאָפּ, ער האָט געוואַלט טרעפן, ער זאָל נישט בלייבן אָן אַפגענאַרט יינגל.

— „נו, טרעפט! — איר וועט נישט טרעפן, האָ? —“ רייצט זיך שוין הערש זיף מיט אים.

„פאַרוואָס נישט? מיט דעם ברעט, וואָס איר האָט גענומען ביים בלעכער!“ — האָט ער אויסגעשריען מיט אַ טאָן, ווי מען פאַר-

ענטפערט א רעטעניש.

„כא-כא-כא-כא! א שיינע מעשה. פארוואס זאגט איר נישט, אז מיטן פאראיאריקן שניי? — נאך דעם ברעט האט שוין לאנג א האן געקרייט. עס איז שוין אפילו פון אש קיין זכר נישטא!“ — האט זייף טרוםפירט.

די מעשה איז אזוי געווען: ס'האט ביי זייפן אריינגערעגנט, אז ער האט געמוזט אינטערשמעלן שיסלען אויף די בעטן. האט ער זיך קוים מיט צרות דערבעטן ביים אדמיניסטראטאר איבער די הייזער, פון דעם ראיאן, ער זאל אים שיקן א בלעכער, צו פארריכטן דעם דאך. דער בלעכער איז ארויפגעגאנגען אויפן בוידים. עס דויערט נישט קיין צוויי מינוט און זייף הערט איבער זיין קאפ רייסן ברעטער און דער בלעכער איז זיך באלד בנעימותדיק אראפגעגאנגען מיט ברעטער אונטערן ארעם. איז זייף צו אים ארויס מיט א געוואלד:

„איר זענט א רוצח! איר האט מיך אפגעשאכטן אן א מעסער!

ביו איך האב אייך דערלעבט צו זען, איז מיר שיער די נשמה ארויס. אַנשטאַט צו פאַרריכטן דעם דאך האט איר אים גאר צעבראַכן?!

אַנשטאַט צו ברענגען ברעטער צום פאַרריכטן, נעמט איר גאר אַהיים ברעטער?!

ווי האט איר גאט אין הארצן?!

„גייט שוין! גייט שוין! — האט אים דער בלעכער בנעימות-דיק געענטפערט — צוליב אזא „דראַבנאַסטקע“ (קלייניגקייט) לוינט זיך אייך אזוי ס'הארץ אפצועסן? דאס הויז איז דען אייערס? ביז ס'וועט רעגענען, קאן זיך די מלחמה ענדיקן. איר זעט דאך וואסארא היצן עס זיינען, אינעם זומער רעגנט זעלטן, און אז עס רעגנט יא, איז קוים א רעגנדלמשינע — דער דאך ווערט אפילו נישט איינגער-נעצט. דערצו איז היינט א טרוקענער זומער — שבועות האט נישט גערעגנט, אויב עס רעגנט נישט אין שבועות רעגנט זומער זעלטן. און ביז הארבסט, וועט מען שוין האבן פארגעסן אז עס איז אמאל געווען א מלחמה, מיט א געטא און מיט א „קייסער“ רומקאווסקי...“

„אפגעהיטן זאל מען ווערן, אז די מלחמה זאל נאך דויערן ביז הארבסט — איז אים זייף אריינגעפאלן אין די רייד — די מלחמה שלעפט זיך שוין באלד צוויי יאר!“

„נ, יא, — נעמט אייך א ברעט, וועט איר אויך האבן מיט וואס אפצוקאכן. דאס איז א סגולה די מלחמה איבערצולעבן.“ — האט ער אים אריינגערוקט א ברעט אונטערן ארעם.

זייף האט זיך געטראכט: אזא יאר שוין אויף מיר, ווי דער ייד איז גערעכט.

„וואס זאל איך מיט אייך טאן? זאל איך אייך איבערעגעבן צום „קייסערס“ פאליציי? ווי קען איך דאס? — האט ער צו אים

געזאגט צוכאפנדיק דאס ברעט מיט ביידע הענט. — א, פאר אים דארפט איר זיך היטן — האט זיך אנגעוויזן אויף בלושטיינען — ער איז דער, וואס גיט אכטונג, אז מען זאל נישט גנבענען קיין האלץ." דער בלעכער האט זיך אביסל דערשראקן. נאר בלושטיין האט אים א גלעט געגעבן מיט א רחמנותדיקן בליק, האט עס אים בא-רויקט. און זיך האט צוגעגעבן:

„שרעקט אייך נישט. אזא יאָר שוין אויף מיר וואָסאַרע מענטש דער ייד איז, האָ פאַניע בלושטיין? אויף אייך קען איך שווערן, אז איר וועט קיינעם קיין שלעכטס נישט מאַן."

דער בלעכער האט זיך גיך אָפּגעטראָגן מיטן בינטל ברעטער, און זיך האָט זיך אַריינגעשאַרט אין שטוב אַריין מיטן ברעט. ער האָט עס צעפּיצלט און אַיינגעטיילט אין חלקים אויף עטלעכע טעג צו קאַכן.

ביים צוטיילן די חלקים האָלץ דעם ווייב, האָט ער זי געפרעגט: „הענשי, ווי זאָגט מען אין משוגענעם „מלוכה": וווּ איז דאָס גע-הערט געוואָרן, אז ביי יידן זאל פּערד-פּלייש זיין כּשר און האָלץ טריפּה?"

„אין אַ פּאַרדרייטער וועלט — איז אַלץ פּאַרקערט", האָט זי אים געענטפּערט — „דאָס איז נאָר מעגלעך אין רומקאָוסקיס „מע-לעקע" (מלוכה).

„אלזא, טרעפט זשע פאַניע בלושטיין, מיט וואָס האָט מיין ווייב היינט אָפּגעקאַכט? ... איר וועט נישט טרעפּן, האָ?" האָט ער זיך שוין מיט אים גערייצט.

„ניין!" האָט בלושטיין מיט אַ זיכערן טאָן אַ זאָג געטאָן. הערש זיך האָט געעפּנט דאָס וועש-שענקל מיט אַ מינע פּון אַ דערפּינדער, בעת ער דעמאָנסטרירט זיין ווערק.

בלושטיין זעט: אַלץ שטייט אין בעסטן אַרדענונג: אי דאָס גלאַז-וואָרן, אי דאָס פּאַרצעלאַן. אַפּילו דאָס פּאַפּיר, וואָס איז אונטער-געלייגט אונטער די וועש, איז אויסגעגלויכט אָן אַ קנייטש. די וועש ליגט אין בעסטן אַרדענונג. בלושטיין ווונדערט זיך: „וואָס ווייזט ער מיר דאָ?"

זיך האָט שוין לענגער נישט געקענט אויסהאַלטן נישט צו באַווייזן זיין חכמה. האָט ער גיך אויפּגעהויבן ס'פּאַפּיר און געוויזן: „איר זעט? ... צו וואָס דאַרף מען האָבן גאַנצע ברעטער אויף פּאַליצעס, אז ס'זיינען גענוג לייסטן? — דרייט ער מיטן גראַבן פינגער מיט אַ גמרא-גנוג — האָב איך מיר, פאַרשטייט איר מיר, אַרויסגענו-מען די ברעטער, דריי האָב איך צעהאַקט, צוויי צעשפּאַלטן אויף לייסטן און איך האָב מיר קייזערלעך אויסגעלייגט לייסטלעך, אַרויפ-

געלייגט ס'פאפיר, ווי קיינמאל גאר נישט און איך האב מיר פאליצעס ווער מיר שוין גומס גיט! נו דערקענט מען עפעס? און אצינד וועט מיין ווייב האָבן צו קאכן און צו קאכן אַ לענגערע צייט — ווייזט ער אים אויף די באַהאַלטענע: בינמלעך האַלץ, וואָס ער האָט איינגעטיילט צו עמלעכע פיצלעך — מער מאַר מען נישט פאַרנוצן! נישט גאַר בלויז דער „קייסער“ רומקאווסקי טיילט צו אַ ראַציע, גאַר איך טייל אויך צו מיין ווייב אַ ראַציע — אַ האַלץ-ראַציע. — דאָס וואָס דער „קייסער“ טיילט קיינמאל ניט; און וואָס צו קאכן געלויבט צו גאָט האָב איך!“ — און ער האָט בלושטייגען געוויזן אַ באַרג וואַרצלען פון קרויט.

נישט ווייט פון זייפן, אויף אַ גרויס פעלד, וואָס דער „אַגראַר-אַמט“ האָט פאַרדונגען רומקאווסקיס אַ מענטש, אַ געוועזענער פאַכ-ריקאנט, ווען יענער האָט אַראַפגענומען ס'קרויט, האָט זייף אויס-געגראָבן די וואַרצלען. דאָס איז געווען ביטער ווי גאל און האַרב. זייף האָט אויך אַהיימגענומען די ביטערע קרויט-בלעטער, וואָס זיינען געבליבן נעבן די וואַרצלען.

מיט צוויי וואַכן שפעטער האָט זייף ווידער אַרויפגערופן בלו-שטייגען און אים געפרעגט:

„אדריב, זייט אַ חכם און טרעפט מיט וואָס האָט מיין ווייב היינט אַפגעקאכט ס'בייסל עסן?“

און עס איז פאַרגעקומען דער זעלבער שפיל, וואָס מיט צוויי וואַכן צוריק. בלושטיין האָט זיך ווידער געבראַכן דעם קאַפ, געזוכט, גענישמערט אין יעדן ווינקל און נישט געפונען קיין שום סימן. ענדלעך, ענדלעך, האָט זייף ווידער פאַרענטפערט דאָס רעמעניש:

„פאַני, בלושטיין, צו וואָס דאַרף אַ שאַנק — האָט ער אַ פראַל אויף געגעבן די טיר פון דער וועש-שאַנק — האָבן אַ הינטער-וואַנט? איך האָב, פאַרשטייט איר מיך, טאַקע אַרויסגענומען די איבעריקע וואַנט און מיין ווייב וועט האָבן מיט וואָס צו קאכן און צו קאכן.“

די פרוי זייף האָט פון די קרויטוואַרצלען און ווילדע בלעטער געמאַכט פאַרשפייזן: פיש, פלייש, פאַרשידענע זופן און צימעס. זי האָט דאָס גאַר אַביסל געלאָזט קאכן און אַריינגעשיט אַ סך מיין-זאָדע. ווייל מיין-זאָדע אין הייסן וואַסער קאכט, האָט זי געמיינט: אי עס קאכט און אי עס ציט אַרויס דעם סם (די וואַרצלען קענען זיך מיין-ווייסן, אַפילו ביים גרעסטן פייער נישט אַפּקאכן). הערש זייף האָט פון דעם סם זיך געמאַכט „איינגעמאַריגירטן הערינג“ (דאָס איז גער-ווען זיינס אַן אייגענע דערפינדונג). ער האָט אַרויסגעשיילט די גלאַמפן פון די וואַרצלען, שטאַרק איינגעזאָלצן און געלאָזט אַביסל

שטיין. דערנאך האט ער געמאכט אביסל עסיק מיט וואסער, אריינגע-
ווארפן א סאכארינקע, אריינגעשיט אביסל פאפריקע-ערוואץ (דאס האבן
די דייטשן אריינגעגעבן לרוכ, ווייל דאס האט פארברענט די געדערים,
ס'הארץ מיט לונגען). זייף האט אין דעם געטונקען דאס נויקעץ
ערוואץ-ברויט און אן איבעררייס אויסגעדריקט זיין הנאה: „א-א-א-
א-ה-ה-ה, א מחיה!“ און ער האט צוגעשמאמסקעט מיט די ליפן, ווי
ער וואלט געגעסן א גוט געבראמנס. זייף האט זיך אויך אונטער-
געברומט א חסידישן ניגון און צוגעפויקט מיטן פינגער אין מיט:

„א-א-א-ה-ה-ה, א טייערער געמארינירמער הערינג, העניע, הע-
ניעשי, ס'איז דער מעם גן-עדן! קיין שונא זאל נישט וויסן דעם
מעם!“ — האט ער געזאגט צום ווייב, און זי האט צוגעשאקלט מיטן
קאפ אויף יא. ביידע האבן מיט גרויס הנאה געגעסן די מאכלים.
מיט צוויי וואכן שפעטער האט זייף ווידער ארויפגערופן בלד-
שטיינען און אים געפרעגט:

„נו, טרעפט מיט וואס האט היינט מיין ווייב אפגעקאכט דאס
ביסל גרינע בלעמער? אצינד מוזט איר טרעפן!“
און ער האט אים גלייך אנגעוויזן אויף דעם שענקל, וואס איז
אצינד פארהאנגען געווען מיט א קאלדרע:

„נו, איר זעט? היינט בין איך נאך קלוגערער געווארן: צו וואס,
צו אלדי גומע יאר, דארף א שאנק האבן א טיר? און אזוי איז שלעכט?
טויג נישט? ... פון דער טיר וועט מיין ווייב האבן צו קאכן און
צו קאכן און די שאנק איז זיך געבליבן שאנק!“

בלושטיין האט א ריר געגעבן די שאנק מיט זיין פינגער, זי האט
זיך געוויגט הין-און-צוריק, כדי די שאנק זאל נישט פאלן פון חשיבות
האט זי זייף פארטיידיקט:

„דאס איז גארנישט! ווער וועט זיך שלאגן מיט איר? קיין
גיבור דארף א שאנק ניט זיין!“
צומארגנס האט שוין די זייפאזונע א דערשראקענע און א פאר-
וויינטע, אריינגערופן בלושטיינען:

„זעט נאר, פאניע בלושטיין, וואס ס'איז פון מיין מאן געווארן?“
זייף איז געלעגן אין בעט, עס איז אים שווער געווען זיך צו
רירן און ארמט. איבער נאכט איז ער אזוי געשוואלן געווארן, און דאס
פנים מיטן קאפ איז געווען אזוי לאנג און ברייט, אז עס האט פאר-
נומען דאס גאנצע קישן, פארן קערפער איז דאס בעט צו שמאל
געווען.

„איר זעט, פאניע בלושטיין, וואס עס איז פון מיר געווארן? —
האט זייף געזאגט מיט זיין שוואכער שמים — אלץ ווייל כ'האב נישט
קיין „פלייצעס“ (פראטעקציע).“

בלושטיין האָט געזוכט עפעס אַ וואָרט אים צו מרייסמן, אַבער עס איז אים שווער געווען צו געפינען.
 „זאָרנט ניט, פּאָניע זייף, די מלחמה ענדיקט זיך אַ ליאָדע מאָג.
 מיר וועלן צוזאַמען אַהיימגיין.“

„יא, פּאָניע בלושטיין, איך און מיין ווייב האָבן נאָך אַפילו אונדזער
 חתונה-אויסשטייער נישט באַנייט.“

„פּאָלנט מיר, פּאָניע זייף, פּאַרקויפט עפעס פון אייער חתונה-
 אויסשטייער און קויפט אייך אַ שטיקל ברויט, אַ פּיצל פלייש. אין
 שטאַט וועט איר שוין קומען צו מלכושים... נאָך צו בעסערע...“
 „פון אונזער אויסשטייער וועלן מיר קיינמאַל גאַרנישט פאַר-
 קויפן! איר האָט דאָך געהערט, אַז מיר האָבן עס נאָך אַפילו נישט
 באַנייט! מיר היטן דאָס ווי אַן אויג אין קאַפּ. צו-להכעיס די דייטשן
 וועלן מיר אין די קליידער אַהיימגיין!“

בלושטיין האָט אים נישט געוואָלט מער צוריידן, כדי זייף זאָל
 נישט צווייפלען, אַז די מלחמה ענדיקט זיך שוין אַ ליאָדע מאָג.
 האָט ער אים געזאָגט, אַז דאָס געשווילעכץ איז גאַרנישט. ער האָט
 עס אַוועקגעמאַכט מיט דער האַנט. ער איז זיכער געווען, אַז זייף
 וועט שוין לאַנג נישט קענען קעמפן מיטן הונגער. ביי דער מיר האָט
 ער אים געזאָגט:

„אינמיטן דער נאַכט וועל איך קומען צולויפן אייך אַנזאָגן די
 גוטע בשורה, אַז די מלחמה האָט זיך געענדיקט!“

און בלושטיין איז אַראָפּ אויפן הויף. דאָ האָט ער זיך דערמאַנט,
 וואָס ער האָט געלייענט אין דער אַרײַנגעשמוגלמער דייטשער צייטונג
 אין דער רעדע פון גאַליימער האַנס גרייזער, ימח שמו! — וואָס ער
 האָט געהאַלטן פאַר דער הימלער יונגט דעם ערשטן מאַי, טויזנט ניין
 הונדערט און פערציק, אין טאַג, ווען די לאַדזשער געמאַט איז גע-
 שלאָסן געוואָרן (אַרומגערינגלט מיט שמעכל-דראַט):

„די יודען זיינען געבענדיגט! — האָט ער געזאָגט — פון הונגער
 וועלן די יודען פאַרוואַנדלט ווערן אין פאַרריקמע הינט! איין יודע
 דעם צווייטן וועט אַראַפּרייסן שטיקער פלייש! זיי וועלן זעלבסט זיך
 אויפּפּרעסן די יודען!...“

„מיר שמאַרבן מאַקע אויס פון הונגער — האָט בלושטיין צו זיך
 געזאָגט, — אַבער קיין ווילדע חיות זיינען מיר נישט געוואָרן. נישט
 נאָר בייסט מען נישט אַפּ שטיקער פלייש איינער פון צווייטן, נאָר
 מען וויל אַפילו נישט אויסטוישן קיין חתונה-מלכושים אויף אַ שטיקל
 ברויט און פלייש. עס קומען אין געמאַט נישט פאַר קיין רויבערייען,
 קיין מאַרדן, ניין! „ער“ קען אונז נישט פאַרוואַנדלען אין משוגענע

הינט! אויסערלעך זעען מיר אויס ווי מתים, אבער אינערלעך האבן מיר איינגעהאלטן דעם צלם אלוקים..."

צומארגנס, באלד אינדערפרי, איז שוין בלושטיין אליין ארויפ-געגאנגען צו זייפן. ער האט מורא געהאט, אז זייף וועט שוין די נאכט נישט אויסהאלטן, אדער אפשר האט ער, הלילה, אליין זיך ס'לעבן גענומען, פון די יסורים.

בלושטיין איז אבער איבערראשט געווארן: זייף איז איבערגאכט דאר געווארן ווי א שמעקן און די הויט איז געווען ווי פון א מת. ער האט נישט געקענט אראפגיין פון בעט.

בלושטיין האט אים אצינד ווידער געטרייסט:

"זעט איר, דאס געשווילעכץ איז אַוועק. וואָס האָב איך אייך געזאָגט: דאָס איז אַ סימן, אז עס ווערט אייך בעסער, איר וועט שנעל געזונט ווערן. האַלט אייך, פאַניע זייף, מיר וועלן צוזאַמען אַהיימגיין!"

"א, איך האָב נאָר, הלילה, דעם בטחון נישט פאַרלוירן! וואָס רעדט איר פאַר אַ נאַרישקייטן, אז איך וועל גיך געזונט ווערן, וואָס? איך בין דען, הלילה, קראַנק? איך בין נאָך אין מיין לעבן נישט קראַנק געווען. כ'בין נאָר אַצינד אַ ביסל אָפּגעשוואַכט פון הונגער. אַי, איך האָב יסורים? דאָס איז גאַרנישט! מען האָט „זיי" טיף אין דר'ערד! איר דערמאָנט זיך, פאַניע בלושטיין, וואָס האָט גרייזער — ימח שמו! — האָט געזאָגט נאָך אין יענע צייטן? איר דאַרפט דאָר יאָ געדענקן? „די יודען זענען געבענדיקט!" גלויבט מיר, „ער" איז שוין געבענדיקט! מיר וועלן „זיי" איבערלעבן! איך האָב די נאָכט געהאַט גאַר אַ גוטן חלום: אז עס איז געווען נאָך דער מלחמה און איך האָב געשניטן לעבעדיקע פאַסן פון די דייטשן און פון „קיי-סער" רומקאָזוסקי מיט זיינע משרתים! אוי, האָב איך נקמה גע-נומען! אוי, האָב איך מיר געקילט מיין האַרץ! איך האָב אויך געזען מיין טאַטן ע"ה און דאָס איז אַ גוטער סימן. איך זאָל אַזוי זוכה זיין זיך צו זען מיט מיינע קרובים, ווי „זיי" וועלן איינגעמען אַ מיתה משונה!" — האָט זייף געפּיערט מיט זיין שוואַכער שמים.

ס'איז גוט, פאַניע זייף! גוט, וואָס איר האָט נישט פאַרלוירן דעם בטחון! איך האַלט פון אייך, מיר וועלן צוזאַמען אַהיימגיין!" האָט אים בלושטיין געטרייסט און ער איז אַראָפּגעגאַנגען מיט האַרץ-ווייטיק, טראַכטנדיק:

"ווער ווייס, וואָס עס וועט פון אים ווערן? דער הונגער האָט אים שוין געמאַכט פאַר אַ „קלאַפּסעדע" (א פנים) — ווי אַ טויט-אַנזאָג). דער מלאך-המות האָט אויף אים שוין אַרויפגעלייגט זיין התימה..."

אביסל שפעטער האט בלושמיין ארויפגעברענגט צו זייפן א האלכן-קילא קארטאפל :
 „דא האט איר. ווען איר וועט אפגעמען אייער „ראציע“ וועט איר מיר אפגעבן. איך האב נאר וואס אפגענומען מיין „ראציע“ זייף מיטן ווייב האבן זייערע אייגענע אויגן נישט געלויבט. „הערשל, דאס וועט פאר דיר זיין א רפואה שלימה, אבער מיט וואס וועל איך עס אפאכן, אז איך האב שוין נישט קיין קריש האלץ? האט זי געזאגט א פארזארגטע. „נעם ארויס פון שענקל דאס לעצטע שופלאד“. און זי האט אזוי געטאן.

„ועט, העניע לעבן, אז נאָט פארלאזט נישט און די שאַנק איז געבליבן שאַנק.“

אויף זייפס פנים האט אויפגעבליצט א שמיכעלע.
 און זיי האבן די נישט-אפגעשיילטע קארטאפל געזונקען אין זאלץ און געקסן. ווייל די געטא-יידן האבן געזאגט: „שאַלעכץ איז געזונט. אין הייטל געפינט זיך אייזן און אונטערן הייטל געפינט זיך צוקער און דערפאר זיינען כהמות אזוי געזונט און קרעפטיק, ווייל — זיי עסן שאַלעכץ.“

א קינדער שפיל אין געמא

די קינדער פון לאדזשער געמא האבן, פארשטייט זיך, קיין שפילפעצער און גערמנער נישט געהאט — האבן זיי זיך געשפילט אין דעם הויף.

ביי די שכנים דא, די משפחה קליגער איז געווען אן אכצן יאָריקע מאַכטער, מאַכטשע. הויך און שלאַנק, מיט אַ קאָפּ לאַנגע, שאַמיגע האַר, מיט אַ לענגלעך שמענדיק שמיכלענדיקן פנים און שוואַרצע אויגן מיט ברוינע און גרינע פינגעלעך — האַט זיך מאַכט מיט כסדר פאַרנומען מיט די קינדער פון גאַנצן הויף. פון אייגענעם גוטן ווילן האַט זי אַכטונג געגעבן אויף זיי און געשפילט זיך מיט זיי.

די קלענערע קינדער, וואָס זיי פלעגט נעמען אויף די הענט און צערטלעך, פלעגן גלעטן אירע זיידענע לאַנגע צעפּ. זי האַט זיך גע- שפילט מיט די קינדער אין אַ ראַד, געזונגען זיי יידישע, העברעאישע און פּוילישע לידעלעך, געטאַנצט — און די קינדער האַבן מיטגעד- זונגען און מיטגעטאַנצט. מאַכטשע האַט זיך געשפילט מיט די קינדער אי ווי אַ דערציערין אי ווי אַ קינד. זי האַט זיי צונויפגענומען, גע- לערנט זינגען לידעלעך און פאַרשידענע שפּילערייען. דערציילט מעשהלעך, וואָס זי האַט געדענקט נאָך פון דער שול, אַדער גע- לייענט צי געהערט דערציילן. זי פלעגט אַבער בעת די שפּילערייען נאַכטאָן אַלע שטיפּערייען און איינפאַלן פון די קליינע קינדער: גע- מאַכט פאַרשידענע קונצן, שפּרינגענדיק איבער אַ שוור אַדער שפּילנ- דיק אין פּילקע; זי האַט צוזאַמען מיט זיי געשפילט אין באַהעל- מעלעך, אין בלענדעניש צי אין „שלעפע באַכע“.

און ווייל זי האַט ליב געהאַט די קינדער, האַבן איר די קינדער מיטן זעלבן אַפּגעצאָלט — זי ליב געהאַט און געקלעפט צו איר. מאַכטשע נעמט אויף איר שוים אַ פינאַ-יאָריק זינגעלע און פּרעגט אים:

„יאסעלע, דו קענסט שוין דעם אלף בית?“
 „יא!“ ענטפערט ער.
 „גו, לאמיר הערן.“
 און דאס יינגעלע זינגט אויס מיט א חדר-ניגון:
 „אלף, בית, גימל —
 עם איו דא א גאט אין הימל;
 דאלעד, האי, וואו —
 מיר זיינען זייגע שאף;
 זין, העם, מעס —
 גאט צו לויבן נישט פארגעס;
 און דער צענטער אות איו יוד —
 גאט דער פאסטוך היט;
 כוף, לאמעד, מעס —
 די רייד פון דער תורה פארגעס;
 נון, סאמעך, עין —
 איו חדר מאר מען נישט שרייען;
 פעי, צאדיק, קוף —
 מיר זאלן טאטע-מאמע, הערן זייער רוף;
 ריש, שין תאוו —
 זיי גומ און צי גאט האף;

דאס יינגעלע ענדיקט, קלאפט מאכטשע ברעווא און אלע קינדער טוען איר נאך און טופען צו מיט די פיסלעך, צושרייענדיק פריילעך: „א, א, א, א, א!“
 די וועלט זאגט: „קליינע קייען וואס גרויסע שפיייען.“ האבן די קינדער אויסגעטראכט שפילערייען וואס האבן אפגעשפיגלט א שטיק לעבן פון געטא: זיי האבן געשפילט אין „קיד“, אין „קאאפעראטיוו“ און אין „געמא“. דאס איו געוועזן א קינדער פאלקלאר, און אט זיי ס'איז ביי זיי פארגעקומען:
 מיט א לאנגן שנור האבן די קינדער געמאכט א „געמא-צוים“ און בעת מעשה האבן זיי צוגעזונגען:
 „רומקאוסקי חיים,
 האט געמאכט א געטע
 מיט א מעטע...“

נעבן דעם צוים אינעווייניק האט זיך ארומגעדרייט א יינגעלע מיט א קורץ שמעקעלע — א „געמא-פאליציאנט“, אויסנווייניק פון דער צוים האט זיך געדרייט א צווייט יינגעלע — כלומרשט די דויד-משע וואך — שוין מיט א לאנג שמעקל אויפן ארעם, דאס איו געווען

די „ביקס“. די צוויי האבן צווישן זיך נישט גערעדט, ווייל אזוי איז טאקע געווען דאס דייטשע געזעץ. נאך א יינגעלעך — דער „קייסער רומקאווסקי“ אליין, איז געווען פון דער ווייטנס אויף א שטיין. די קינדער יינגעלעך און מיידעלעך — האבן זיך אויסגעשטעלט אין א ריי, און דער קייסער האט זיי אויסגעטיילט „טאלאנען“ פאר דער קיך אריער קארטן פאר דעם „קאאפעראטיוו“.

קיינער פון די קינדער האט נישט ארויסגעווארן קיין השק צו שפילן די ראליעס נישט פון „דייטש“, נישט פון „געטא-פאליציאנט“ און אפילו נישט פון „קייסער“. געוואסט האבן זיי, די קינדער, אז יענע זיינען שלעכטע מענטשן. אבער, אז טאכטשע האט עמעצן אויס געקליבן פאר די ראליעס, האט מען איר געפאלגט, ווייל טאכטשע איז דאך א גוטע...

טאכטשען האבן די קינדער געמאכט פאר די אויסטיילערין פון דער זוף אין „קיך“ און פאר דער ארויסגעבערין פון די „שפיוו“ אין קאאפעראטיוו.

באלד נאך דעם אפנעמען די „טאלאנען“ האבן זיך די קינדער אויסגעשטעלט אין א צווייטער ריי נעבן טאכטשען, און זי האט זיי ארויסגעגעבן די „זוף“ און די „ראציע“: מעל, צוקער, עסיק, זאלץ, וואס-וואדע. דערצו האבן גענוצט — זאמד, שטיינדלעך, צעלשטויסער נע רוימע ציגל, בלעמלעך, גראז. דאס אלץ איז פון פריער געווען אנגעגרייט אויף אן אייזערנער פלאטע נעבן טאכטשען.

די קינדער פלעגן די שפיוו גלייך נעמען כלומרשט עסן — צונעמען צום מויל און געמאכט זיך קייען.

אין דער ריי האבן זיך די קינדער (פונקט ווי די דערוואקסענע אין געטא...) געשטופט, געשטויסן און געשריגן. דער „געטא-פא-ליציאנט“ האט געמאכט ארדענונג:

„רויק! שטיל זאל זיין! האלט דעם שנאוץ! ארדנונג מוז זיין!“

— און... געשלאגן מיטן שטעקעלע.

די קינדער זיינען שטיל געווארן.

דערנאך איז דער „קייסער רומקאווסקי“ צוגעקומען קאנטראל-לירן, צי עס ווערט ערלעך אויסגעטיילט. דאס יינגעלע, וואס האט געשפילט די ראליע פון רומקאווסקי, האט אים אקוראט נאכער מאכט, ווי ער שטעלט שווערע טריט און ווי ער רעדט. די קינדער האבן זיך פאר אים פארקלאגט:

„פאניע „קייסער“, די זוף איז קאלט!“

„פאניע „קייסער“, קיין איין פיצל קארטאפל האב איך נישט געפונען!“

„זי האט מיך באגנבעט אויף דער וואג! — האט איין מיידעלע
אנגעוויזן אויף טאכטשען.
„פאניע „קייסער“, ווי אזוי קען מען לעבן מיט בלויז עסיק און
וואש-זאדע? !“
איין קינד האט פארצויגן א לידל, און אלע קינדער האבן מיט-
געוונגען:

„רומקאווסקי חיים,
ער גיט אונז מיט,
ער גיט אונז פעפער,
ער גיט אונז סם . . .
ר'האט געמאכט א געטע
מיט א דיעטע.
ר'האט געמאכט א געטע
מיט א מעטע —“
און ער ווירט, אז ער איז גערעכט! . . .

דער „קייסער“ רומקאווסקי צעשרייט זיך אויף זיין ליטווישן
אקצענט:

— סווייגט, בונטאווסציקעס! איך האב גענוג עשן! אין מיין
געטא פעלט גארניסט. איך האב אלטשדינג! פארמאך זיי די
מילער! — באפעלט ער דעם פאליציאנט. דערנאך רייסט ער ארויס
ביי אים דאס שטעקעלע און הייבט אן אליין שלאגן.
די קינדער שלאגן אים צוריק און שרייען:
„משוגענער! משוגענער!“

„סווייגט, ממזרים! — צארנט דער „קייסער“ — ווארן איך
וועל איך ממותן, איך וועל איך אלע הייסן געבן סמיץ! . . .“
אין די קינדער האט זיך צעשפילט א נקמה-געפיל און זיי האבן
צוריקגעשלאגן. האט זיך פאר אים אנגענומען דער געטא-פאליציאנט.
דעמאלט האבן די קינדער אויך אויף אים אויסגעלאזט זייער כעס.
ווען דער „קייסער“ מיט זיין שומר האבן שוין אריינגעכאפט א שפארע
פארציע קלעפ, האט זיך אריינגעמישט די „דייטשע וואך“ — דאס
יינגעלע מיטן לענגערן שטעקעלע, וואס איז געשטאנען אויף יענער
זייט שוור:

— פארריקמע יודען! וואס מאכט איר מיט אייערן עלמעסטן? !
— האט ער זיך צעשריגן. — דאנער וועמער, יודישע שווייגע! —
און דערנאך האט ער אויסגעצויגן די „ביקס“ און גענומען זיך צילן:
„פוי-פוי!“

„דער דייטש שיסט!“

— דער „יעקע“ (דייטש) שיסט! ער שיסט!
די קינדער זינגען זיך צעלאפן מיט געשריי און באלד
האבן זיי זיך צעלאכט. און דאס איז געווען דער סוף פון שפיל . . .

בערעלע אין געטא

א פאר טעג פאר ראש השנה תש"ב, טויזנט ניין הונדערט צוויי און פערציק, האָט דער "קייסער" פון לאַדזשער געטא, מרדכי חיים רומקאווסקי, גערעדט צו די יידן אויפן פייערלעשער-פלאץ:

"מיינע ליבע שוועסטער און ברידער! אַלס „עלטסטער-דער-יודען" ווענד איך מיך צו אייך און איר זאָלט מיך פאַלגן; איר וויסט אַז איך בין אַ טאַטע פון יתומים, און אַז די זקנים און די קינדער זיינען מיין גאַנץ לעבן. אַצינד איר, אַבער, געקומען אַ צייט, אַז איך מוז אַוועקגעבן דאָס וואָס ס'איז מיר אַמטייערסטן — אַלע מיינע קינדער און זקנים. (רומקאווסקי האָט שטאַרק געגלויבט, אַז אַלץ, וואָס עס האָט זיך געפונען אין געטא, אַפילו די מענטשן — איז זיין אייגענטום, דערפאַר האָט ער אויף אַלץ גע-זאָגט: „מייך"). דעריבער ווענד איך מיך צו אייך, אַז איר זאָלט מיטן גוטן ווילן אַוועקגעגעבן די קינדער און די עלטערן, זיי וועלן גענומען ווערן אויסערן געטא. אזוי וויל דאָס מלכות, און מען טאָר נישט גיין קעגן מלכות." די טויזנטער יידן, וואָס האָבן זיך געפונען אויף דעם פלאַץ, צווישן זיי אויך דער ניין-יאָריקער בערעלע, זיינען אַנידערגעפאַלן מיט אַ יאָמער-לעכן געוויין. בערעלע האָט געוואָרפֿן אַ קללה אויף רומקאווסקי און ער האָט זיך געגעבן אַ שבועה: ניין, ער וועט זיך נישט לאָזן ארויסשקן פון געטא.

בערעלע איז צוזאַמען מיט דער אויפגעברויזטער מאַסע שנעל אַראַפֿ-געלאָפֿן פון פלאַץ, און אַזוי ווי אַלע האָט ער געמאַכט-פלענער, ווי צו באַהאַלטן זיך.

אַנגעהויבן האָט זיך עס אַזוי: די געשטאַפֿטע האָט כלומרשט אַנגע-פרעגט רומקאווסקי וואָס ער וויל: צי זאָלן זיי אַדורכפירן די „אַקציע" אַדער, ער, רומקאווסקי, וויל אַדורכפירן; רומקאווסקי האָט געוואַלט אויס-מיידן בלוט-פאַרגיסונג, האָט ער זיך אונטערגענומען אַליין אַדורכצופירן די „אַקציע".

צוויי טעג זיינען יידישע פאַליציי און יידישע דאָקטוירים געגאַנגען פון שטוב צו שטוב, דער הויז-וועסטער האָט געברענגט דאָס הויז-בוך, און די פאַליציי האָט קאַנטראַלירט צי אַלע איינוואוינער געפינען זיך.

קינדער אונטער צוועלף יאָר און עלטערע פון זעכציק יאָר אָן האָבן זיי גלייך צוגענומען. די איבעריקע האָבן די דאָקטוירים אונטערזוכט — די אַרבעטס־פעאיקע האָבן זיי איבערגעלאָזט, און די קראַנקע און שוואַכע מיטגענומען.

די „אַקציע“ ווי די דייטשן האָבן עס אָנגערופן, האָבן זיי געפירט לויט די פאַרשריפטן פון די דייטשן.

די דייטשן האָבן געזען אַז די „אַקציע“ גייט צו פינקטלעך און צו פאַמעלעך, האָבן זיי דעם ערשטן טאָג ראש השנה אַליין איבערגענומען די „אַקציע“.

די געשטאַפּאַ האָט דורך פּלאַקאַטן מודיע געווען אַז זיבן מעת־לעת טאָרן נישט די יידן פאַרלאָזן די שטובן. עס איז אַ „שפּערע“.

יידן האָבן תפילה געטאָן: גאָט זאָל צונעמען זייערע נשמות. — זיי האָבן געוואַלט קומען צו קבר ישראל. איבערן גאַנצן געטאָ האָט זיך גע־טראָגן אַן איבעררייס איין געוויין. מאַמעס זיינען געלאָפּן איבער די גאַסן צוטוילענדיק זייערע עופּעלעך שרייענדיק: וואו באַהאַלט איך דיך?! אַ סך מאַמעס זיינען משוגע געוואָרן. מאַמעס מיט קינדער אין די הענט זיינען אַראָפּגעשפרונגען פון די הויכע שטאַקן. כדי אַנצואוואַרפּן נאָך אַ גרעסערע מורא. — האָבן די דייטשן אין מיטן מאַרק אויפּגעהאַנגען אַכצן יידן אויף איין תליה. די קדושים האָבן געהאַנגען דריי טעג. און מען האָט געזאָגט: ווער עס וועט אויסבאַהאַלטן קינדער און אַלטע לייט וועט אויפּגע־האַנגען ווערן.

בערעלע איז געבליבן אין געטאָ אַ קיילעכדיקער יתום. זיין טאַטן, זיין מאַמען, דריי עלטערע שוועסטער מיט אַ יונגער ברודערל, האָבן די דייטשן דעם צווייטן טאָג ראש השנה אין יאָר 1942 „אויסגעזידלט“ (דאָס הייסט צוגענומען פון געטאָ און אוועקגעפירט אין א טויטן־לאַגער פאַרגאָזט צו ווערן).

יענע וואָך איז געווען די שוידערלעכסטע יציט אין ליצמאַנשטאַט־גע־טאָ (לאַדזש). זי איז אַריין אין דער געשיכטע אונטערן נאָמען „די שפּערע“. „געשפּערט“ הייסט אויף דייטש געשלאָסן. גאַנצע זיבן טעג און נעכט האָט קיין ייד נישט געטאַרט אַרויסגיין פון שטוב. קיין שפייז האָט קיינער נישט געהאַט אָנגעגרייט. די יידן האָבן שוין לאַנג נישט געגעסן צו דער זאַט. ביים צוטייל האָבן זיי אויך סטאַביל געהונגערט. אַז מען האָט געאַרבעט, האָט מען באַקומען א זופ מיט א „שטיקל קינצלעך ברויט“.

די „רעסאַרטן“ (פאַבריקן), די קאַפּעראַטיחן און אַלע אַמטן זיינען גע־ווען געשלאָסן.

די געשטאפאָ מיט דער הילף פון דער יידישער פאליציי, פיערלעשער, קוימענקערער און דער „וויסער גווארדיע“ (מעל-טרעגער) האָבן געפירט די „אָקציע“. דערפאַר זיינען זייערע ווייבער, קינדער און עלטערן באַ-פרייט געווען פון דער „אויסידלונג“.

זיי זיינען געגאנגען פון הויף צו הויף, דער געשטאפאָוועץ האָט אויס-געשאָסן אין דער לופטן עטלעכע מאָל און אויסגעשריגן:
— אַלע אַרונטער!

אַלעמען האָבן באַהערשט טויט-אַנגסטן. דער גרעסטער טייל יידן זיינען אַליין אַראָפּגעגאַנגען מיט די פעקלעך גרייט אין וועג אַריין, אַ סך יידן האָבן זיך אויסבאַהאַלטן. זיינען די משרתים מיט העק אין די הענט, מיט די געשטאפאָלייט, געגאַנגען אין יעדן ווינקל, אויפגעריסן טירן, דילן, גע-זוכט אויף די בוידעמער און אין די קעלערן.
די, וואָס מען האָט געטראָפּן באַהאַלטן זיינען דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט.

די געשטאפאָלייט האָבן כלומרשט געזאָגט די יידן, אַז זיי זוכן נאָר עלטערע מענטשן און קינדער. עלטערע מענטשן קענען דאָך סיי ווי נישט אַרבעטן, וויל מען זיי שיקן אין „דערהאַלונגס לאַגערן“. דאָס הייסט, פּלע-צער, וואו זיי וועלן געזונט ווערן. אויסגעלאָזט אָבער האָט זיך אַנדערש, וועמען דער געשטאפאָ-מאַן האָט געוואַלט, דעם האָט ער גענומען: אַלטע לייט, קינדער, קראַנקע יוגנטלעכע, געזונטע און אַפילו גאַנץ קרעפטיקע. די יידן האָבן נישט געוואוסט וואוהיז מען פירט זיי, אָבער מען האָט גע-האַט אַ פאַרגעפּיל אַז מען נעמט זיי צום טויט.
די מעשה איז געווען אזוי:

בערעלעס משפּחה איז אַליין נישט אַראָפּגעגאַנגען אין דרויסן. די פּאליציי האָט זיי אַלע אַראָפּגעפירט מיט די גרייטע פעקלעך אין די הענט. בערעלע אַליין האָט זיך באַהאַלטן הינטער אַ לאַנגן פאַרהאַנג. הינטער אַ בלינדער טיר. אזוי ווי די פּאליציי האָט געטראָפּן גרייט צו גיין די גאַנצע משפּחה, האָט זי שוין נישט געזוכט, און עס וואַלט קיינעם נישט איינגע-פּאַלן אַז הינטער אַ פאַרהאַנג וועט שטיין באַהאַלטן אַ יידיש קינד.
בערעלע איז געשטאַנען אין טויט-שרעק. עס האָט אים געקלאַפּט אַ צאָן אַז אַ צאָן.

די פּאליציי איז אַוועק מיט בערעלעס משפּחה. ער איז געבליבן איינער אַליין. עס האָט פון אים געגאַסן אַ שווייס. ער האָט זיך צוגעגנבעט צו אַ פענצטערל אין מיט אַ האַלב פנים אַרויסגעקיקט אין דרויסן. ער האָט געזען:

אונטן, אויפן הויף, זיינען יידן געשטאנען ביי דער וואנט אין א ריי. דער געשטאפֿאַפֿיציר שמידט, האָט געקליבן די יידן, זיין פינגער, ווי אַ גיפטיקער־צונג פון אַ שלאַנג, האָט געוויזן:

— רעכטס! לינקס! רעכטס! לינקס!

מיט דער צווייטער האַנט, וואָס ער האָט אין איר געהאַלטן אַ פּאַר ווייסע הענטשקעס, האָט ער געגעבן אַ צייכן; איז אונטערגעפּאַרן אַ וואָגן מיט אַ פּאַר פּערד און מען האָט די יידן געטריבן אויפן וואָגן, ווי בהמות צו דער שחיטה.

די יידן האָבן אויסגעשטרעקט די הענט און שרעקלעך געווינט. די געזונטע האָבן געפרוּאוּט אַראַפּשפּרינגען פון וואָגן, אָבער די פּאַליציי האָט אַלעמען גוט געהיט.

בערעלע האָט געזען ווי זיין יונגער ברודערל, שמחהלע, איז אַראַפֿ־געשפּרונגען פון וואָגן, ער איז געבליבן ווי צוגעקלעפט צו דער ערד. דער פּאַליציי־האַנט האָט אים געשלאָגן, ער האָט זיך נישט געוואַלט אויפשטעלן, אַ צעהרגעטן, אַ צעבלוטיקטן האָט ער אים צוריק אַריינגעוואָרפן אין וואָגן, פּאַר אַ ברויט האָט די פּאַליציי יאָ אַראַפּגעלאָזט פון וואָגן, פּאַר גאַלד, ברייליאַנטן האָט די פּאַליציי אַפּילו פון זאַמל־פּונקט (וואו מען האָט פּאַר־לאָדנט די קרבנות) באַפּרייט.

טייל פּאַליציי־אַנטן האָבן זיך געמאַכט אוועקקוקן און געהאַלפן יידן זיך ראַטעווען.

בערעלע האָט דורכן פּענצטערל אויך געזען ווי מען פירט אַ וואָגן מיט קליינע קינדער. זייער געווייזן האָט געשניטן די הערצער, מאַמעס זיינען נאַכגעלאָפּן נאָך די קינדער מיט אַ גרויס געוויין, זיי האָבן געשריגן:

— מיין איינציקער אוצר! מיין איינציק לעבן! ווי קען איד דיך ראַ־טעווען?!

אַ סך מאַמעס זיינען אַליין מיטגעגאַנגען מיט זייערע קינדער, אַ סך מאַמעס האָט די געשטאפֿאַ נישט געלאָזט מיטגיין, מען האָט זיי געטריבן און געשלאָגן, ווייל זיי האָבן נאָך געטויגט צו דער ארבעט.

בערעלע האָט אויך געזען ווי עס זיינען דורך דער גאַס אַדורכגעפּאַרן עטלעכע לאַסט־אויטאָס מיט קינדער פון יתומים־הויז, די קינדער זיינען געווען יום־טובדיק אַנגעטאָן, אויסגעצוואַנגען מיט פּעקעלעך עסן אין די הענט, און זיי האָבן געזונגען אַ פּריילעך קינדער ליד, זיי זיינען גע״פּאַרן אין דער זעלבער ריכטונג ווי אַלע פּורן: צום זאַמל־פּונקט פון די קרבנות, אַ סך יונגע מענטשן זיינען אַליין מיטגעגאַנגען מיט זייערע קראַנקע און שוואַכע קרובים.

אזוי איז בערעלע געשטאנען נעבן פענצטערל און אלץ געזען, וואס עס קומט פאר אין דרויסן, עס האט אים פארקלעמט ביים הארצן און ער האט אויסגעבראכן אין א געוויין.
 בערעלעס א מומע האט געוואוינט אויף דעם זעלבן הויף. איר איז גע-
 לונגען צו בלייבן, אבער זיי זיינען ביידע געגאנגען אויף די פעלדער אפ-
 רייסן א ביסל גראז, דארטן האבן זיי געטראפן א סך יידן, וואס האבן געריסן
 גראז, איז אנגעקומען די געשטאפא אויף אויטאס און מיט מאשינ-
 ביקסן געשאסן אויף די הונגעריקע, די מומע האבן זיי געכאפט און בע-
 רעלען איז געלונגען צו אנטלויפן, ער האט אהיינגעברענגט א ביסל גראז,
 פון דעם האט ער זיך דערנערט.

אצינד האט בערעלע געקלערט ווי אזוי ווייטער זיך אויסצובאהאלטן.
 איז ער געפאלן אויף דעם פלאץ אנטלויפן קיין „שישקאוויצע“.
 מיט דעם נאמען „שישקאוויצע“ האבן די געטא-יידן באקליידט דעם
 געגנד, וואו עס האבן געוואוינט די „שישקעס“... דאס איז געווען די פארשטאט
 מארישין; כדי די יידן זאלן האבן א וועג צום בית-עולם, האבן די דייטשן
 צוגעגעבן די פארשטאט מארישין צום געטא, און אויך כדי צו מאכן א
 דירעקטע באן-ליניע צו די טויטן-לאגערן, פאר דער מלחמה איז דארטן
 קיין באן-ליניע נישט געווען, אצינד אין דער „שפערע“ זיינען די קרבנות
 טראנספארטירט געווארן אויף דער באן-ליניע מארישין, אין „שישקאוויצע“
 האט דער קייסער געהאט זיין זומער פאלאץ מיט א גארטן, אלע איינוואוינער
 האבן געהאט גערטנער און דארטן זיינען אויך געווען די יתומים-היזער.
 אבער עטלעכע טעג פאר דער „שפערע“ האבן די דייטשן ליקוידירט די
 יתומים-היזער, אין דרויסן זיינען געשטאנען הויכע גרויסע לאסט-אויטאס
 פאר בהמות און וואגאנען, די „ראל-קאמאנדע“ הויכע אויסגעפאשעטע
 דייטשן, ציוויל געקליידעטע, זיינען געשטאנען אין א זייט און זיי האבן
 זיך צוגעקוקט ווי גרופעס קינדער, אויסגעבאדענע, מיט אריינגעפלאכטענע
 בענדער אין די שיין פארקעמטע האר, אָנעטווענע אין די יום-טובדיקע
 מלבושים, מט פעקלעך עסן אין די הענטלעך, זיינען אַרויפגעלאָפן אויף די
 אויטאס מיט שמחה זינגענדיק א בריילעך פויליש קינדער ליד:
 „יעדזשע פּאַציגאָ דאָלעקאָ, אַני כּוֹוילי ניע טשעקאָ.“

קאָנדאַקטאַזשע לאַסקאַווי, זאַויעזש נאַס דאָ וואַרשאַווי.“

אָט די געוועזענע יתומים-היזער האט רומקאווסקי אין דער „שפערע“
 פּאַרואַנדלט אין דער האַלונגס-היימען פאַר די קינדער און די עלטערן
 פון די „שישקעס“: לייטערס, קאַמיסאַרן און „בייראַטאַוועס“, וואָס דער
 אַמטס-לייטער האָנס ביבאַווי ימח שמו האָט באַפרייט פון דער אויסזידלונג.

צו עסן איז דארטן געווען פון כל טוב און די קראנקן שוועסטער פון די ליקווידירטע שפיטעלער האָבן דאָרט די קינדער און אלטע לייט באַ- דינט. עס איז איבעריק צו דערציילן וואָס פאַר אַ קנאה און שנאה דאָס האָט אַרויסגערוּפֿן. די יידן האָבן די אויסדערוויילטע גערופֿן: „ביבאַווס קינדער“ און „ביבאַווס עלטערן“.

יא, האָט בערעלע באַשלאָסן און אזוי געטאָן. ער האָט זיך ביינאַכט צוגעגנבעט צו אַזאָ דערהאַלונגס־היים, ער איז אַרויפגעקראַכן אויפֿן בוי- דעם און דארטן האָט ער זיך באַהאַלטן אונטער אַ פּאַס. נאָך זיבן טעג האָט אײַך פאַרענדיקט די „אַקציע“ און באַלד נאָך דעם האָבן גרויסע פּלאַקאַטן אַראָפּגעשריגן פֿון די ווענט: „אויפֿגע- הייבן די שפּערע“! אײַך פּאָדער אויף אַלע יודען זאָלן גיין צו דער אַרבעט און זיי זאָלן צויאַגן די פּראָדוקציע פאַר דער צייט וואָס זיי האָבן נישט געאַרבעט! — אַמטס־לייטער, האָנס ביבאַוו.“

צומאַרגנס האָבן די יידן געווען אין די אַריינגעשמוגלטע דייטשע ציי- טונגען בילדער, ווי „די יידישע מאַמעס אין לאַדזשער געטאָ וואַרפֿן אַוועק זייערע קינדער און די עס־עס דערבאַרעמען זיך איבער די יידישע קינדער“.

איצט איז בערעלע געבליבן איינער אַליין, עלנט ווי אַ שטיין, פּריער, ווען ער איז געווען צוזאַמען מיט טאַטע־מאַמע, איז געווען גרינגער, כאַטש דער הונגער איז געווען גרויס. ער פּלעגט זיך שפּילן מיטן קליינעם ברודערל און־האַט אים זייער ליב געהאַט. זיי פּלעגן זיך ביידע טיילן מיט שטיקלעך ברויט און מיט דער וואַסערדיקער זופֿ.

בערעלע האָט טאָג און נאַכט געהאַלטן אין איין וויינען, אַ שכנטע, וואָס אירע צוויי קינדער זיינען געשטאַרבן פֿון טיפּוס און, וואָס די דייטשן האָבן פֿון איר צוגענומען איר מאָן, האָט בערעלען אַריינגענומען צו זיך. זי האָט אים אַדאַפּטירט.

ביסלעכווייז האָט זיך בערעלע צוגעוואוינט צו זיין נייער מאַמען. די שכנטע האָט אים ליב געהאַט ווי אַן אייגן קינד. זי האָט בערעלען אַוועק־געגעבן איר גאַנצע ליבע, ווייל זי איז דאָך אַליין אויך געווען עלנט ווי אַ שטיין.

בערעלע איז איצט אַלט געווען ניין יאָר. רעכט צו אַרבעטן האָבן נאָר געהאַט קינדער פֿון צוועלף יאָר און עלטער. און נאָר די, וואָס האָבן גע- אַרבעט האָבן זיך געמעגט געפינען אין געטאָ. האָט די שכנטע פאַרשריבן בערעלען אויף דרייצן יאָר.

ווינטער. אין געטאָ ברענט דער פּראָסט אין די שטובן, ווי אין דרויסן.

מען האט ספעציעל די יידן אריינגערוקט אין א נאָסן געגנט. קיין ברען מאַטעריאַל איז נישטאָ. די שטובן זיינען נאָס, סיי זומער, סיי ווינטער. זומער פוילן די ווענט. עס וואַקסט אויף זיי שוועבן. דער ווילגעטש שטינגט. ווינטער גלאַנצן מילט וויסן שניי די ווענט. דער סופיט און דער דיל, אין יעדער כלי וואו עס געפינט זיך אַ טראַפּן וואַסער, איז אייז. די פינגער זיינען פאַרקאוועט מיט אַ דיקן שיכט איז און שניי, און פאַרהאַנגען מיט אַ טונקעלער קאַלדערע — צוליב „לופט־שריך“ — וואָס ווערט קיין מאָל נישט אַראַפּגענומען, ווייל ווען מען גייט אַוועק צו דער אַרבעט איז נאָך פינגער און ווען מען קומט אַהיים פון דער אַרבעט איז אויך פינגער. יעדן טאָג האַלב זעקס אינדערפרי מוז בערעלע אויפשטיין, די קעלט שוידערט אים. ער דערוואַרעמט זיך קיין מאָל נישט. אָז מען הונגערט, איז קאַלט. זינט בערעלע געפינט זיך אין געטא, איז ער נאָך קיין מאָל נישט זאָט געווען.

איינגעקארטשעט וויל ער נאָך אַ ביסעלע ליגן אונטער דער דעק. אָבער ער מוז זיך אַנטאָן און גיין צו דער אַרבעט. וואָס הייסט אַנטאָן? צוליב דער קעלט שלאָפט ער אין אַנטוועכץ. אָז אין שטוב איז קאַלט ווי אין דרויסן. וועט ער זיך אויסטאָן אין אַזאַ פּראָסט? נאָך אין דער פינגער שלעפט בערעלע אַרויף אויף זיך די שווערע „טרעפעס“ (הילצערנע שיד) מיטן מאַנטל און גלייך קלאָפן זיינע שווערע „טרעפעס“ אויף דעם גליטשיקן צע־ריסענעם טראַטואַר. ער איז באַהאַנגען מיט אַ טאָפּ מיט אַ שטריק איבערן האַלדז, איילנדיק זיך צו דער אַרבעט מיט צענדליקער טויזנטער אַנדערע יידן צום „רעסארט“ (פאַבריק).

דער ווינט דרעשט בערעלעס גוף. דער פּראָסט שניידט זיין פנים און שטעכט אונטער די נעגל. פון טונקעלן בלויען הימל לייכטן אַראָפּ אַ כולע לבנה און צעוואַרפענע שטערן. אונטער בערעלעס פיס שפילט דער שניי.

קליפ־קלאַפּ, הילכט אַ געקלאַפּעריי פון „טרעפעס“. עס דערטראַגט זיך אַ סאָפען פון אַ לאַקאָמאַטיוו, און דאָס טראַסקען פון די פּאַרנדיקע וואַגאַנעס. עס קרייעט איין האַן, אַ צווייטער ענטפּערט. עס הערט זיך אַ בילעריי פון הינט. דאָס דערמאַנט בערעלען, אָז נישט ווייט איז דאָ אַ וועלט און פריי לעבן. אין זיין האַרצן נאָגט אַ בענקעניש צו דער פריי־הייט, אָבער ער טרייסט זיך אָז נישט אייביק וועט דאָך די מלחמה דויערן און ער וועט זיין צוריק מיט זיינע עלטערן.

בערעלע כּטעלט טריט מיט מורא, אָז די דייטשן וואָס האַלטן וואָך

ביי די דראַטן, זאל זיך, חלילה, נישט פאַרווילן מיט דערשיסן אים, ווי זיי טוען דאָס אַפט מיט די יידן.
 בערעלע מוז קומען אין פאַבריק צו דער צייט. זיבן אַ זיגער מוז שוין יעדער זיין ביי דער אַרבעט. און צו דער אַרבעט האָט בערעלע זייער ווייט צו גיין — אַז נישט, באַקומט מען אַ שטראַף; מען נעמט צו די זופּ. פון וואָס איז באַשטאַנען די זופּ? אַ זיבעציקסטל פון אַ ליטער פאַר דער וואַסקענע (אַ פּופּציקסטל פאַר קינדער) וואַסער, וואו עס זיינען אַרומגעשוואוּר מען אַ פאַר שטיקלעך אויסגטרוקנטע קילעריבן. פּרישע קילעריבן איז שפּייז פאַר בהמות, אַבער, אַז מען צעשניידט די קילעריבן און מען טרוקנט עס אויס, ווערט פון דעם האַלץ, די זופּ — דאָס איז געווען דער פּונדאָ מענט פון טאַג־לעבן.

* * *

בערעלע האָט געאַרבעט אין אַ קינדער־שניידער־פאַבריק, דאָרטן האָבן געאַרבעט בלויו קינדער, איין דערוואַקסענער מענטש, דער אינסטרוקטאָר, האָט אַכטונג געגעבן אויף דער אַרבעט. אין דעם הויז איז ביז דער „שפּע־רע“ געווען אַ קינדער־שפּיטאַל. צום דריטן יאַרטאָג פון דער מלחמה אויסברוך האָבן די דייטשן ליקווידירט אַלע שפּיטעלער אין לאַדזשער געטאָ. די געשטאַפּט איז פאַרפאַרן מיט אויטאָס, זיי האָבן אַרומגערינגלט די שפּיטעלער און די האָבן די קראַנקע, סיי דערוואַקסענע, סיי קינדער, אַרויסגעוואָרפן דורך די פענצטער ווי לופּעס האַלץ. די קרעפּטיקערע וואָס האָבן געפּראוּוט אַנטלויפּן, זיינען דערשאַסן געוואָרן אויפן אַרט. אין דער „שפּע־רע“ האָבן די דייטשן פון די בנינים געמאַכט זאַמל־פּונקטן פאַר די קרבנות. און נאָך דער „שפּע־רע“ האָט מען פון די געוועזענע שפּיטעלער געמאַכט פאַבריקן. אַט אין די זאַלן פון געוועזענעם קינדער־שפּיטאַל, זיינען געשטאַנען צוויי רייען מאַשינען. יעדעס קינד האָט גענייט אַ טייל פון אַ זעלנערישן בגד. טייל קינדער מיט די הענט, טייל אויף מאַשינען, טייל האָבן געפּרעסט.

די קינדער האָבן אַרויסגעגעבן ערשט־קלאַסיקע אַרבעט, זיי האָבן פון זיך די נשמות אַרויסגעיאָגט ביי די טויזנטער מונידירן פאַר דעם דייטשן מיליטער. זיי האָבן געהאַט אַ ציל וויפּיל פּראָדוקציע אַרויסצוגעבן, זיי זיינען געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר יעדן בגד פּונקט ווי די דערוואַקסענע. יעדער קלענסטער דעפּעקט האָט ביי די דייטשן געהייסן „סאַבאַ־טאַזש“. ווען אַ דייטשע קאַמיסיע איז געקומען באַזוכן די קינדער־שניידער־פאַבריק, זיינען זיי דערשטוינט געוואָרן פון דער פּראָדוקטיוויטעט פון די יידישע קינדער.

בערעלען האָט מען גערופן „קלעפסידרע“ (נעקראָלאָג), ווייל ער האָט אויסגעזען ווי אַ טויטן־שאַרבן. ער האָט זיך קוים געהאַלטן אויף זיינע דינע פיסלעך און ער האָט זיך קוים באַוואויגן.
ווען אַ דייטשע קאַמיסיע איז געקומען אין פאַבריק האָט זיך בערעלע באַהאַלטן צוליב זיין שלעכטן אויסזען.

* * *

בערעלע האָט איין מאָל אַרגאַניזירט אַ סטרייק. עס איז דעמאָלט געווען אין געטאָ אַ שרעקלעכער הונגער. אויסער דעם שטיקל געקניבלט־ברויט מיט דער וואַסערדיקער זופ, האָט מען מער גאַר נישט באַקומען. די קינדער, ווי די עלטערע, זיינען געוואָרן שוואַכער און שוואַכער. זיי האָבן נישט געקענט אַרויסגעבן די אַנגעוויזענע פּראָדוקציע.
האָט דער אינסטרוקטאָר פון פאַבריק פאַראַרדנט צו צונעמען דאָס ביסל זופ. האָבן די קינדער געטענהט:
— אַז איר נעמט פון אונדז צו די זופ, וועלן מיר נישט קאָנען אַרויס־געבן די אַרבעט.

דער גרעסטער טייל קינדער זיינען געווען אַריינגעצויגן אין דער אונטערערדישער אַרגאַניזאַציע פון אַלע פאַראייניקטע פאַרטייען אין געטאָ. בערעלע האָט אויך אַקטיוו מיטגעאַרבעט אין דער אונטערערדישער באַוועגונג. מען האָט די קינדער דערציילט די געשיכטעס פון העלדן וואָס האָבן אַוועקגעגעבן זייער לעבן פאַר דער פּרייהייט. און געשיכטעס פון אונטערדריקטע, וואָס האָבן אַליין זיך אויסגעקעמפט די פּרייהייט. די קינדער זיינען געוואָרן באַהויבט מיטן גייסט צו קעמפן פאַר זייער רעכט. בערעלעס טרוים איז געווען צו ווערן אַ יהודה המכבי.
בערעלעס עלטערן זיינען געווען סאַציאַליסטן, דערפאַר האָט ער גע־וואוסט ווי אַזוי אַנצופירן אַ סטרייק.

דער אינסטרוקטאָר האָט געזען אַז די קינדער האַלטן זיך אייניק. האָט ער געוואָלט צווישן זיי אַרויסרופן קנאה און שנאה. איז ער געפאַלן אויף אַזאַ פּלאַן: ער האָט אויסגעטיילט פּופצן טאַלאָנען אויף זופן פאַר אַ בער הונדערט קינדער. איז בערעלע אַ שפרונג אַרויף געגעבן אויף אַ באַנק. האַלטנדיק אין דער האַנט דעם טאַלאָן. מיט זיין שוואַכער שטימע האָט ער געברענגט און געצונדן די הערצעלעך פון די קינדער ווי אַ נביא. — חברים! מיר מוזן זיך פאַראייניקן מיט די, וואָס האָבן נישט באַקוֹר מען קיין זופ, וואָס זיינען מיר בעסער פון זיי? זיי הונגערן נישט ווי מיר? מיין עצה איז, אַז קיינער זאָל נישט נעמען די זופ, ביז אַלע וועלן קריגן פאַרציעס. איינער פאַר אַלע און אַלע פאַר איינעם!

— בראַוואָ! בראַוואָ! — האָבן אַלע קינדער אויסגעשריגן מיט צאַרן און פרייד.

ווען מען האָט געבראַכט די קעסלען זופּ האָט זיך קיין איין קינד נישט צוגערירט צו דעם. כאַטש אַלע זיינען געווען שרעקלעך הונגעריק. דער גרעסטער טייל קינדער האָט שוין נישט געהאַט געגעסן פון נעכטן אָן. די קעסלען זיינען געשטאַנען אָפּן. די פאַרע האָט געזעצט. עס האָט זיך צעטראָגן איבערן זאַל אַ געשמאַק פון זופּ, וואָס האָט גערייצט דעם מאַגן. די אויסטיילער האָבן נישט געקענט באַגרייפּן, וואָס עס איז מײַט די קינדער געשען. יעדן טאָג ווערט מען דערהרגעט ביים אָפּנעמען דאָס ביסל זופּ, יעדער רייסט זיך צו באַקומען זיין פאַרציע וואָס פריער, און היינט איז שאַ — שטיל, קיין קינד נעמט נישט זיין פאַרציע... זיי האָבן נישט געוואוסט אַז דאָס איז בערעלעס אַרבעט.

* * *

דער לייטער פון דער פאַבריק האָט גלייך טעלעפּאָנירט צום „קייסער“ פון געטאַ. מרדכי חיים רומקאווסקי, וואָס דאָ קומט פאַר. דער משוגענער (אַזוי האָבן אים די יידן גערופן) איז געקומען צופּליען אויף זיין דראַשקע.

ס'ערשטע האָט ער אויסגעפאַטשט אַ פאַר יינגלעך, כדי אַנצואוואַרפּן אַ מורא אויף די קינדער. דערנאָך איז ער אַרויפגעפאַלן אויף איין יינגל — מיט דער לינקער האַנט האָט ער זיך צוגעהאַלטן די בריילן און מיט דער רעכטער האַנט האָט ער דאָס יינגל געפאַטשט און ער האָט געשריגן אויף זיין ליטווישן אַקצענט:

— זשאַג ווער זשיינען די בונטאַוושטיקעס?!...!

דאָס יינגל האָט אים גאַרנישט געענטפערט.

דעם „קייסער“ איז דאָס בלוט געקומען אין פנים אַרײַן. דער הויכער שטערן־האַט זיך געקנייטשט, די זילבערנע פּילאַזאָפּישע פּאַלקע האָט זיך געטרייסלט. ער איז אַרויפגעפאַלן אויף אַ צווייטן און אויף אַ דריטן יינגל. ער האָט געשלאָגן און געקאַפעט מיט די אַפיצירישע שטייול און ספּאַר־מאַטיש געשריגן:

— זשאַגט ווער זיינען די בונטאַוושטיקעס! וואָרן איך וועל איין

אַלע ממתן!

די קינדער האָבן געשוויגן.

דער „קייסער“ האָט שווער אָפּגעאַטעמט, דערנאָך האָט ער זיך גע־ווענדעט צו די קינדער וואָס ער האָט נישט געשלאָגן:

— זשאַגט מיר, קינדער, איר זיינט דאָך מיין גאַנץ לעבן (דעם פּרע־

זעסעט באַליבט וואָרט), ווער זשיינען די, וואָס לאָזן אייך נישט עסן דאָס
ביסל זופּ? — מיט אַ חניפה שמייכלעלע האָט ער יעדן קינד געקוקט
אין די אויגן אַרײַן. קיינער האָט אים נישט געענטפערט. האָט דער
„קײסער“ אַ געשרײ געגעבן מיט גרויס כּעס:

— איר זאָגט צי נישט? וואָרים איך וועל אייך אַלע הייסן געבן שמיץ!
(אין געטאָ האָט מען געשמיסן פאַר יעדער קלענסטער זינד).
די קינדער האָבן געשוויגן.

— קינדער מײנע, — האָט ער פּלוצלינג אַ זאָג געטאָן מיט חניפה
און מיט אַ טאָן ווי מען דערציילט אַ סוד — ווער עס וועט מיר זשאָגן
ווער סײַזינען די בונטאַווסשיקעס, דעם וועל איך געבן אַ גאַנץ ברויט
מיט אַ פּערטל קילאַ וואורשט. צו, ווער זשאָגט דער ערשטער?

אַזאַ מתנה איז אין געטאָ געווען ווי אַ באַגנעדיקונג פאַר אַ פאַר-
משפטן, וואָס שטייט שוין אונטער דער תּליה. מיט דעם, איז דער פּרעזעט
געווען זיכער, אז ער האָט געכאַפט דעם פּויגל. אָבער ער איז געבליבן אַנ-
טוישט. האָט ער מיט גרויס רציחה אויסגעקליבן צען יינגלעך: — דו!
דו! דו! איר באַקומט דריי טעג „פּעקאַליע“! (אויסשעפּן מיט האַנט-
עמערס די אַפּטריטן, איינשפּאַנען זיך אין פאַס און פאַרן פּון גאַס צו גאַס
איבערן גאַנצן געטאָ). און היינט באַקומט איר אַלע אַ קדחת (דעם פּרעזעט
באַליבסטע וואָרט) ניט קיין זופּ! און דאָ אין רעסאַרט וועט איר אַלע ליגן
ווי די הינט, ביז ניין אַזײַגער ביינאַכט! קיין שום שפּיז וועל איך צו
אייך ניט צולאָזן! נאָר אַ קדחת! — האָט ער געוויזן אַ פּײַג.

די קינדער האָבן אויפגענומען די שטראָף מיט שוויגן.
ווען דער אַלטער איז אַוועקגעפאַרן האָט בערעלע דער ערשטער אַנ-
געהויבן צו זינגען און אַלע קינדער מיט אים:

אונזער פּרעזעט חיים

איז דאָך זייער אַ גוטער,

מען וועט נאָך ביי אים עסן

זעמעלעך מיט פוטער...

רומקאָוסקי חיים האָט גוט געטראַכט.

ער אַרבעט שווער בייטאָג און ביינאַכט

ער האָט געמאַכט אַ געטע

מיט אַ דייעטע

און ער שרייט אַז ער איז געראַכט!

רומקאָוסקי חיים, דער עלטסטער יודע,

ער איז געשעצט פון די געשטאַפּע

ער איז טאַקע אונדזער ברודער

און באַזאָרגט אונדז מיט פאַפּע...

די רערציילונג ווערט געלייענט יום כיפור
צו יזכור, אדער ביי איה אזכרה.

רבקה'לעס קידוש השם

רבקה'לעס איז דערוויל אפגעטיילט געווארן אין א באזונדערן באראק
פון בלויז קינדער, וואס דאקטאר מענגעלע האט זיי נעכטן אין דער נאכט
פון הושענה רבה, אויסגעקליבן צו פארברענען.

די קינדער האבן שוין געוואוסט נאך וואס מען האט זיי דא איינגע-
זאמלט. טייל קינדער האבן געשריגן:

— טאטעשי! מאמעשי! ראטעוועט!

— איך וויל נאך לעבן!

— איך וויל נישט פארברענט ווערן!

אנדערע האבן שטום געקוקט פאר זיך.

ארום און ארום איז דער באראק געווען באוואכט פון „עס-עס". אויפן
דאך זיינען געווען קליינע פענצטערלעך. האט רבקה'לעס געגעבן אן עצה,
אז מען זאל זיך דורך די פענצטערלעך פרווון ארויסגנבענען.

די קינדער האבן זיך ארויפגעשטעלט איינס אויף דעם צווייטן און עס
איז געלונגען עטלעכע ארויפצוקריכן אויפן דאך.

רבקה'לעס איז געווען די וועג-ווייזערין: זי איז געקראכן די ערשטע.
זי איז געלעגן אויפן דאך, רואיק איינגעהאלטן דעם אטעם, שטיל
אראפגעקוקט און געזען ווי דער „עס-עס" מאן מיטן ביקס שפאצירט הין
און צוריק.

דער רעגן גיסט, דער ווינט בלאזט. זי האט אויסגעווארט א מינוט,
ווען דער „עס-עס" מאן האט זיך ארונטערגעדרייט אויף דער צווייטער
זייט ארום באראק, דאן האט זי זיך שטיל אראפגעלאזט פון דאך און נאך
איר האבן זיך אראפגעלאזט נאך עטלעכע קינדער.

עס איז געווארן ליכטיק פון פייער. שאסן האבן אפגעהילכט. עטלעכע
קינדער זיינען געבליבן ליגן טויט. רבקה'לעס איז געלונגען צוצולויפן
אין דער לאטריין (בית הכסא) אריין. דאס איז גראד געווען דער נאענט-
סטער באראק. זי איז ארונטער אונטער א געזעס אונטערן דיל. זי האט
זיך אריינגעדריקט אונטער א „קראקווע" און דארטן איז זי אפגעלעגן א
גאנצע נאכט.

שמיני-עצרת אינדערפרי זיינען די קאצעטניקעס אריינגעקומען אין דער
 „לאַטריי“. האָט רבקה'לע געהערט ווי זיי רעדן צווישן זיך וועגן דער
 שחיטה, וואָס איז פאַרגעקומען די לעצטע נאַכט.

קיין איין באַראַק האָט די שחיטה ניט אויסגעמיטן. די עלטערע און
 דערוואַקסענע זיינען גלייך געגאַנגען אין אויוון אַריין, ווי דער שטייגער
 איז דאָ: „מען קומט אַריין דורכן טויער און מען גייט אַרויס דורכן קוימען.“
 די „עס-עס“ האָבן איינגעזאַמלט די קינדער אין איין באַראַק. מען שמועסט,
 אַז זיי וועט מען פאַרברענען אום שמתת-תורה.

רבקה'לע איז געלעגן אַ גאַנצן טאָג און אַ גאַנצע נאַכט אַז עסן. עס
 האָט זי געוואָרפן פון קעליט. קיינעם איז נישט איינגעפאַלן אַז עס ליגט
 דאָ ווער באַהאַלטן.

אויפן צווייטן טאָג האָט רבקה'לע געהערט אַזאָ שמועס:

— האָסט געהערט. אין באַראַק פון די סעלעקטירטע קינדער פעלט איין
 קינד? עס איז געלונגען — זאָגן די „עס-עס“ — איין קינד צו אַנטלויפן
 אין יענער נאַכט... געפונען האָט מען זעקס טויטע קינדער נאָכן שיסן.
 די „עס-עס“ האָט פאַראַרדענט: אויב דאָס אַנטלאָפּענע קינד וועט ניט זיין
 היינט ביז פיר נאַכמיטאָק, פירן זיי דורך אַ סעלעקציע. פאַר דעם איינעם
 קינד וועלן זיי נעמען הונדערט.

רבקה'לען האָט די ידיעה אַ זעץ געגעבן אין האַרצן: „פאַר מיר הונט-
 דערט! צי מעג איך דאָס טאָן? מעג איך מיר ראַטעווען דורך דעם, אַז
 הונדערט זאָלן מיר אויסלייזן?... ניין! — האָט זי זיך געזאָגט. — אָבער
 איך בין נאָך אַזוי יונג, איך וויל נאָך לעבן! עס איז שוין באַלד אויס
 מלחמה, איך וויל ניט פאַרברענט ווערן לעבעדיקערהייט! איך וועל נאָך
 צוואַרטן, אפשר „סטראַשען“ זיי בלויז די „עס-עס“. מעגלעך, אַז אַלץ
 וועט אַדורך בשלום. — אַזוי האָט רבקה'לע געטראַכט.

דערוויל האָט יעדע בלאַק-עלטסטע אַ גאַנצן טאָג געהאַלטן אין איין
 איבערצייילן אירע מענטשן. פונאַנדערגעטריבן און ווידער געציילט. זיי
 האָבן געטראַכט: אפשר וועט דאָך פון וועלכן עס איז באַהעלטעניש קומען
 דאָס קינד און עס וועט זיך ערגעץ צושטעלן. אָבער אומזיסט. אומעטום
 האָט „געשטימט“.

דער גאַנצער לאַגער איז געווען אין אַן אויפגערגעגןן צושטאַנד: אַלע
 האָבן געוואַרט, אַז סעלעקציע — איז נישט גוט! אַז ווען מען זאָגט
 הונדערט, קאָנען זיין טויזנטער. יעדער האָט מורא געהאַט, אַז ער קאָן
 ווערן מיטגענומען.

דריי אויגער האט מען אנגעהויבן קלינגען און שרייען: „אלעס אין בלאק“

רבקה'לע האט געהערט לויפן. זי האט געהערט ווי איין פרוי צו דער צווייטער האט געזאגט: „די שחיטה הויבט זיך שוין אָן.“ אין יעדן בלאק האט מען אויסגעשטעלט די פרויען גרייט צו דער סעלעקציע. די בלאקן-עלטסטע האבן געהאלטן אין איין ציילן. די „שטובן-דינסט“ מיט די „קאפּאָס“ האבן גענישטערט אין יעדן ווינקל פון לאַגער. די „עס-עס“ זיינען געשטאַנען גרייט און געוואַרט ביז די וויזערס וועלן צוגיין צו פיר.

רבקה'לע, ליגנדיק אין דער לאַטרין אונטער דער פּאָדלאַגע צווישן די „קראַקוועס“, האט אַלץ נאָך געפירט אַ קאַמף מיט זיך: — יאָ צושטעלן זיך נישט צושטעלן זיך? — פּלוצלינג האָט זי זיך דערמאַנט: מען האָט גע-וואָלט הענגען יעדע צענטע פרוי צוליב דעם ספרל וואָס איר מאַמע האָט געהאַט באַהאַלטן אונטער אַ ברעט, ווייל די „עס-עס“ האָט ניט געוואָסט צו וועמען דאָס ספרל געהערט. האָט זיך איר מאַמע אַליין צוגעשטעלט. „זאָל איר לאָזן גיין צום טויט זונדערט אַנדערע? ניין! — האָט רבקה'לע פּעסט באַשלאָסן, — איר וועל גיין אין זעלבן וועג ווי מײַן מאַמעשײַן.“ רבקה'לע האָט נאָכאַמאָל אַדורכגעלעבט דאָס גאַנצע געשעהניש. זי האָט געזען ווי די מוטער איז אַרויסגעגאַנגען פון דער ריי און דרייט געזאָגט צו אירמאָ גרייזער — דער קעניגין פון אוישוויץ: „איר בין די שול-דיקע! די ביבעל געהערט מיר!“

* * *

אין יעדן בלאק איז שוין אַלצדינג צוגעגרייט צו דער סעלעקציע. די בלאַקאוועס קוקן אויפן זייגער און עס פעלט נאָך צען מינוט צו פיר. די „עס-עס“ ציילן די סעקונדן.

אינדרויסן אין גאַנצן לאַגער געפינט זיך נישט קיין לעבעדיקער נפש. עס שוועבט נאָר דער מלאך-המות. די לופט איז אַנגעפילט מיט סמאָ-ליענדיקן ביינער-גערוך פון די וואָס ברענען אין די קרעמאַטאַריעס. ביים באַראַק וווּ עס געפינען זיך די סעלעקטירטע קינדער היטן עטלעכע „עס-עס“-מענער. זייערע טריט קלינגען אַפּ איבערן גאַנצן לאַגער. עס דוכט זיך אַז דאָס גייט דער טויט. די „עס-עס“ קוקן אויף די זייגערלעך: עס פעלט נאָך אַכט מינוט צו פיר, און גענעצן פון לאַנגווייליקייט. ווי פון דער ערד אַרויס לויפט אַ מיידעלע מיט אויפגעהייבענע הענט. אַלע קוקן. די „עס-עס“ ציען אויס די ביקסן. דאָס מיידעלע שרייט מיט אַלע כוחות:

— הערן פאסטן! איך בין דאס מיידעלע וואס כ'בין אנטלאפן! איך
 בין עס!
 מען האט באַלד געמאָלדן אין ביראָ פון די „עס-עס“, אָז דאָס קינד
 האָט זיך אַליין צוגעשטעלט.
 עס איז געקומען אַ באַפעל: „אויס סעלעקציע!“
 אין אַלע בלאַקן האָט מען זיך צעקושט און געווינט פאַר פריד.

* * *

ווען רבקה'לע איז אַריינגעקומען אין בלאַק, זיינען אַלע קינדער צו
 איר צוגעלאָפן און געטרעגט: „פאַרוואָס ביסטו צוריקגעקומען? וואָלט דו
 כאַטש זיך געווען געראַטעוועט“..
 האָט זיי רבקה'לע אַלצדינג דערציילט וועגן דער מאַמען אירער, און
 זי האָט פאַרענדיקט: „ברידערלעך און שוועסטערלעך, שטאַרבט שטאַלצע
 יידן! לאַמיר אַלע צוזאַמען אויסשרייען: „שמע ישראל“!
 אַלע קינדער האָבן צוזאַמען אין איין אַטעם אויסגעשריגן:
 „שמע ישראל ד' אלקינו ד' אחד!!!“

* * *

דעם זעלבן טאָג, פאַרנאַכט, ווען דער גאַנצער לאַגער איז געשטאַנען
 אויף אַפעל, איז פאַרגעקומען אַ סעלעקציע. דאָקטאָר מענגעלע האָט אויס-
 געקליבן נאָך זעקס טויזנט פרויען... רבקהלע איז אַוועק אין אווון אַריין
 צוזאַמען מיט אַלעמען.

* * *

אַ גאַנצע נאַכט האָבן פון די פיר קרעמאַטאַריע אויוונס געיאָגט פלאַ-
 מען-פייער.

* * *

דבורה-לאה האָט נאַכגעטאָן איר פאַטער ר' אהרן און האָט ווי ער
 מקדש השם געווען.
 רבקהלע ווידער האָט נאַכגעטאָן איר מאַמען און האָט מקדש השם
 געווען פונקט ווי איר מאַמע און איר זיידע.

- ס ו ף -